LAIŠKAS REDAKTORIUI

Jonas Malinauskas

Kasmet Velykų naktį popiežius krikštija katechumenus. Šiemet pakrikštijo septynis. Vienas jų buvo Magdi Allamas, didžiausio Italijos dienraščio *Il Corriere della Sera* direktoriaus pavaduotojas *ad personam*. Iki šių Velykų nakties jis buvo musulmonas, tiesa, ne itin stropiai praktikuojantis. Šv. Petro bazilika tikinčiam ir netikinčiam pasauliui yra turbūt regimiausia Katalikų Bažnyčios vieta, o popiežiaus vadovaujama Velyknakčio liturgija – iškilmingiausia visų metų šventė, tad daugeliui žinomo viešojo personažo ir dargi musulmono krikštas negalėjo likti nepastebėtas. Jį pastebėjo ir vietinė, ir tarptautinė žiniasklaida; pastebėjo ir buvę Magdi Allamo tikėjimo broliai.

Cristiano (Krikščionio) vardu pakrikštytas Magdi Allamas gimė 1952 m. Egipte. Tėvas buvo nelabai religingas musulmonas. Motina religinga, bet tuo pat metu simpatizuojanti krikščionims. Matyt, todėl sūnus lankė Kairo salezie čių mokyklą. Universitetą Allamas baigė Italijoje ir, – kas nedažnai pasitaiko tarp imigrantų iš Šiaurės Afrikos, – netrukus tapo žinomu žurnalistu ir publicistu. Paskutiniu metu, kai islamo, terorizmo, civilizacijų konflikto temos labai išpopuliarėjo viešuose debatuose, Allamas tapo italų televizijos „žvaigžde“. Žinoma, žiniasklaidai jis buvo „įdomus“ ne tik todėl, kad jis musulmonas, bet pirmiausia todėl, kad būdamas musulmonas garsiai kalbėjo apie „įgimtą“ islamo konfliktiškumą, atvirai simpatizavo Izraeliui, buvo vienas pirmųjų, stojusių ginti popiežiaus po garsiosios Regensburgo kalbos. Dėl tokių pasisakymų jis jau prieš keletą metų sulaukė grasinimų mirtimi ir nuo tada gyvena dieną naktį saugomas policijos.

Iš musulmono Allamo lūpų nuskambėję kai kurie pasisakymai apie islamo pasaulį galėjo atrodyti kone ekstravagantiški, tačiau iki pat šių Velykų viešumoje nesimatė jokių požymių, išduodančių jo ketinimą tapti krikščioniu. Krikštas Šv. Petro bazilikoje iš tiesų visiems buvo nemaža staigmena. Net ir Vatikano atstovas spaudai tėvas Federico Lombardi SJ, priverstas kaip nors paaiškinti šį faktą, iš pradžių, tarsi nežinodamas ką sakyti, pareiškė, kad popiežius krikštija visus, kas nuoširdžiai atsiverčia.

Jau kitą dieną po krikšto *Il Corriere delle Sera* paskelbė Allamo atvirą laišką, pasakojantį apie jo artėjimo prie krikščionybės kelią ir aiškinantį atsivertimo priežastis. Tai daug metų trukusių ieškojimų rezultatas, kurį subrandinti padėję gyvenime sutikti dori krikščionys, – rašė jis. Prie galutinio apsisprendimo prisidėjęs ir popiežiaus Benedikto XVI mokymas apie autentiškam religingumui būtiną tikėjimo ir proto ryšį. Laiške taip pat paminėti keli konkretūs italų bažnytinės „aukštuomenės“ vardai – Salezie čių kongregacijos vyriausiasis rektorius, *Comunione e Liberazione* judėjimo vadovas, netgi Vatikano valstybės sekretorius kardinolas Tarcisio Bertone, ir galiausiai Romos augziliaras ir Popiežiškojo Laterano universiteto rektorius vyskupas Rino Fisichella, kuriam Allamas laiške ypatingai dėkojo už vadovavimą rengiantis krikštui. Allamas neslėpė, kad greta labai asmeniškų priežasčių jo krikštas turi ir tam tikrą deklaratyvią ar tiesiog „politinę“ dimensiją. Jis nepritaria vidujai (it. *intrinsecamente*) smurtingam ir istoriškai konfliktiškam islamui. Taip pat atkreipia dėmesį į tragišką konvertitų likimą – ne tik islamo daugumos šalyse, bet ir tra-

diciškai krikščioniškoje Europoje. Niekas ypatingai nesistebi, jei europietis krikščionis tampa musulmonu, tačiau jei Europoje gyvenantis imigrantas musulmonas atsiverčia į krikščionybę, tai jis privaląs slėpti savo tikėjimą ne tik nuo musulmonų, bet ir nuo krikščionių, kurie nemato reikalo būti solidariems su nauju „saviškiu“. Musulmonui apostatui pagal radikalesnes šariato interpretacijas gresianti mirties bausmė. Net ir krikščioniškoje Europoje jis nesijaučiąs saugus. Allamas rašo, kad jis sąmoningai ir drąsiai ėmėsi šitos rizikos, norėdamas atkreipti dėmesį į tą milžinišką disproporciją tarp religijos laisvės principų taikymo vieniems ir kitiems konvertitams. Galiausiai jis padėkojo popiežiui už drąsą. Pasak Allamo, popiežiaus ryžimasis asmeniškai suteikti jam krikštą irgi esąs deklaratyvus gestas. Popiežius šiuo gestu kreipiasi į islamo pasaulį ir reikalauja gerbti religijos laisvę.

Nors pirmiausia italų ir apskritai krikščionių reakcijos daugiausia buvo palankios: „valio“, „šaunuolis“ ir pan., sulaukta ir neigiamų vidinių reakcijų į šitą „sensacingą“ krikštą. Kam to reikėjo? Musulmonai palaikys provokacija! Pirmiausia atkreiptas dėmesys į paties Allamo atvirame laiške paminėtus katalikiškus *vip'us*. Vadinasi, šitie „pakišę“ popiežiui savo „krikštasūnį“ ir vargšas Šventasis Tėvas, pastatytas prieš faktą, neturėjęs kitos išeities.

Dauguma musulmonų reakcijų, panašiai kaip ir po garsiosios Regensburgo kalbos, buvo gaiviališkas svaidymasis įžeidimais ir grasinimais apostatams šariato numatyta bausme. Autoritetingiausio, bet kartu gana santūria forma pareikšto priekaišto sulaukta iš 138 musulmonų grupės, su kuria pernai pradėtas vienas rimčiausių pastaruoju metu krikščionių ir musulmonų religinio ir kultūrinio dialogo bandymų. Popiežiškoji religijų dialogo taryba ir pats Benediktas XVI labai palankiai reagavo į pernai spalį paskelbtą, popiežiui skirtą musulmonų atvirą laišką „Bendras žodis tarp mūsų ir jūsų“ (*A common word between us and you*). Jo signatarai, 138 islamo intelektualai ir dvasininkai, šiemet rudenį ketina atvykti į Romą.

Būtent šios 138 islamo atstovų grupės vardu nepasitenkinimą dėl Allamo krikšto pareiškė Jordanijos Karališkojo islamiškojo strateginių studijų centro vadovas prof. Arefas Ali Nayedas. Pasak jo, sprendimą pakrikštyti buvusį musulmoną Šv. Petro bazilikoje katalikams svarbiausių apeigų metu musulmonai supranta kaip nedraugišką gestą. Liūdna, – tvirtino prof. Nayedas, – kad tokiam viešam aktui pasirinktas žmogus, kuris kurstė ir tebekursto neapykantą. Krikšto proga paskelbtas Allamo viešas pareiškimas skambąs panašiai kaip popiežiaus cituoti Bizantijos imperatoriaus žodžiai liūdnai pagarsėjusioje Regensburgo kalboje. Nejaugi musulmonai turėtų suprasti, kad popiežius pritaria Allamo požiūriui į islamą? – klausė prof. Nayedas. Nepaisant deklaruoto nepasitenkinimo, pareiškimo autorius vis dėlto patvirtino, kad užmegztas dialogas su katalikais yra teigiamas dalykas ir jis turi būti tęsiamas.

Į priekaištus po kelių dienų viešu pareiškimu atsakė Vatikano atstovas spaudai tėvas Lombardi SJ. Jame pirmiausia pažymėta, jog krikštas suteikiamas tik tuo atveju, jei jį priimantis asmuo laisvai ir nuoširdžiai priima krikščionių tikėjimą, išreikštą „Tikėjimo išpažinimo“ formulėje. Tačiau savaime suprantama, kad kiekvienas krikščionis išlaiko teisę turėti savo asmeninę nuomonę įvairiausiais klausimais ir temomis, dėl kurių tarp krikščionių galioja savaime suprantamas pliuralizmas. Jei naujas krikščionis priimamas į Bažnyčią, tai nereiškia, kad jis turi atsisakyti savo idėjų ir pozicijų, ypač politinėmis ir socialinėmis temomis. Allamo krikštas yra gera proga aiškiai priminti šį fundamentalų principą. Jis turi teisę reikšti savo idėjas, kurios ir lieka jo asmeninėmis idėjomis ir kurių nieku gyvu negalima tapatinti nei su popiežiaus, nei su Šventojo Sosto oficialia pozicija. Kiekvienu atveju, – rašė tėvas Lombardi, – prof. Nayedas yra pašnekovas, kurį gerbiame ir su kuriuo visada verta garbingai diskutuoti. Tai leidžia tikėtis, jog mūsų dialogas bus tęsiamas.

Sensacija čia ir baigėsi. Daugiau nei viešai reikštų priekaištų, nei teisinimųsi ar aiškinimųsi nebuvo. Taip pat ir Magdi Allamas – nežinia, ar Vatikano paragintas, ar pats

susipratęs – spaudos ir televizijos dar ilgokai kalbinamas apsiribodavo tik pasakojimu apie savo asmeninį kelią į krikščionybę ir apie jokias „politines“ šio fakto implikacijas nebekalbėjo.

Ar gali popiežius krikštyti musulmoną, nebijodamas jokių „politinių“ tokio gesto implikacijų? Gal būtų buvę geriau, jei Allamas būtų pasikrikštijęs kur nors parapijos bažnyčioje, o ne rampos šviesoje, matant visam pasauliui? Bet jeigu jo bičiuliai, itališkos katalikybės *vip'ai* jau jį atvedė popiežiaus akivaizdon, tai Benediktas XVI negalėjo sakyti: šaunu, kad nori tapti krikščioniu, bet dėl „politinio korektiškumo“ musulmoniško pasaulio atžvilgiu aš tavęs nekrikštysiu. Tačiau irgi vargu ar įmanoma, kad šiuo atveju kas nors būtų galėjęs pastatyti popiežių prieš jo paties nenorėtą dilemą. Gal veikiau tai buvo gerai apgalvotas sprendimas duoti ženklą, kad religijų dialoge sąžinės laisvės principas yra ne derybų objektas, bet pamatas, be kurio dialogas nebūtų įmanomas. Panašių šnekų apie „neapsižiūrėjimą“ arba „paslydimą“ būta ir po Regensburgo paskaitos. Girdi, kažkas nepastebėjo ir į popiežiaus paskaitos tekstą netyčia įsivėlė „liapsusas“. Anaiptol! Tokio „liapsuso“ kaip tik ir reikėjo, norint paskatinti rimtesnį dialogą apie, ypač islamo viduje, nepakankamai apmąstytą religijos santykį su modernybe. Taip pat atsimintina, kad ne tik krikščionys jaučia poreikį bendrauti su musulmonais, bet ir musulmonai – gal net labiau už krikščionis – supranta dialogo ir bendravimo su pasauliu būtinybę. Viena yra karingas ir gaivališkas fanatizmas, kita – rimtų tikinčiųjų puikiai suprantamas reikalas kuo greičiau vaduotis iš musulmonams šiandien klijuojamų etikečių.

Roma, 2008 04 21

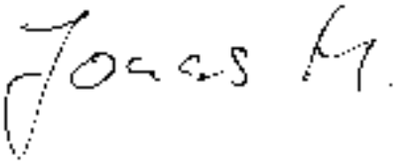

DIENORAŠTIS

Viršuliškės – Senamiestis

Mikalojus Vilutis

Gyvenu Viršuliškėse. Beveik kasdien einu pėsčiom į savo dirbtuvę Pilies gatvėje. Valanda kelio. Mintys teka – kaip upelis, kaip joms patogiau. Nesu jų šeimininkas. Taip dabar ir rašau, nežinodamas, koks bus kitas sakinys, tarsi eičiau savo kasdieniu keliu ir galvočiau. Lyg sapne. Padrikos mintys. Savos ir svetimos taip susipynę, kad negaliu jų atskirti, jos prieštarauja viena kitai, nors visos atrodo logiškos. Kartais atrodo, galva tuoj sprogs. Mano galva sveria 4,35 kilogramo. Išmatavau jos svorį, remdamasis moksliniu faktu, kad kilogramas žmogaus užima vieno litro tūrį. Pripyliau sklidiną kibirą vandens ir įkišau savo galvą. Ji išstūmė 4,35 litro vandens. 4,35 kg. Toks mano galvos svoris. Mažiau negu vidutiniškai turėtų sverti. Galvos mane domina. Gatve važiuoja aukštas turistinis autobusas. Languose matau galvas. Jaunas ir pagyvenusias. Penas mintims. Ar ten tik galvos, ar ir visi kūnai. Hume'as pataria tikėti tik tuo, ką matai, o kūnų aš nematau, todėl negaliu tvirtinti, kad jie yra. Ne taip seniai Japonijoje galvų kapojimas buvo populiarus hobi. Pasak „Hagakure" autoriaus Yamamoto Tsunetomo, kirsdamas galvą jis patirdavo ypač malonių jausmų.

Kitokie, kitokio pasaulio žmonės. Galingi. Kaip mano bobutė. Anksčiau žmonės buvo stiprūs, galėjo gyventi savo jėgomis, apsieiti be elektros, vandentiekio, naftos, mašinų, kompiuterių. Be kitų pagalbos. Šeštame dešimtmetyje mano bobutė buvo virš septyniasdešimties. Ji turėjo hektarą žemės, augino šešias avis, dvi kiaules, ožką, būrį žąsų ir vištų. Augino šiek tiek cukrinių runkelių, kad užsidirbtų šiek tiek pinigų, kurių jai beveik ir nereikėjo. Ir apskritai jokios pagalbos iš šalies jai nereikėjo. Savo pačios rankomis save išmaitindavo ir dar mums, civilizuotiems padėdavo. Neturėjo nei elektros, nei vandentiekio, nei visų kitų dalykų, be kurių mes tuoj pat nusibaigtume. Kas jai buvo ta Rusija, kuri štai nebetieks dujų ir naftos, jeigu mes, lietuviai, jai neįtiksim? Anksčiau žmonės patys kurdavo save, dabar žmones kuria technika. Ji pavertė žmones pasigailėtinais invalidais, – juk visos tos techninės priemonės yra protezai, be kurių dabartinis žmogus neišgyventų. Žmogaus tapimas visiškai bejėgiu vadinamas progresu. Patikėčiau progreso prasme, jeigu kas nors man įrodytų, kad esu laimingesnis už savo bobutę. O dabar manau, kad progresas – tai apsikrovimas niekam nereikalingais daiktais, kurie ne padeda gyventi, o kliudo.

Taip tik samprotauju, iš tikrųjų – nieko nežinau. Sena tiesa, kad žmogui neduota žinoti, kas yra gyvenimas, taigi neduota žinoti, kaip jį reikia gyventi ir kokia jo prasmė. Tenka patiems prasmę sugalvoti. Paklausti savo prigimties. Tiesiog gyventi, kad būtų gera. Nesvarbu kaip. Jeigu žmogus apsikrauna daiktais arba remontuoja butą ir jam gera, tai gyvenimo tikslą jis pasiekė. Gerbiu tokį žmogų. Daug metų svarsčiau, kodėl paveikslėlius paišau, kodėl tokius, bet ne kitokius, bandžiau teoriškai pagrįsti savo kūrybinių kančių rezultatus, įvardyti juos kaip mantrinius monologus, bet nepavyko ir tik prieš kelis metus galutinai nutariau, kad tokius paveikslėlius darau todėl, kad tokius juos man norisi daryti. Paišau gėlytes, angelėlius, drugelius, spalvoju juos nuostabiomis rausvomis, žydromis spalvomis ir patiriu pakiliausias dvasines būsenas ir kūrybinius transus. Kartais pasijuntu genijumi. Tik pats sau, žinoma. Vien dėl tokių akimirkų verta būti dailininku. Galbūt Dievas mane sutvėrė paveikslėliams paišyti ir, kai aš juos paišau, vykdau Dievo valią. Ir Jis man už paklusnumą atlygina pakiliomis būsenomis. Kaip būtų blogai, jeigu gyvenimo tikslas būtų žinomas. Tektų tarnauti tam tikslui ir būtume tarnais. O palaiminga gyvenimo beprasmybė teikia laisvę pačiam pasirinkti tikslą. Žinoma, jeigu žmonės apskritai gali pasirinkti.

Ant šaligatvio guli akmenėlis. Žirnio didumo. Fizika. Absoliutus priežastingumo dėsnis. Be priežasties nėra pasekmės. Pasekmė tampa priežastimi kitos pasekmės. Taip viskas ir vyksta. Priežastis lemia pasekmę. Praeitis lemia dabartį. Dabartis lemia ateitį. Praeities pakeisti negalim, todėl negalim pakeisti nei dabarties, nei ateities. Jokios laisvos valios nėra. Akmenėlis guli čia ir niekur kitur gulėti jis negalėjo, nes taip lėmė pirmoji priežastis. Kaip ir viską, kas vyksta. Atsitiktinumų nėra. Taip samprotauja deterministai. „Šiaurės Atėnuose" – pašnekesys su lenku fiziku Arkadiuszu Orłowskiu. Rašoma, kad visa istorija – praeitis, dabar-

tis ir ateitis yra dabar. Statiškas laikas. Nieko pakeisti negalima. Tai fizika. Pripažinti laisvą valią reiškia pripažinti metafiziką. Dievą. Ar Dievas žino ateitį? Jeigu žino, tai ateitis konkreti, vienaprasmė. *(Dievas) nevaržo mūsų laisvos valios, kita vertus žino, kas bus,* – Orłowskis. Vėl tas pats. Jeigu rytoj 12 val. 14 sek. pajudinsiu pirštą, tai ar Dievas šiandien tai žino? Jeigu žino, tai ar turiu pasirinkimą, ar galiu piršto nepajudinti? Nesuprantu. Seniai žinomi klausimai, nežinomi atsakymai. Turbūt žinom tik tai, kas paviršiuje, ką galim pačiupinėti, o esmių nežinom. Protas man sako, kad nesu savo likimo kalvis, o širdis sako, kad esu. Pasikliauti protu patogiau. Jokios atsakomybės. Nuo manęs niekas nepriklauso. Bet įdomiau gyventi klausant širdies balso, tarsi turėčiau laisvą valią. Tikiu metafizika. Žmogaus kūnas sudarytas iš 3 elementų – deguonies, vandenilio ir anglies. Materialistų nuomone deguonis, vandenilis ir anglis gali mąstyti, liūdėti, džiaugtis, ilgėtis ir svajoti. Man sunku patikėti, kad sudėjus atomus vienokia ar kitokia kombinacija, materija įgys visiškai naujų jai nebūdingų savybių – mąstymą ir išgyvenimus, visiškai nesusijusius su pačia materija. Vis dėlto materija glaudžiai siejasi su dvasia – išgeri degtinės ir apima palaima. Chemija sukuria laimę. Nežinau, tik samprotauju. Žvėryne dirba mano draugas. Nunešiau jam paveikslėlį, nes buvau skolingas. Mano draugas – fizikas. Sėdi prie kompiuterio. Kai tik gali, keliauja į miškus. Prie ežero. Meškerioja. Parinkau, mano galva, jam tinkamą vaizdelį. Kalvota žemė, dangus, per visą dangų juoda žuvis su saule ant pilvo, ant žuvies stovi žmogiukas.

Gražus paveikslėlis. Mano draugas domisi kultūra, skaito straipsnius apie dailę, todėl ieško paveiksle tai, ko ten nėra ir neturi būti.

– Ką šitas paveikslas reiškia? – klausia jis manęs. – Kokios gilios mintys, tobulinančios pasaulį idėjos ir filosofijos slypi jame? Kokias globalines problemas tu čia sprendi? Ką tu šiuo vaizdu norėjai pasakyti?

– Kai aš noriu ką nors pasakyti, sakau žodžius, bet nepaišau paveikslėlių. – Tariau aš jam. – Tas, kuris kalba, kad dailininkas tepdamas dažus ant drobės sprendžia globalines problemas ir, tepdamas dažus ant drobės, gali jas išspręsti ir kad čia slypi jo kūrinio vertė, tai jis arba laiko tave kvailiu, arba pats yra kvailys. Kai tu rymai ant ežero kranto ir matai nuostabų vaizdą – salas, žalią mišką, vandens skaidrumą, dangaus žydrynę, tu patiri nuostabią būseną ir tau to pakanka, tu neklausi: „O ką visa tai reiškia ir kokios potekstės slypi po šiuo vaizdu?“ Taip matyk ir paveikslą. Jeigu paveikslas nesukelia tau panašių būsenų, tai arba paveikslas nėra meno kūrinys, arba tu neturi juslės menui. Tiems, kurie neturi juslės menui, dailėtyrininkai išaiškina, kokie socialinių, politinių ir apskritai būties problemų sprendimai glūdi, tarkime, abstrakčiame paveiksle.

Šioje srityje jie labai išsimiklinę. Įdomių dalykų tenka išgirsti. Vienoje televizijos laidoje solidi menotyrininkė teigė, kad figūrinis paminklas yra sovietmečio kanonas. Pavyzdžiui, Michelangelo „Dovydas“. Tai, ko nesugebam – prastas menas, sovietmečio kanonas. Labai patogu. Tenka išgirsti, kad meno nėra, nes jo negalima nei paliesti, nei pasverti, nei išmatuoti. O džiaugsmą, liūdesį, meilę, pavydą, pyktį, grožį – galima? O gal jų irgi nėra? Ar šilumos nebuvo, kol Galileo nesugalvojo termometro? Šilumą mes jaučiam, – sako meno neigėjas. Meną taip pat. Šiluma yra ne todėl, kad turime termometrą, bet todėl, kad žmogus ją jaučia. Ar galima jausti tai, ko nėra? Yra žmonių, kurie meną jaučia ir jiems jis yra. Viską, ką žmonės turi, yra jausmai – reakcijos į išorę. Taip teigia Kantas, ir aš juo tikiu. Išorė, apie kurią žmonės turi labai nedaug tikslių žinių, sukelia jiems teigiamas arba neigiamas būsenas. Pagal tai ir vertiname reiškinius, esančius išorėje. Teigiamos būsenos – laimė, žmogaus gyvenimo tikslas. Taip teigė Aristotelis ir nemanau, kad tam galima argumentuotai prieštarauti. Juo daugiau žmogus patiria kokybiškų

Mikalojus Vilutis. Trys rankos. 2008. Skaitmeninė spauda

jausmų, juo jis turtingesnis. Meno kurinio vertė yra ta, kad jis teikia aukščiausios kategorijos išgyvenimus pačiam kūrėjui ir turintiems įgimtą juslę menui. Tai labai daug, ir to visiškai pakanka. Meno kūrinys yra tikslas, hermetiška erdvė, bet ne priemonė spręsti problemas už kūrinio ribų, ir skiriasi nuo priemonės, kaip skiriasi laisvas žmogus nuo tarno. Nedera painioti kūrybos ir gamybos. Gaminamos priemonės, kuriami tikslai. Menininkas, bent jau muzikas ir dailininkas, sprendžia ir tegali spręsti tik problemas, esančias kūrinio uždarume, ir jokių kitų. Formas visi suvokia, visi mato paveikslą, girdi dainą, gali perskaityti eilėraštį, bet meną jaučia nedaugelis. Šį įgimtą gebėjimą senovės indai vadino *rasa* – dievų dovana už praėjusiame gyvenime padarytus gerus darbus. Šia dovana buvo apdovanotas aktorius Juozapas Kanopka.

Gilų įspūdį man paliko rašytojos Aldonos Liobytės ir aktoriaus Juozapo Kanopkos pokalbis Žvėryne, Aldonos Liobytės namuose.
J. K. Perskaičiau nuostabią knygą. Ji sukrėtė mane iki sielos gelmių.
A. L. Kokią knygą?
J. K. Ką?
A. L. Knygą kokią? Pavadinimas koks?
J. K. Neatsimenu.
A. L. Kas ją parašė? Autorius kas?
J. K. Neatsimenu.
A. L. Tai apie ką knyga?
J. K. Neatsimenu.
Aktorius Juozapas Kanopka suvokė po knygos pavadinimu, autoriaus vardu, siužetu slypinčią esmę. Pajuto meną – nenusakomą universaliją, kuri neturi formos, bet įvairiomis formomis pasireiškia. Nesvarbu kokiomis. Vynas svaigina, teikia laimę, nesvarbu, į kokios formos bonką jis supiltas.

Apie tai kalbėjausi su savo draugu. Jis vertas pagarbos. Labai daug dirba. Jo automobilis prabangus, todėl visą laiką genda. Brangiai kainuoja. Daugiau kaip pusę mėnesio mano draugas dirba tik tam, kad išlaikytų savo automobilį, ir dar randa laiko domėtis menu ir gyventi. Dauguma negyvena, bet remontuoja butą. Jau trys metai tualetas neremontuotas. Baisu. Mano bute tualetas neremontuotas niekada – koks buvo prieš trisdešimt metų, namą pastačius, toks išliko iki šiol. Autentika. Patikėkit manim, tualetiniai procesai jame vyksta lygiai taip pat sėkmingai, kaip ir bet kokiame kitame, tegul ir auksiniame. Kitas mano draugas taip entuziastingai asistavo damai, kad net apsimyžo. Apsimyžo jis nedaug, bet vis tiek paliko jai gilų įspūdį, nes dar niekas iki tol nebandė tokiu būdu užkariauti jos širdies. Vertinu metodą, bet vis dėlto, manau, kad norint įtikti damai geriau yra meluoti, tai yra sakyti komplimentus. *Tavo nosis kaip Libano bokštas, nukreiptas Damasko link* (Giesmių giesmė). Moterys vertina melą, intuityviai jaučia, kad tiesa bjauri ir, ačiū Dievui, mes jos beveik nežinom, kitaip turbūt visi išsikartumėm. Tik melas, iliuzijos, neįgyvendintos svajonės daro gyvenimą pakenčiamą. Įtikinėjimas savęs, kad pabaigos nėra. Viltis, puošianti gyvenimą, yra melas, savęs apgaudinėjimas. Visa etika, žmogiškų santykių ir gyvenimo kokybė paremta melu. Melas – kertinis civilizacijos akmuo. Gyvuliai nemeluoja. Nei sau, nei kitiems. Jie negalvoja, nes viską, ko jiems reikia, jie jau gimę žino. Jie laimingi. Žmonės, prisigėrę degtinės, irgi sugyvulėja, tampa laimingi. Tik alkoholinės svajonės išsipildo visada ir taip, kaip tikimasi. Visada prisigeriu, kai noriu, ir visada būnu laimingas. Degtinė neapgauna. Todėl taip ir norisi gerti, kad sugyvulėtum, išdrįstum bent trumpam pabūti tuo, kas esi. Nemeluoti. Negalvoti. Dvidešimt tris metus kasdien po valandą galvoju. Anksčiau negalvodavau ir buvau laimingas. Kaip ten rašo Koheleto knygoje? Dievas sukūrė žmogų laimingą, bet žmogus pradėjo galvoti. Ar panašiai. Paragavo žmogus vaisiaus nuo pažinimo medžio, tapo protingas ir nelaimingas. Rojus pasibaigė. Atėjo kultūra, kuri reiškia, kad žmogus turi kalbėti ne tiesą, bet tai, ką nori girdėti kiti, gyventi ne taip, kaip jis pats nori, bet kaip nori kiti. Blogai, kad žmogui uždrausta elgtis pagal prigimtį, kurią jam suteikė Dievas. Dar blogiau būtų, jeigu jam tai būtų leista. Gedimino prospekte šviesiaplaukė, trapi mergaitė, grakščiai pritūpusi valė vitrinos langą. Pirma mintis, einanti iš pačių sielos gelmių, iš tikrosios mano prigimties, buvo spirti mergaitei į galvą. Graži mergaitės galva buvo labai patogiai palenkta. Nespyriau, žinoma. Nukreipiau savo piktą energiją į paveikslėlio paišymą. Sublimacija. Onanizmas. Moterys geresnės, joms tokių norų ir su jais susijusių problemų nekyla. Vyrai galvoja, kad jie žino, kaip reikia gyventi. Protu tai suvokia. Bet gyvenimas ir būtis yra transcendentiniai dalykai, ne proto kompetencijoje, juos galima tik jausti. Moterys jaučia, joms duotas giluminis esmių suvokimas širdim. Žiemą mano žmona paslydo, parkrito ir skaudžiai susitrenkė kelį. Grįžusi namo pasakė, kad jeigu turėtų normalų vyrą, to nebūtų atsitikę. Tarp šių dalykų ji įžvelgė glaudų ryšį, o aš – jokio. Moterys intuityviai jaučia vyrams nesuvokiamą būties vientisumą, Tao, gilumines visų reiškinių sąsajas. Kaip sakė Oscaras Wilde'as, moteris reikia mylėti, bet ne bandyti jas suprasti. Meilė be atsako. Graži, kaip neišsipildžiusi svajonė. Laimingi, kurie gyvena svajonėse. Tik reikia, kad svajonės neišsipildytų, nes išsipildžiusi svajonė – jau nebe svajonė. Nuo 1958 metų lankiau „Žalgirio" baseiną. Daug metų svajojau, kad nutiestų tiltą per Nerį ties baseinu, nes į dirbtuvę man reikdavo eiti per Žaliąjį. Du kartus ilgesnis kelias. Pastatė Mindaugo tiltą, o baseiną išgriovė. Taip išsipildo svajonės. Kartais

tragiškai. Mano pažįstamą kankino depresija. Jis turėjo šeimą, bet neturėjo buto. Manė, kad tai visų jo kančių priežastis. Svajojo apie butą ir gavo jį. Keturių kambarių. Ir nusižudė. Suprato, kad visi rojai ir pragarai jame pačiame, bet ne išorėje. Pasibaigė svajonė, pasibaigė melas, pasibaigė viltis. Nebeliko prasmės gyven-

Mikalojus Vilutis. Gyvenimas. 2008. Skaitmeninė spauda

ti. Aš nesu laimingas, nemoku džiaugtis tuo, ką turiu. Išoriniam gyvenimui jokių priekaištų neturiu. Gyvenu be pastangų. Kovoti už savo vietą gyvenime nereikėjo. Paišau paveikslėlius savo džiaugsmui ir pinigų man už juos kartais duoda ir paploja. Žmonės man nieko neskolingi, todėl manęs nekankina nuoskauda dėl neteisybės mano atžvilgiu. Kenčiu, kai man dantį skauda. Zen filosofai ir Jonas Mekas sako, kad šiame pasaulyje nėra svarbių ir nesvarbių dalykų, nėra gėrio ir blogio ir nėra nieko reikšmingo. Ar iš tikrųjų Zen filosofams ir Jonui Mekui nesvarbu ir nereikšminga, kai jiems skauda pilvus? Man be galo reikšminga ir nieko svarbiau nėra, kai ką nors skauda. Ir manau, kad tai yra blogis. Tik man, žinoma. Bet vis tiek blogis, svarbus ir reikšmingas. Tris dienas nežmoniškai skaudėjo dantį, po to staiga nustojo. Tris sekundes buvau laimingas. Tokios proporcijos. Toks gyvenimo modelis. Jis man nepatinka. Laimė yra kančios pabaiga, sako Epikūras. Man nepatinka, kad kančia yra laimės sąlyga. Todėl esu nelaimingas. Toks gimiau. Melancholikas. Sutikau laimingą pažįstamą. Mano liūdna povyza ir liūdnas veidas jį suerzino.

– Ko toks nelaimingas, – paklausė jis, – kas nors blogo atsitiko?

– Taip, – sakau, – gyvenimas atsitiko. Liūdina jis mane.

– Tu esi sveikas, sotus, turi mėgstamą darbą, mylimą ir mylinčią žmoną, vaikai tavo puikūs, anūkai sveiki, – kalbėjo jis, – o pasidairyk aplink, – kiek kančių, kiek žmonių be rankų ir be kojų, aklų ir kurčių, kiek luošų, alkanų ir šąlančių vaikų ir anūkų. Tu neturi teisės būti nelaimingas.

Jis teisus. Aš privalau būti laimingas, todėl, kad pasaulyje tiek kančių, tiek žmonių be rankų ir be kojų, aklų ir kurčių, tiek luošų, alkanų ir šąlančių vaikų ir anūkų. Jau ruošiausi tapti laimingu, bet prisiminiau vieną televizijos laidą, matytą gal prieš dešimtį metų. Tos laidos negaliu užmiršti. Jauna moteris kreipėsi į žmones. Jos dviejų metų sūnelis dingo. Jau keturios dienos jo nebuvo. Moteris prašė paskambinti jai, jeigu kas nors ką nors žino, ką nors matė. Bet kuriuo paros metu, nes ji vis tiek nemiega. Bet ji neturėjo vilčių. Ji neverkė, nešaukė, neskėryčiojo rankomis, kalbėjo tyliai. Ji buvo rami. Toj ramybėj buvo tiek kančios, kad, jeigu ją padėtum ant vienos svarstyklių lėkštės, ji turbūt nusvertų svarstyklių lėkštę su visais kada nors žmonių patirtais pasigailėtinais džiaugsmeliais. Ar šūkaliojimas, kad gyvenimas yra gražus, nėra pasityčiojimas iš šios motinos kančių? Ar Schopenhaueris neteisus?

Savo vaikystės draugei Almai pasiskundžiau, kad esu nelaimingas ir kenčiu.

– Nenusimink, Mikalojau, – tarė ji man, – tu jau pensininkas. Nebeilgai tau beliko kentėti.

Tik moterys moka paguosti. Jos moka būti laimingos, džiaugtis tuo, ką Dievas joms davė.

Kita totorių kilmės mano vaikystės draugė sakė, kad visi dailininkai kvaili. Ji pažįsta vieną dailininką – mane.

Ji neturėtų daryti tokių apibendrinamų išvadų apie visą rūšį, ištyrusi tik vieną tos rūšies egzempliorių. Tai nepakankamas pagrindas indukcijai. Moterims jokio pagrindo ir nereikia, jos jaučia tiesą.

Mano draugė Alma teisi. Aš jau pensininkas. Išorės teikiami žemiški džiaugsmai man jau praeitis. Tenka jų ieškotis kitur. Nuo namų iki dirbtuvės, valandą laiko jų ieškau ir randu. Savyje. Nors siutinu pats save, bet su savimi man įdomu. Esu užstalės filosofas – sadistas. Kai aplinkiniai man neįtinka, grasinu, kad pradėsiu filosofuoti. Aplinkiniai išsigąsta ir stengiasi man įtikti, kaip galėdami. Bet yra keli žmonės, kuriems nedidelė dozė mano samprotavimų nekenkia. Žmonės skirtingi. Vieni žino, kiti nežino. Tie galvoja. Juo daugiau galvoja, juo mažiau supranta. Koks skirtumas? Iki mirties visi išgyvensim. Ramu.

Optimizmo pažanga

TOMAS DAUGIRDAS

Paskutiniai sociologinių tyrimų duomenys rodo, kad Lietuvoje sparčiai mažėja optimistų. „Baltijos tyrimai“ atskleidė, kad „balandžio mėnesį septyni iš dešimties – 69% – Lietuvos gyventojų buvo tos nuomonės, kad reikalai Lietuvoje pastaruoju metu iš esmės krypsta į blogąją pusę“. Lietuvoje ir kitus, ir save galima priskirti optimistų ar pesimistų grupei pagal tai, ar tikima visuomenės „pažanga“. Taip pat yra tariama, kad asmeninės laimės pojūtis tiesiogiai susijęs su tuo, kaip žmogus vertina visuomenės pažangos perspektyvas. Jei jis mano, kad visuomenė (dažniausiai – Lietuvos ekonomika) garma į prarają, apmirs ar net žlugs, turėtų jaustis nelaimingas. Sekant šia mintimi, laimingi gali būti vien žmonės, kurių finansinės galimybės yra šviesios. Tuomet gyvenantys skurde ir nematantys jokių pagerėjimo perspektyvų žmonės turėtų būti visuomet nelaimingi. Ar regresuojant visuomenei žmonės gali būti laimingi? O gal jų laimė gali net didėti?

Visuomenės pažangos idėja istorijoje kilo iš tikėjimo, kad žmogaus gyvenimo prasmė yra į gėrį vedantis žmogaus tobulėjimo kelias. Žinia, būtina atsakyti į klausimą, kas yra „gėris“? Visuomenės gėris gali būti suvokiamas kaip dvasinis ar moralinis gėris. Tokia visuomenė galėtų progresuoti, jei žmonės siektų tapti dvasiškai tobulesnėmis būtybėmis. Jei visuomenės tikslas yra ekonominė pažanga, kaip dažniausiai suvokiama šiandien, jos variklis yra žmonės, kurie savo asmeninę laimę ir gyvenimo tikslus sieja su sėkme, karjera, didelėmis galimybėmis susikurti tai, kas šiandien vadinama „gyvenimo kokybe“. Tačiau jei deklaruojami visuomenės tikslai skiriasi nuo žmonių asmeninių laimės ir tikslų vizijų, tuomet atsiranda statistika, liudijanti primestą ar net priimtą individų nelaimingumą ar visuomenės eroziją.

Sprendžiant pagal valstybės keliamus tikslus, visuomenės pažanga susijusi su individualia sėkme, darbo našumo kilimu, gyvenimo lygio gerėjimu ir ekonomikos dinamika. Tačiau ar giluminės Lietuvos žmonių jausenos, gyvenimo įpročiai atitinka šią bendros laimės ar bendrojo gėrio viziją? Asmeninį tikėjimą gyvenimo prasme ir tikslais geriausiai atskleidžia ribinius žmogaus gyvenimo įvykius įprasminantys ritualai. Laidotuvių papročiai nevienam antropologui padėjo suvokti vadinamųjų pirmykščių tautų santykį su gyvenimu. Pagal tai, kaip lietuviai išlydi savo numirėlius, galima spręsti, kaip Lietuvoje suprantamas gyvenimas, kokios prasmės ir lūkesčiai su juo siejami.

Tai nebuvo atsitiktinumas, kad sovietų režimas, kontroliavęs viešąjį gyvenimą, įdiegė ir specifinius ateizuotų laidotuvių ritualus bei suteikė mirčiai specifinę prasmę. Visuomenėje, kurioje žmogaus gyvenimas buvo visiškai pajungtas valstybės ar „visuomenės“ tikslams, žmogaus mirtis reiškė visišką pabaigą. Mirtis reiškė, kad žmogus palieka šią visuomenę, nes visiškai baigėsi jo egzistencija. Jo vietą užims kiti. Vienintelis dalykas, kurį jis gali palikti – pasiaukojimo pavyzdį kitiems. Gerą vardą ar prisiminimą norėtų po mirties palikti daugelis. Tačiau totalitariniame režime geras pavyzdys rodo, kaip absoliučiai pašvenčiamas gyvenimas ideologijos iškeltam tikslui pasiekti. Tiesa, sekuliarių, anapusybės nepripažįstančių ideologijų gali būti įvairių. Jos gali skatinti pasišvęsti ne vien komunistiniam, bet ir kitiems rojams: absoliutaus teisingumo žemėje, absoliučios individo laisvės, visiškos moterų emancipacijos ar klimato atšilimo visiško sustabdymo.

Absoliutistinėse ideologijose, kuriose nėra jokio „anapus“, laidotuvės nereiškia išlydėjimo į „anapus“ ar į nežinią. Lydėti nėra į kur. Laidotuvės tėra bendražygių susirinkimas, aptariant mirusiojo nuopelnus. Tokios būdavo vadinamosios „valdiškos“ laidotuvės. Jose pagal prideramą hierarchiją buvo sakomos kalbos, kuriose įvardijami mirusiojo nuopelnai visuomenei ir valstybei. Tokiose laidotuvėse tarsi sumuojami visi gyvenimo darbai, jie įvertinami pagal tai, ar šis žmogus gali būti įtaisytas ideologijos pavyzdingųjų panteone. Jei numirėlis, gyvas būdamas, pasirodė esąs labai atsidavęs, tai buvo galima tikėtis, kad jo pavyzdys bus įkūnytas statula ar biustu. Jei kiek mažiau – paminkline lentele gimtinėje. Sovietiniame visete nebuvo galimas viešai priimtinas pertrūkis tarp visuomenės ateities ir individualių tikslų. Individuali laimė negalėjo būti individuali asmeniškai. Žmogus galėjo būti asmeniškai nelaimingas, bet rodyti individo „laimės“ pavyzdį kitiems.

Šiandien Lietuvoje esama kelių ryškių mirties įprasminimo tendencijų. Išskirtinos neopagoniškoji, stoiškoji ir krikščioniškoji. Kiekviena jų steigia savitas gyvenimo prasmes ir numato skirtingas visuomenės atei-

ties perspektyvas. Neopagoniškos prasmės remiasi neva baltiškojo tikėjimo rekonstrukcija. Tačiau iš tiesų neopagonybė tėra turinys, užpildantis po sovietmečio atsiradusią asmeninės gyvenimo prasmės tuštumą, kai nebėra totalios galios, kuri nustatydavo žmogaus gyvenimo tikslus. Ši galia šiandien aptinkama kosminėje tvarkoje ar gamtoje.

Kai kurie šio tikėjimo „oficialūs“ adeptai deklaruoja ypatingą artumą su gamta ar net žeme, kai šiame artume ištirpsta asmenybiškumas ir individualumas. Antai Salomėja Nėris užsimena apie save kaip žydintį diemedį. Jonas Trinkūnas, vienas neopagonių lyderių, teigia: „Pasaulį reikia jausti kūnu. Tai pats tikriausias pasaulio jautimas. Tai galiu drąsiai teigti, nes nuolat gyvenu Lietuvoje, basas esu vaikščiojęs po piliakalnius, tad ir Lietuvą jaučiu tarsi gyvą būtybę: basom kojom ir visa savo būtimi“. Žmogaus kūnas ir žmogiškas gyvenimas yra nužengimas iš tikrosios gamtiškosios tėvynės. Mirtis tereiškia išsivadavimą iš kūno, atgautą laisvę nuo žmogiško gyvenimo užkrautos naštos.

Ideologinė neopagonybė, sudievindama gamtą, jos vardu gali maištauti prieš visuomenę, žmonių kuriamus daiktus ir tvarkas. Nėra atsitiktinis dalykas, kad įvairios neopagoniškos pasaulėžiūros reiškiasi kaip ekologiniai sąjūdžiai, kova už gyvūnų teises, įvairios į pasaulio ir žmogaus harmoniją orientuotos praktikos ir treniruotės. Tai vis dėlto yra „krikščioniškoji pagonybė“, tam tikra gamtinį pavidalą turinti krikščionybės „išvarta“, kai Dievo vieton pastatomas jo pakaitalas – gamta.

Daug labiau šiandien Lietuvoje paplitusi pagonybė kaip visiška bedievystė. Gyvendamas visuomenėje toks pagonis stengsis joje būti kuo natūralesnis, kuo labiau prisitaikyti ir išlikti. Į šiuolaikinį socialinį ir politinį pasaulį taip pat galima žvelgti kaip į savitą gamtą, natūralų visetą, kuriame išlieka geriausiai prisitaikiusieji ir užsimaskavusieji. Jei visuomenėje reikalaujama būti sėkmingam, šiuolaikinis pagonis stengsis tai įgyvendinti. Jei visuomenėje toleruojamos neteisybės, jis priims šią tvarką kaip duotį ir likimą. Jei visuomenėje išplitęs vartojimas, jis nuoširdžiai jį praktikuos. Jei bus skelbiamos optimistinės visuomenės raidos prognozės, jis bus optimistas. Mirtis ir jos prasmės čia tarsi neegzistuoja ir negali suteikti alternatyvių prasmių žmogaus gyvenimui. Žmogaus laidotuvėms pasirenkami ritualai, kurie labiausiai priimtini ir paplitę visuomenėje. Galima prognozuoti, kad atpigus ir tapus labiau prieinamoms kremavimo paslaugoms, jos labai išpopuliarės.

Lietuvoje esama mirčių, vadintinų „stoiškomis“. Tokiai mirčiai taip pat nėra jokio „anapus“ ar jo nesitikima. Ji labiau būdinga įvairaus elito atstovams, kurie sąmoningai priima nežinomybę anapus šio gyvenimo. Gyvenimas mirties taške tuomet tegali būti matuojamas vien pačiu šiuo gyvenimu: kiek sugebėjo nuveikti, išgyventi, patirti, kokios dvasinės kokybės gyvenimą gyveno. Žmogaus gyvenimo prasmingumas vertinamas pagal tai, kiek jis pajėgė „paimti“ iš gyvenimo. Antai Leonidas Donskis, kuriam labai svarbus kokybiškas gyvenimas, skatina liautis skubėti ir imti gyventi kitokį gyvenimą: „Svarbiausia – sugrąžinkime vertę sąvokoms, žodžiams, priesaikoms, kūriniams, moralinei reputacijai ir gyvenimo formoms“.

Ši pozicija skatina ieškoti kuo geresnio ir sėkmingesnio gyvenimo sau, kuris netiesiogiai daro poveikį ir visuomenės gyvenimui. Tačiau senosios Romos stoikams toks santykis su žmogiškuoju pasauliu leido pasyviai stebėti žlugančią imperiją, dėl jos nepajudinant nė piršto. Stoikas ne kuria galimybes, o jomis naudojasi. Iš gyvenimo ir turimo laiko stengiamasi paimti viską, ką jis gali duoti. Laiką stengiamasi pripildyti taip, kad jame neliktų jokių tuštumų. Matydamas, kad pasaulis, kuriame gyvena, jo gyvenimui nepriimtinas ar net grėsmingas, jis mieliau jį paliks ar pasirinks savižudybę nei dės pastangas jį drauge su kitais keisti. Šia ir kitomis prasmėmis stoicizmas yra elitinė pagoniška laikysena, kai stengiamasi išsiskirti iš „natūralumo“, deklaruojamas žmogaus kitoniškumas.

Krikščioniškos laidotuvės palydi numirėlį į „anapus“, meldžiantis už jo sielą. Pasaulis ir gyvenimas yra vienkartiški, laikas – neatgręžiamas atgal, o žmogus dalyvauja pasaulio kūrimo darbe. Tokia pasaulėžiūra žmones skatina labai rimtai žiūrėti į gyvenimą, santykius su kitais žmonėmis ir pasaulio būklę. Jie, rūpindamiesi sielos išganymu ir dar prieš jiems gimstant užduotų priesakų realizavimu, tobulindami savo gebėjimus sieks, kad pasaulyje būtų kuo daugiau tiesos ir meilės. Mirtis nėra absoliuti pabaiga, gyvenimo „pasiekimus“ suskaičiuoja ne draugai ar bendradarbiai, o Aukščiausiasis, vertinantis tikrai ne pagal ekonomikos plėtros rezultatus ar BVP augimą. Krikščioniškoji pasaulėžiūra vienintelė nurodo žmogui skirti jėgas, laiką ar net gyvenimą kitiems ir rūpesčiui dėl bendrijos, kurioje gyvena. Mažos gyvenimo smulkmenos krikščioniui teiks nemažesnę laimę nei nuveikti darbai. Krikščioniškas tikėjimas lemia tai, kad būdamas pesimistas visuomenės atžvilgiu, krikščionis gali būti besąlygiškas optimistas savo asmeninio gyvenimo atžvilgiu. Krikščionis šiuolaikiniame pasaulyje atsiduria paradoksalioje situacijoje. Vadinamoji visuomenės pažanga nėra dalykas, kuriam būtų teikiama bent kiek reikšmės. Net veikdamas bendrijos labui, krikščionis gali likti abejingas pažangos idėjoms.

Turbūt niekas negalėtų aiškiai pasakyti, kuris iš asmeninės laimės scenarijų dominuoja Lietuvoje. Tačiau staigus optimistų sumažėjimas padidėjus infliacijai liudija ne krikščionišką, o „pagonišką“ Lietuvos visuomenės substratą. Tokia visuomenė bus labiau nelaiminga nei laiminga, nes jos optimizmas priklausys nuo finansinių suvestinių ar oro prognozių. Tačiau esama ir kitos alternatyvos, galinčios atsverti pesimistinį tikėjimą nuolat nuviliančia pažanga – pažangą ignoruojantį besąlygišką optimizmą.

„GAL PRADĖKIME NUO TO...“

Bronys Savukynas pasakoja

Tomas Vyšniauskas. Bronys Savukynas. 2006-ųjų žiema. Fotografija

Bronys buvo įstabus pasakotojas. Bet kokiu jam svarbiu atrodančiu klausimu pasisakydamas, norėdamas ką geriau argumentuoti ar tiesiog įsijugdamas į diskusiją, jis nuolat griebdavosi konkrečios istorijos ar į vieną sukabintų kelių istorijų, kurias neskubriai – su gausiais ekskursais apie pasakojimo herojų gyvenimą, vieno ar kito girdėto pokalbio buitines aplinkybes – išdėstydavo. Pasakojimai iš smetoninės Lietuvos paskutiniųjų metų, karo, pokario ir vėlesnio sovietmečio, – visa tai, besiklausant Bronio pasakojimų, būdavo prisodrinta ryškių asmenybių charakteristikų, tikslių ir pavaizdžių aplinkos detalių, graudžių ir šmaikščių dialogų.

Nuo pat „Naujojo Židinio-Aidų“ susikūrimo kolegiško, bet ne konkuruojančio mėnraščio vyriausiasis redaktorius Bronys Savukynas buvo redakcijos ir jos darbuotojų bičiulis. *NŽ-A* penkiolikmečio proga jis netgi parašė „Laišką redaktoriui“, kuriame – vėlgi, labai pavaizdžiu pasakojimu – paliudijo apie senojo „Židinio“ reikšmę jo lavinimuisi karo ir pokario metais, jo (o ir dabartinio žurnalo) tekstų išliekamumą, malonumą juos pasiskaitinėti prabėgus ne vieneriems metams.

Greta to, Bronys buvo aukščiausios prabos humanitaras. Mokslininkas ne šiuolaikine formalistine akademine, „prestižinių publikacijų“, o klasikine europietiškąja prasme – tikras eruditas, kruopštaus, metodiško ir intelektualiai atsakingo darbo kalbos, kultūros, istorijos srityse meistras („intelektualu“ ar „bohemos“ atstovu būti vadinamas nemėgo). Kaip tik dėl šios priežasties Bronys, pats pasižymėdamas puikia, bemaž nepriekaištinga atmintimi, gana skeptiškai atsiliepdavo apie atsiminimus, memuarus ir pan. kaip apie patikimų, išliekamąją vertę turinčių žinių šaltinį.

Prieš keletą metų *NŽ-A* redakcijos aplikoje gimė sumanymas pamėginti pakalbinti Bronį „pasivaikščioti po sovietų Lietuvos kultūrą“, t. y. „išgauti“ jo atsiminimus – ne, ne privačius, o labiau viešojo gyvenimo, ir jų pagrindu parengti šį tą panašaus į autorinę sovietmečio „biografiją“. Kalbinamas Bronys ilgai spyriojosi, darė išlygas, kad įrašytuosius ir išrašytuosius pasakojimus reikėsią rimtai redaguoti. Bet pagaliau sutiko, ir 2006 m. pavasarį „Kultūros barų“ redakcijoje Sauliaus Drazdausko ir Eligijaus Railos kompanijoje Bronio Savukyno pasakojimai buvo pradėti įrašinėti. Susitikimai iš pradžių vykdavo kas keletą savaičių ar net kas mėnesį. Vėliau, kai Bronį vis labiau ėmė slėgti liga, jie suretėjo. Sutarta buvo pasiekti Atgimimo laikus, o pavyko „nukeliauti“ tik iki Bronio studijų Vilniaus universiteto aspirantūroje (1956).

Bronys buvo vienas nedaugelio kultūros ir mokslo žmonių Lietuvoje, iš principo taip ir likęs neprisitaikiusiu prie režimo, vidujai ir išoriškai laisvu. Su daugeliu anais laikais svarbių dalykų, reiškinių, įvykių, procesų jis buvo pirmiausia susijęs kaip stebėtojas; beveik nepastebimas stebėtojas. Tai išties puiki situacija „epochos biografijai“, ir didelis praradimas, kad toji biografija taip ir liks nebaigta.

Tačiau Bronys buvo ne vien dabartinės Lietuvos politikos ir kultūros, ne vien sovietmečio, bet ir anos, „Smetonos Lietuvos“ žmogus. Pirmas ryškus jo prisiminimų iš vaikystės „blokas“, nuo kurių ir prasidėjo pasakojimų įrašas, susiję su Vilniaus atgavimu 1939 m. rudenį. Kaip tik šį pirmąjį fragmentą ir pasirinkome publikacijai, skirtai Broniui Savukynui, mūsų artimam bičiuliui, atminti.

Važiuodamas į miestą galvojau: kartais prisimeni kontaminuodamas kažką kitu įvykiu, – baisus dalykas tie atsiminimai. Dar pavojingiau yra tai, kad suplaki įvykį ir kas po to, – kuo įvykis svarbesnis, tuo labiau jį apmąstai, kodėl taip buvo, kad galėjo būti kitaip, ir tada atsiminimuose du dalykai: tikras įvykis ir jo alternatyvinis įsivaizdavimas pradeda kontaminuoti, – supranti, va, kur yra bėda. Čia sunkiausia atsiminimų bėda. Jokie atsiminimai negali būti visiškai objektyvūs, jie iš esmės turi būti subjektyvūs, bet vis dėlto: *wie ist es eigentlich gewesen*, pasak Ranke... Taigi velnias žino, kartais pats būni dalyvavęs, bet per laiką apauga tas įvykis visokiais savo paties ir kitų svarstymais, tai sunku tampa atskirti. Tai yra vienas tų atsiminimų psichologinių dalykų, nes atmintis yra selektyvi ir visko nė velnio neatsimeni. Ir labai gerai, kad visko neatsimeni, nes galva turbūt sprogtų. Kažką atsimeni, o kodėl atsimeni tą, bet kito neatsimeni, – taip pat klausimas.

Saulius: Taip, bet čia yra du būdai: pasakojamieji atsiminimai ir užrašyti, kai tyrinėji savo paties archyvą... – Aaa, bet aš archyvo tai neturiu, o dienoraštis, net jeigu tą pačią dieną užrašei, ir tai jau bus su tam tikru subjektyvumu padaryta. Bet tai vis tiek dar šviežia, o kai nėra dienoraščio, tai kur čia dabar, po 50–60 metų, jau atsiranda asociacijos, veikia pasakojimo, atkūrimo procesas. O dabar staiga atsimeni, ko niekada neatsiminei, šauna į galvą. Pirmą kartą atsimeni, kad buvo toks faktelis, po daugelio metų išlenda iš kažkur tai, apie ką anksčiau ir negalvojai.

Aš dabar pradedu galvoti irgi konceptualiai. Aš vis dėlto žadu orientuotis į tuos visuomenei svarbius įvykius ir faktus, o ne ten kada kokią mergelę pirmą kartą pabučiavau... Reikėtų pradėti nuo 1938 metų, trumpai, bet kad paaiškėtų, koks aš jau buvau 1940-aisiais, kodėl aš po vyšnia verkiau beveik valandą, pamatęs tarybinius lėktuvus, kol tėvas mane nuramino.

Gal pradėkime nuo to, kai aš nuėjau į mokyklą 1937 metų pavasarį. Mane nuvedė – nenuvedė, o paleido – į mokyklą kartu su broliu, kuris metais jaunesnis. Kadangi dvi mokyklos buvo... Tada pradinės mokyklos sudarydavo „komplektą“: pagrindinė viename kaime, o jeigu reikia papildomai – kitame kaime. Tai dabar, atsimenu, tėvas iš vakaro svarstė: Paliūnų kaimas ar Smarliūnų kaimas. Į Paliūnus eiti truputį toliau, bet aiškesnis kelias, nėra miško, tik labai gilus ir pavojingas ežeras pakeliui, o į Smarliūnus beveik kilometru arčiau, bet visas kelias per mišką, daugiau kaip du kilometrai. Man ėjo aštunti metai, o brolis buvo septynerių. Tada mokyklose buvo pieniukai – nulinis skyrius, bet vadindavo pieniukais. Tai tie, kurie pavasarį lanko mokyklą du mėnesius, o jau rudenį, nuo rugsėjo tampi pirmoku. Tai va, mes su broliu ir buvom pieniukai nuo 1937 m. gegužės 1 d. iki birželio vidurio. Nuėjome į tą Paliūnų mokyklą, ten tokie vaikėzai iš kaimo susirenka, o klasė tai pas ūkininką namuose, kambarys kaip už šitą nedidesnis, keturios suolų eilės: pirmas skyrius, antras skyrius ir t. t. Ūkininko pavardė buvo Baliutis, – Elena Baliutytė, lituanistė, yra to ūkininko dukra, tik ji gerokai jaunesnė (dabar dirba Lietuvių literatūros ir tautosakos institute). Na, nueinam, susėdam pieniukai, į visų keturių eilių pirmus suolai, mes, žinoma, su broliu iš karto atsisėdom priešais mokytojo staliuką. Ateina mokytojas ir aš išsižiojau... Mat tėvas prenumeruodavo „Kario“ žurnalą ir jis man labai patikdavo, ten visokie kariški dalykai, vartydavau ir paskaitinėdavau (skaityti jau buvau pramokęs), bet daugiau dėl paveikslėlių, o ten giliaspaudė, geros nuotraukos – kariuomenės, priešlėktuvinių patrankos, tanketės, kariniai paradai, su baltais diržais žygiuoja Laisvės alėja, – ko norėti kaime. Kartais būdavo ir vakarėlių nuotraukų... Ir štai ateina mokytojas – uniformuotas! Jo pavardė buvo Byla, Juozas, regis, dabar neatsimenu, ir jis buvo jaunalietuvis, o jaunalietuvių aš nematęs: kelnės juodos, švarkas labai tamsiai žalias, kalnierius juodas, rankogaliai, akselbantai juodi pakabinti. „Labą dieną, mokiniai!“ Maldą reikėdavo sukalbėti pirmos pamokos metu, tai visi atsistoja, kalba maldą, kurią dabar jau pamiršau. Bet man didžiausią įspūdį padarė, – kas čia per generolas. Po to aš tėvui vakare ir sakau, – kas čia tas mokytojas, gal jis generolas? Ne, – sako, – jaunalietuvis. – Kas tie jaunalietuviai? Tai paaiškino. Toks pirmas įspūdis mokykloj, – o po to visi uždainavo. Mat pirma pamoka buvo dainavimo, nes jis labai mėgo tas dainavimo pamokas, ir atsimenu, kad dainavom tą garsią dainelę „Skrend žąselės per ežerėlį“... Tai buvo pagrindinės mokyklos mokytojas, aišku, baigęs seminariją.

Saulius: O kaip jis tvarkydavosi su visais keturiais skyriais? – O taip ir tvarkydavosi. Jeigu aritmetikos pamoka – tai visiems, jeigu dailyraštis – tai visiems. Na, istorija tai jau būdavo atskirai, nes gal nuo trečio skyriaus ar ketvirto ji tik prasidėjo. Paliūnuose rinkosi trijų kaimų mokiniai, tilpdavo kokių penkiasdešimt. Kitame „komplekte“ – vėl trijų ar keturių kaimų. Taip susitikau su tikru jaunalietuviu... O po to rudenį, po tų pieniukų, mes su broliu jau persikėlėm į Smarliūnų kaimą, – aš buvau pirmokas, o brolis dar liko pieniuku, matyt, dėl amžiaus. Ir tada į pirmą pamoką atėjo labai gražus mokytojas, aukštas, tiesus vyras, kaip mums atrodė, labai gražiai, elegantiškai apsirengęs. Tai buvo poetas Leonardas Žitkevičius. Pabėgęs iš Kauno, kaip paaiškėjo gerokai vėliau. Jis Kaune prisigėręs, skvere prie Įgulos bažnyčios nusirengė ir atsigulė ant suolo, tai policija ryte rado ir po visą Kauną pasklido gandas, kad jis šitaip... Ir jis išvažiavo mokytojauti toli nuo Kauno, kaip vėliau sužinojome. Bet tai buvo labai įspūdingas vyras; yra nuotrauka Kazio Bradūno [redaguotoje išeivijos lietuvių] literatūros istorijoje – neuniformuotas, bet labai įspūdingas mokytojas... Buvo

toks vadovėlis – ne pirmo, bet aukštesnio skyriaus, ir ten nupieštas Donelaitis, taip grafiškai. Mokytojas kažkodėl iškėlė šį vadovėlį ir klausia: „Vaikai, ar žinot kas čia toks?“ Visa klasė tyli. O aš sėdėjau pirmame suole ir matau, kad apačioje parašyta *Donelaitis*. Jis žiūri, o aš ranką kilst: „Čia Donelaitis“. „O kas jis toks?“ – Sakau, – gal rašytojas? Tai jam padariau didžiulį įspūdį. Gal ir nebūčiau pažinęs...

Taigi kodėl kalbu apie Žitkevičių? Jis mokytojavo pora metų, regis, antrame skyriuje jis suagitavo nusipirkti Vilniaus vadavimo pasus. Į tą pasą kas mėnesį reikėdavo įklijuoti žyminį ženkliuką, man rodos, kad mokiniai – už pusę lito. Aš tą savo pasą dar buvau kaime, palėpėje, tarybiniais laikais dar susiradęs. Na, ir ką, Žitkevičius taip smagiai dėstė. Buvo vaikų rašytojas, kelias knygas išleidęs: „Čyru vyru pavasaris“, po to „Su tėvelio kepure“. Apie Žitkevičių dabar niekas nežino, kad jis buvo tame Smarliūnų kaime, Veisiejų parapijoj pusantrų metų... Tada rudenį aš žvėriškai peršalau ir apsirgau plaučių uždegimu. Apsirgau todėl, kad kai ant balų atsirasdavo plonas ledas, tai mes darydavome tokį „išradimą“. Po tą ledą šokinėjam ir jį sulaužom taip, kad jis nelūžta (reikia, kad ledas būtų kokių 2 cm storumo), tik pasidaro kaip patalas, ir kai su pačiūžom čiuoži, tai jis linksta, linksta, ir kaip per patalą važiuoji; bet, aišku, jis labai greitai lūžta. Ir aš greitai įsmukau, o buvo lapkričio mėnuo, jau pašalę ir sniego buvo iki kaklo. Kol parsigavau namo – plaučių uždegimas. Tėvas sako, reikia tas taures statyti, o aš nesiduodu, – žinot, kas tos taurės buvo. Neskauda, bet baisu. (Atsimenu, tada sirgdamas skaitydavau Karlo May'aus „Sidabro ežero turtus“.) Buvo tokia graži tradicija, kad jeigu mokinys suserga, tai mokytojas ateina lankyti, tegul ir trys kilometrai kelio. Gal po dviejų dienų temperatūra užkilo didžiulė, iki 39°, taurių statyti nesiduodu, atėjo Žitkevičius manęs aplankyti. Aš atsimenu, guliu kambaryje lovoje apklotas, visas šlapias, iškaitęs. Jis prie stalo atsisėdo, žiūri į mane ir sako: „Tai ko čia dabar ožiuojiesi? Pastatytų tas taures ir būtų daug geriau“. Ištraukė du litus ir taip ant stalo kampo padėjo. Sako: „Va, jeigu leisies pastatyti taures, bet dabar pat, tai du litai tavo“. Ir nupirko. Tas taures tėvas stato, mokytojas žiūri. Kai tik taures pastatė, jis man tuos du litus rodo ir klausia, – kur padėti? Sakau, – ant etažerės mano knygos, – jis ten ir padėjo. Sako, – po trijų dienų būsi sveikas, – ir išėjo. Su tais dviem litais aš ilgai galvojau ką daryti. Užsisakiau „Šaltinėlį“ – vaikišką žurnaliuką, leidžiamą Marijampolėje.

Tai yra mokinuko pirmi įspūdžiai, bet aš noriu pasakoti, kaip formuodavosi vaikų požiūris į pasaulį, – kas dabar užmiršta; dabar turbūt sunku ir formuot būtų tokią patriotinę nuostatą. Ta patriotinė nuostata buvo

Tomas Vyšniauskas. Bronys Savukynas diskusijoje Valdo Adamkaus rinkimų štabe. 2004. Fotografija

labai primityvi: mes lietuviai, va, kokia kariuomenė graži, Vytautas Didysis, – mokytojas jau papasakojo, kas jis toks. O čia dar lenkai Vilnių užėmę. Mes vaduojam Vilnių ir klijuojam tuos ženkliukus už 50 centų į pasus. Dar vaduojam Vilnių, vaduojam, o seniai renkasi pas mano tėvą ir klausosi radijo. Ir jau prasideda velniava. Klaipėdos krašto prisimenu visą praradimą. Tėvas sako (ne man, žinoma, ką jis man ten sakys): „Aš girdėjau, kad vis dėlto iš Kauno vienas šarvuotis išvažiavo prieš vokiečius į Klaipėdą“. Tokie visokie gandai. Visi kalba: „Kaip čia dabar atidavė vokiečiams Klaipėdą?“

Mes, vaikai, žinojome, kad tai Lietuvos miestas. Ką čia daugiau. Buvo, sakykim, mano toks tolimas giminaitis pasienio policininkas Pagėgiuose, kartais pas tėvą atvažiuodavo ir pasakodavo, ir aš prisiklausiau. Jis ten buvo net baro viršininkas. Kokia kontrabanda iš Vokietijos ir į Vokietiją iš Lietuvos? Kad sviestą vežė sulydytą į dviračio rėmą. Ten, kur sėdynė, privaro sviesto, kai nuvažiuoja – apverčia dviratį ir pašildo, sviestas išbėga; taip vežė sviestą. O iš Vokietijos vežė spiritą ir tą, kaip jis vadinosi, „etilo spiritą“. Ir visi klaipėdiečiai ir žemaičiai prasigėrė. Gerdavo su cukrumi, o dar ir kontrabanda... Svarbiausia – vokiečiai neturi sviesto. Na, o ką mes, vaikai, žinojome: kad Klaipėda – Lietuvos uostas, ten yra karo laivas „Prezidentas Smetona“, jūrininkai išrikiuoti. Jūros iki 1940-ųjų nematėme. Gal iš kitur mokinukai ir nuvažiuodavo į ekskursiją, bet mes tai ne.

Ir kaip dabar su tuo lietuviškumu? Jis buvo, sakyčiau, netgi ne motyvuotas. Jis galbūt prasidėjo gal net 1918 metais, per Nepriklausomybės karus, ir jau stiprėjo. Mano motinos sesers vyras Šauliūnas, kuris buvo savanoris, dažnai atvažiuodavo pas tėvą. Jis pats, pasirodo, 1919 m. žiemą buvo nuvažiavęs į Alytų, kad priimtų savanoriu, tai jį išvarė ir nepriėmė dėl dviejų dalykų: nes jis gimęs 1904 m. ir jam dar nebuvo 16, o antra, jo paklausė, ar jis yra vienintelis šeimoje sūnus. Pasakė, kad vienintelis, tai jie paklausė, kas ūkį tvarkys, kiek tėvui metų, ir jo nepriėmė. Tai jis po to, kai galėjo, įstojo į šaulius. Tai tas patriotizmas, gana lėtai, bet jau buvo subrendęs, ne iš kažkokios ypatingos propagandos, bet turbūt pagaliau – yra Lietuvos valstybė.

Saulius: Ūkininkai jautė tą patriotizmą? – Taip, šviesesni. Koks trečdalis kaimo tai buvo „nei į tvorą, nei į mietą“, bet šviesesni, galima sakyti, taip. Maždaug per pusę patriotų ir ne. – *Elis: Gal tėvukas jums pasakojo, kaip sužinojo apie Vasario 16-ąją?* – To jis man nepasakojo, tik kartais įkaušęs uždainuodavo „Mums nereikia tarybų ir Kapsuko pietų“. Tokia „antikapsukinė“ daina, ir dar tėvas pasakojo tokį faktą, kad 1920 m., po „Vyslos stebuklo“, – ką Lietuva tada padarė? Lietuva bolševikams leido pasitraukti per savo teritoriją. Nekliudomi ir baisiai išsigandę jie traukėsi per Kapčiamiestį, Leipalingį, Merkinę, nes čia dar lenkai nebuvo suskubę atžygiuoti. Tada dalis jų dezertyravo, daugiausiai latviai šauliai, ir liko čia. Nutarė daugiau nekariaut už sovietų valdžią. Ir buvo toks latvis Micka Seirijuose likęs, didžiausias visos apylinkės pirotechnikas. Jis sprogdindavo didžiulius akmenis. O akmenų labai reikėjo, nes ėjo jau 1926–1928 metai, kai ūkininkai statydavosi padorius naujus namus, akmenų rūsius mūrydavo. Jis iš to gyveno. Važiuoja, būdavo, į kaimą ir sprogdina akmenis: išgręžia skylę, įkiša Bigfordo virvutę, uždega ir pats bėga. Aš mačiau, kaip jis tai daro: gula ant žemės, ir kai tvoja. Mano močiutė sakydavo: „O, Jėzus, tas bedievis čia atvažiavo“, pasideda maldaknygę ir meldžiasi prieš tuos sprogdinimus.

Patriotizmą mūsų krašte kurstė ir tai, kad tai buvo neutrali zona tarp Lietuvos ir Lenkijos, – kai buvo įvesta demarkacinė linija, iš pradžių palikta. Tai buvo kelių kilometrų pločio ruožas tarp Lietuvos ir Lenkijos. O toje zonoje buvo Varviškės kaimas, miškuose prie Kapčiamiesčio. Jie įkūrė „Varviškės respubliką“. Perlojos respublika irgi buvo toj zonoj. Bet „Perlojos respublika“ buvo lietuviška, o Varviškės – lenkiška. Ten buvo toks vadas, plėšikas Chmara. Jie išleido savo pašto ženklus (ir Perloja turėjo savo pašto ženklą). Na, ir ką, – jie plėšikavo. Įsiveržda vo į Lietuvos teritoriją, ūkininkus plėšdavo. Taigi susiorganizavo šauliai, išsikvietė dar kažkokį batalioną kariuomenės. Ir įvyko Varviškės mūšis, ten žuvo vienas leitenantas, trys valsčiai puikiai atsiminė tą mūšį. Šauliai su kariuomene išvadavo Varviškę, buvo dainos „Bernelis žuvo prie Varviškės“... Šauliai dalyvavo tuose mūšiuose, iš vietinių kaimų vyrai. Tai jau įkvėpdavo patriotizmo. To meto patriotizmas buvo ne tiek dvasinis, kiek militarinis, su aiškiu kariniu nusiteikimu. Juk Nepriklausomybės karus vis dėlto laimėjo, lenkus prie Giedraičių ir Širvintų sumušė. Tai tada visi šnekėjo: „Kai davė lietuviai prie Giedraičių...“ Tai va, bent kaimuose toks patriotizmas – daugiausiai tarp bernų ir paauglių – kerojo, bet, sakyčiau, su militariniu atspindžiu: lėktuvus turim, kariuomenę turim.

Elis: Bet jūsų apylinkėse visi mokėjo lenkiškai? – Gretimas kaimas buvo Sakniava. Pusė kaimo plikbajoriai, nuo senų laikų ten buvus „kalica“, ir jie šnekėjo lenkiškai. Juos vadindavo visi aplinkui „juodašikniais“. Kodėl taip vadino, nežinau. Toks pasityčiojimas buvo. Ir į mokyklą eidavo tie iš Sakniavos, nemažai jų buvo ir jie visi vyresni už mus, nes eidavo tik sulaukę 14–15 metų į pirmą skyrių, nes jiems mat sunkiau lietuviškai, kažko vis bijodavo. Kiekvieną dieną po pamokų prie miško vykdavo muštynės tarp lietuviškų kaimų su tais lenkais. Muštynės kaip reikiant, su akmenim, lazdom. Ir viskas vykdavo jau 1,5 km nuo mokyklos, tai mokytojas nelabai ir žinojo. O šiaip mokykloje jiems buvo sunkiau mokytis, nes namuose jie lenkiškai šnekėjo. Antai iš to

kaimo buvo toks Saletyckas, šviesesnis šlėktelė, vidutinis ūkininkas, gal 20 ha balų tokių turėjo. Jis skaitydavo *Chata Rodzina*, kuris eidavo Kaune, bet ateidavo ir pas tėvą radijo paklausyti. – *Elis: O tie, kurie lenkiškai kalbėdavo, ar mokėjo lietuviškai?* – Kaip jie nemokės? Ir mano tėvas lenkiškai suprato ir mokėjo. O lenkų ta kalba – irgi tokia „tuteišų“, dar prasčiau negu Vilniaus krašte, nes ten jie labiau izoliuoti. Tas Saletyckas ir su tėvu gerai sutardavo, bet kai tik 1938 m. kovo pabaigoj Lenkijos ultimatumas užklupo (prasidėjo nuo to, kad neva lietuvių pasienietis prie Kučiūnų nušovė ar peršovė lenkų pasienietį, bet čia tik pretekstas), tai tas Saletyckas, – o mūsų žiemkenčių rugių visas plotas prie Saletycko buvo pasėtas ir želmuo jau žaliavo, – visas savo karves paleido į mūsų želmenis. Brolis pamatė, parbėgo užduseęs ir sako: „Tėvai, Saletycko karvės klampoja po mūsų želmenis. Keturios karvės su veršiukais“. Tėvas juk šaulys, pasiėmė šautuvą, užsitaisė, nuėjo ant kalnelio, pažiūrėjo – tikrai karvės. Aišku, ne į karves, bet pora šūvių paleido, Saletyckas išsigando, kad gali nušauti jo karves ir atsiuntė tokias mažas mergytes, kurios tas karves greitai išsivarė. Nes galvojo, kad tų mergyčių nešaus, o pats bijojo.

Šitaip priartėjame prie 1939 metų rugsėjo. Kadangi tėvas turėjo radiją, tai Sakniavos kaimo visi šlėktelės, kai užpuolė Lenkiją vokiečiai, ateidavo paklausyti Varšuvos radijo, kas ten dabar dedasi. Gal jau buvo rugsėjo 18-oji, kai Varšuvą vokiečiai užėmė, o rusai peržengė Lenkijos sieną 17 d. Atsimenu, visi išsižioję klausė. Tie lenkai buvo gerai nusiteikę, kai tėvas atsuko Varšuvą pačioje karo pradžioje. Tada generolas Rydz-Smyglas sakė kalbą, kurią pabaigė: „Neotdame ne guzika!..“ Kaime buvo trys Ašenbergai, Saletyckiai, Petrovskiai, Radvilavičiai ir dar kažkokie, neatsimenu. Ir štai dabar 18 dienos vakare jie vėl susirenka, ir tada buvo paskutinis Varšuvos radijo atsisveikinimas. Ten sakė, kad „Baigiam, nes priešas jau ateina į Varšuvą“. Po to tėvas įjungia Kauną, ir Kaunas pasako, kad Varšuva kapituliavo. Tada Ašenbergas štai ką pareiškė: „Aš rytoj savo telyčias vežu į bažnyčią; jeigu Lenkija žlugo, tai Dievo nėra“. Lietuviškai pareiškė, nes jie tarp savęs tik lenkiškai pasišnekėdavo. – *Elis: Ar jautėsi tragizmas, kai tai pasakė Ašenbergas?* – Tragizmas prasidėjo iš karto, karui prasidėjus. Ūkininkai kalbėjo, kad Hitleris nesustos, jeigu jau jis eina į Lenkiją, tai eis ir toliau, kaip čia dabar su Lietuva? Klaipėdos praradimas jau buvo pergyventas ir gana skaudžiai.

Na, ir prasidėjo labai greitai. Jau rugsėjo pabaigoje pakvietė į Maskvą dėl Vilniaus. Ir turėčiau pasakyti, kad nebuvo didelio entuziazmo dėl Vilniaus grąžinimo, iš apačios entuziazmo nebuvo. Kalbėta, – velnias žino, kas čia bus. Tėvas parvažiavo, iš Alytaus ar kur spalio pabaigoje, ir jis pasakė tą garsųjį posakį „Vilnius mūsų, o mes rusų“.

Dabar aš skaitau, Urbšio sūnėnas parašė man tokį straipsnį, jis Kaune gyvena, kad tas posakis buvęs priskiriamas Pupų Dėdei. Kad neva Pupų Dėdė tada uždainavęs ir dar gavęs kelias paras arešto už tai. Bet pats Aloyzas Urbšys sako, kad jam seni kauniečiai pasakoję, kad po sutarties pasirašymo dėl Vilniaus grąžinimo bei įgulų steigimo Lietuvoje, laikraščius jau kitą dieną iš ryto Kaune pardavinėjo žydukai, kurie šaukė „Ui, pirkit laikraštį! Vilnius mūsų, o mes rusų!“ Ir tie senieji kauniečiai aiškina, kad tas lozungas yra pačių rusų paleistas. Tai būtų labai suprantama: įvaryt ir paniką... Gal Pupų Dėdė iš žydukų išgirdęs uždainavo vėliau. – *Elis: O jūs girdėjot tą Pupų Dėdę per radiją?* – Aš girdėjau jį ir gyvą esu matęs, – po karo jis važinėdavo po gimnazijas. Net šnapsą su juo esu gėręs vėliau. Jis kilęs nuo Anykščių, dalyvavęs Nepriklausomybės karuose, leitenantas, raitelis. Po to pradėjo rašyti apskričių istorijas – Biržų, Kėdainių, Alytaus apskričių istorijas. Jos tokios kraštotyrinės: kas griebta, kas negriebta, bet išleistos. Po to pamatė, kad su tom istorijom menkas biznis, tai susirado tą Rozaliutę ir pradėjo važinėti po Lietuvą su dainelėmis. Būdavo, iš pradžių atvažiuoja, apvaikšto miestelį, prisirenka visokių pletkų, pasistato „pusbonkį“ šnapso, ir per valandą sueiliuoja tuos pletkus. Po to padainuoja ir visiems atrodo šviežias reikalas.

Viena asociacija į sovietinius laikus. Pupų Dėdė ateidavo į tą bariuką, kuris buvo prie „Vilniaus“ restorano, „Vilnelė“. Ten mėgdavo iš ryto rinktis ir Vilniaus intelektualai. Buvo toks žydas Zimanas, kuris buvo dirbęs sandėlininku ir sandėlyje kažkokį išeikvojimą padaręs, todėl sėdėjęs kalėjime ir paleistas. Jis buvo iš Vilkaviškio kilęs ir toks Lietuvos patriotas. Taigi Pupų Dėdė ateidavo į tą „Vilnelės“ kavinę, atsisėsdavo, – ten barmenas buvo toks gėjus Rolandas, išsipustęs visas. Paskui gėjai nužudė tą Rolandą, žinai, jie kartais labai kerštingi būna... Jis labai mėgdavo, kelis žodžius mokėdamas vokiškai, angliškai, pasirodyti su inteligentais, o Pupų Dėdė ateina prie baro, užsisako šimtą gramų degtinės. Iš skrandos kišenės išsitraukia į laikraštį suvyniotų rūkytų lašinių gabalą, iš kitos kišenės lenktinį peiliuką atsilenkia, geria tą šimtą gramų, atsipjauna lašinių riekutę ir užkanda. O aš ten pusryčiauju, kavą geriu, na, ir atėjo tas Zimanas. Aš jau jį pažinojau, jis prisėdo ir man sako: „Ar tas žmogus nebus tik Pupų Dėdė?“ Sakau, – taip. „Ui, čia Pupų Dėdė, ui, kaip jis atvažiuodavo į Vilkaviškį, kaip jis padainuodavo. Tu pakviesk jį, tu jį pažįsti? Pakviesk jį prie stalo, aš jį noriu pavaišinti“. Aš prieinu taip mandagiai prie Pupų Dėdės, nežinodamas, ar jis mane pamena; jo pavardė buvo Biržys. Sakau: „Ponas Biržy, čia senas jūsų pažįstamas iš Vilkaviškio jus kviečia, norėtų pagerbti“. Tas tuoj tą peiliuką į kišenę, lašinius irgi. Gerai, – sako. Atsisėda prie stalo, tas jam užsako šimtą

konjako, tokį fužerą. „Ui, Pupų Dėde, kaip jūs ten“, – tas sėdi pasipūtęs. Tai dabar Pupų Dėdė žiūri, žiūri į tą konjaką, staiga pasiima tą taurę, nueina pas Rolandą, paprašo konjaką pakeisti į šimtą gramų degtinės ir gauna dar 3 rublius grąžos. Tuos tris rublius jis į kišenę ir grįžta su šnapsu, tada su Zimanu išgeria.

O tas Zimanas – vertas dėmesio žydas, po to labai greitai išvažiavo į Izraelį. Čia buvo toks dainininkės Aleksandros Staškevičiūtės vyras, ekonomistas, buvęs tarybinės armijos karininkas, gal net „Smeršo“, staiga tapo ekonomistu, dirbo Plano komisijoje, toks ekonomikos žinovas, kažkokią disertaciją apsigynęs visur vaikščiodavo ir didžiuodavosi, kad jis Staškevičiūtės vyras. Ir štai vieną kartą ateina Zimanas į „Neringos“ kavinę iš ryto, kur jau buvo nemaža kompanija – ir tautininkas Stasevičius, ir Daukšas, ir Staškevičiūtės vyras. Ir Zimanas visiems pareiškia, kad jis paskutinį kartą atėjo į „Neringą“, nes išvažiuoja į Izraelį. Tada tasai Staškevičiūtės vyras jam sako: „O ką, čia jums blogai, ką jūs ten rasit, jūs čia viską paliekat?“ O kaip jam Zimanas atsako, tai čia buvo nuostabu: „O ko jūs 1944 metais nelikote ten, o įsikūrėt čia Lietuvoj? Juk atėjot alkani, apiplyšę, aš pats mačiau, tai ko dabar negrįžtat?“ – taip ir atsakė. Toks ekskursas į Pupų Dėdę ir Zimaną.

Saulius: O ar žmonės pastebėjo, kaip rusai pradėjo karą prieš lenkus? – Pastebėjo, iš radijo sužinojo, kas ten, kelios dienos ir viskas. Reikia pripažinti, nežiūrint viso priešiškumo, kaimo žmonės pradėjo kitaip žiū-rėt, – juk Lietuva pradėjo internuoti lenkų karininkus. Mano giminaitis buvo mobilizuotas, nes buvo dalinė mobilizacija, ir aš mačiau, kaip jie žygiavo per Leipalingį – gal koks batalionas. Nes tėvas važiavo ir aš labai norėjau, tai nuvažiavom į miestelį, tėvas nuėjo į bankelį, kažkokius reikalus tvarkė, o aš po rinką klajojau. Dabar matau – atvažiuoja arkliais keli kariški vežimai, gurguolės, lenkai kareiviai jau nuginkluoti (nes pasienyje juk privalėdavo turėti ginklą), o paskui tuos vežimus važiuoja toks fajetonas, brička. Fajetone sėdi užpakalinėje sėdynėje pulkininkas, priekyje vežikas, o šalia jo – pulkininko adjutantas. Tai tikras faktas, nes mačiau viską savo akimis, tik vėliau išsiaiškinau iš tėvo ir iš kitų, kas tokie ten buvo. Taigi sustoja vidury rinkos, o ten buvo keli žydų restoranai, pirmas toks Peleco, tai pulkininkui, aišku, reikėtų papietauti. O kariuomenės batalioną lydi koks skyrius, dešimt ginkluotų lietuvių. Jie daugiausia dviratininkai buvo, su šautuvėliais stovi sau, ir nieko. Patys lenkai jau be ginklų, susėdę prie šventoriaus ilsisi, o tas pulkininkas, fajetonui sustojus, išlipa ir stovi šalia fajetono, neina. Tada išlipa adjutantas, iš fajetono ištraukia tokį maišelį kariškos spalvos, matyt, duonmaišį, eina į restoraną ir pakeliui kažką semia ir sėja iš to maišo iki restorano durų. Pasėja, o tada pulkininkas paskui jį nueina į restoraną. Aš iš toliau žiūrėjau, tai nepastebėjau, kas čia per ritualas. Pasirodo, kad ten buvo lenkiška žemė, nes pulkininkas ant „poganskos“ žemės nestos, tai adjutantas išbarstė lenkiškos žemės.

Tad gailestis pasirodė tik karui prasidėjus. Kai pasirodė internuotieji, visi galvojo, kas bus su Lietuva, juk gali panašiai būti. Aš pats ant kalno tokio atsisėdau ir matau, kaip skrenda vokiečių lėktuvas, tiesiu taikymu iki Lenkijos sienos, nes tik kokių 15 kilometrų. Ir buvo matyti, kaip vokiečių lėktuvai nuo Seinų palei Lietuvos sieną praskrenda, – jau nebe lenkų, o vokiečių. Ir jau graudu buvo. Ten nebėra lenkų. Tokios nuotaikos klostėsi. O kai Vilnių atgavome, tai Žitkevičiaus jau nebuvo, jį pakeitė toks mokytojas įdomia pavarde Žvingilas, turbūt buvęs karininkas, nes ateidavo su kariškomis galifė kelnėmis. Žvingilas kai atėjo, tai pareiškė: „Stot, Lietuva atgavo Vilnių, sugiedot himną“. Visi sugiedojo. Ir tokiu būdu pagerbė. Ar Žvingilas giedojo, aš neatsimenu, bet mes giedojome. Vilnius mūsų. Čia iš karto kitą dieną po tos Maskvos sutarties. Kokios buvo tos nuotaikos? Jos pradėjo labai kristalizuotis. Kokia dalis kaimiečių ir tų miestelių inteligentų ėmė kalbėti: „Va, vokiečiai tai jėga, Lenkiją sutvarkė“. O kai įvedė sovietai bazes, tai būdavo nuvažiuoji į Alytų, tie su bintais visi vaikšto, uniformos apdribę, – labai prastą įspūdį lietuviams darė ta sovietų kariuomenė, arkliukai nuskurę. O vokiečiai, reikia pripažinti, – taip, buvo toks išankstinis skilimas: rusai ką, mes juos pažįstame, su rusu gyvenom, o tie vokiečiai neaiškūs. Formavosi tokios dvi nuostatos: provokiška ir prorusiška. Bet su jokiu bolševizmu ta prorusiška nieko bendra neturėjo.

DANGUS GRIŪVA

Dar kartą apie grėsmes dėl energetikos

Guoda Azguridienė

Žmogaus proto ir jausmų žinovai sako, kad jei ko nors bijai, tai verta pagalvoti, kas gali nutikti blogiausiu atveju, o tada su ta situacija susitaikyti ir toliau ramiai gyventi. Šį patarimą nėra lengva (nors įmanoma) pritaikyti, kai ta blogiausia situacija racionaliu požiūriu yra nepataisomai bloga, tad jis vargiai padės žmogui, bijančiam žūti autoavarijoje ar kitose su būtimi susijusiose situacijose. Tačiau šis patarimas tikrai veiksmingas svarstant apie buitines baimes. Buitinės baimės, skirtingai nei atrodo iš pirmo žvilgsnio, sudaro didelę dalį žmones kamuojančių ir visuomenėje aptariamų rūpesčių bei nuogąstavimų. Beveik visada tai susiję su turtu ir pinigais. Žmonės bijo prarasti, ką turi, neįgyti, ko trokšta arba mokėti už tai brangiau – tai atrodo tikra pasaulio pabaiga.

Nepaisant didžiulio dėmesio, valstybinio, europinio ir net pasaulinio lygmens konteksto, energetikos problema taip pat yra buitinė, t. y. „apie pinigus“. Žinoma, egzistuoja galimybė, kad dėl energetinių interesų kokia nors valstybė, kurios vardo čia neminėsime, imsis karinių veiksmų (juolab kad taip yra dariusi ir daro kitur, pavyzdžiui, Čečėnijoje), tačiau vis dėlto turėtume sutikti, jog Lietuvai tokio scenarijaus pritaikymas yra mažai tikėtinas. Panagrinėkime tikėtiniausią variantą – energetikos bėdos yra ekonominė problema, tad kokius pavidalus ji gali įgyti?

Dažnai diskutuojant dėl energetikos grėsmių, sukuriamas vaizdas, tarsi blogiausio scenarijaus atveju energijos šaltinių visai nebeliks. Tiesa, gali taip atsitikti, kad dėl kokių nors žmogui pavaldžių arba nepavaldžių priežasčių kurį laiką sutriks jų tiekimas: taip jau yra nutikę ir su žaliava „Mažeikių naftai“, ir su kuru. Bet ši rizika egzistuoja ir nesant žaliavos tiekimo problemoms, nes paslauga gali sutrikti ir dėl gavybos, gamybos bei perdavimo trikdžių. Patys tiekimo sutrikimai iš esmės yra laikini, nes tiekėją visada galima pakeisti. Tiesa, priklausomai nuo energijos rūšies ir naudojamų technologijų, tas pakeitimas gali kainuoti mažiau ar daugiau, užtrukti trumpiau ar ilgiau.

Mobiliausia ir mažiausiai rūpesčių kelianti energijos išteklių rūšis yra automobilių kuras. Tai Lietuva jau yra patyrusi per energetinę blokadą. Beje, tuomet problemą išsprendė būtent „laukinė“ rinka, o ne politinės valdžios geniali programa. Žmonėms reikėjo benzino ir tie, kurie sugalvojo, kaip jo gauti, tapo verslininkais ir blokados griovėjais. Baimės dėl kuro trūkumo banga buvo pakilusi dar keletą kartų, subjurus „Mažeikių naftos“ reikalams. Tačiau, kaip jau esu rašiusi (*NŽ-A*, 2005, Nr. 10; 2007, Nr. 1–2) ir kaip yra pasisakę kiti ekonomistai, „Mažeikių naftos“ uždarymas būtų netektis Lietuvos ekonomikai, bet tikrai jos nesužlugdytų. Reikiamą kurą atsivežtume (kainuotų beveik tiek pat, kaip pirkti iš „savos“ gamyklos), mokesčiai į biudžetą vis vien būtų sumokėti. Tai, kad nebeliktų dabartinių darbo vietų Mažeikiuose, reiškia, kad atsirastų kitų darbo vietų, o laisvos kvalifikuotos darbo jėgos buvimas gal net naują investuotoją pritrauktų. Taigi nestotų pasaulio pabaiga.

Verta turėti omenyje, kad energetikos įmonių darbo sutrikimai ir jų produkcijos kainų šuoliai atsiranda ne tik dėl politinių-ekonominių, bet ir dėl techninių-gamtinių reiškinių, nuo kurių niekas nėra apsaugotas (kaip ne taip seniai atsitiko Naujajame Orleane).

Gamtinės dujos yra kur kas mažiau mobili energijos rūšis, nes atkeliauja iš ten, iš kur nutiesti vamzdžiai. Dujų klausimas Lietuvai yra rimtas rūpestis, nes dujos, uždarius Ignalinos AE, taps pagrindiniu kuru elektrai ir šilumai gaminti. Laimei, esama pakaitalų šiam kurui. Jie yra mažiau patogūs (suskystintos dujos, kietas kuras), labiau teršiantys aplinką (anglis, mazutas) arba brangesni (elektra, pagaminta naudojant kitą kurą) ir ne visiems vartotojams vienodai tinkami. Logiškai mąstant, kryptis tokioje situacijoje aiški – reikia visomis priemonėmis didinti vartotojų galimybę prireikus pereiti prie kitų kuro rūšių. Didieji pramonės vartotojai tai supranta ir patys daro ką galėdami, kad netaptų vieno šaltinio įkaitais. Asmeninį dujų ka-

GUODA AZGURIDIENĖ (g. 1969) – socialinių mokslų daktarė, Laisvosios rinkos instituto viceprezidentė.

tilą turintys gyventojai rizikuoja tiek, kiek nesupranta, jog reikia pasirūpinti alternatyvia šildymo sistema. Prie centrinio šildymo „pajungtiems“ gyventojams belieka tikėtis, kad alternatyva bus pasirūpinta centralizuotai. Nesena sušalusių Telšių istorija ir itin sparčiai brangstantis centrinis šildymas tokio pasitikėjimo neįkvepia. Tačiau, kaip visada esti didelėje sistemoje, asmeninės pastangos tegali duoti labai menką rezultatą. Netgi investavęs į buto apšiltinimą ir taupydamas šilumą mažiau nemokėsi, jei visi namo gyventojai nesiims bendrų veiksmų, siekdami reguliuoti į namą patenkančios šilumos kiekį bei panaikinti šilumos nuostolius lemiančias priežastis, glūdinčias bendroje nuosavybėje (šilumos mazgas, stogas, laiptinė ir pan.). Čia energetinės problemos kyla iš socialinės tikrovės – žmonių nesupratimo ir nenoro ar tingėjimo rūpintis bendru turtu, iš bendruomenių nebuvimo – viso to, ko išmokome gyvendami socializmo sąlygomis. Tiesa, netrumpą kojų čia pakiša ir sudėtinga teisinė-administracinė bendro turto valdymo tvarka.

Elektra kaip energijos šaltinis lankstumo požiūriu vertintina dvejopai. Viena vertus, gaminti ją galima pasitelkus pačias įvairiausias technologijas. Kita vertus, perduoti vartotojui ją paprasta tik tuomet, kai yra reikiama infrastruktūra. Elektros (kol kas) negalima atgabenti iš kito pasaulio krašto lagaminais ar tanklaiviais. Ne veltui elektros energetika atrodo nekaip geopolitiniame kontekste – juk Lietuva elektros tinklais tebėra susijusi su Rusijos, o ne su Europos erdve. Kadangi Europoje vis dėlto veikia, tegul ir labai ribotos, elektros rinkos, tai ekonomiškai būtų neabejotinai naudinga į jas įsijungti. Todėl elektros tiltai į Vakarus (UCTE per Lenkiją ir į Skandinavijos rinką per Švediją) yra gerokai svarbesnis projektas Lietuvai nei nauja elektrinė – ar būtų ji atominė, ar ne, ar valstybinė, ar privati. Juk pasilikdami Rusijos vieningoje energetikos sistemoje, tebesame nuo jos priklausomi ir techniškai, ir administraciškai-ekonomiškai. Tokioje situacijoje, netgi turėdami savo naują ir modernią elektrinę, tebebūtume priklausomi nuo kitų, nemodernių sistemos elektrinių darbo sutrikimų. O dar svarbiau – kaip ir šiandien negalėtume laisvai disponuoti savo pagamin-

Ignalinos atominė elektrinė. Reaktorius. 1992

ta elektra. Šiuos sprendimus diktuos ne vartotojai ir gamintojai (rinka), o energetikos sistemos užsieniniai bei savi administratoriai. Pastaroji aplinkybė yra pati rimčiausia grėsmė nacionaliniam saugumui, nes nėra nieko žmogiškiau kaip suklysti priimant kam nors pelningus sprendimus. Norint stabilesnių kainų, mūsų tiekėjams su Rusijos tiekėjais reikėtų sudaryti ilgalaikes sutartis. Tačiau tuomet visuomenės įtarumas dėl nedorų interesų dar padidėtų. Ir niekas negalėtų paneigti galimybės, nei kad tų interesų esama, nei kad jų nesama. Susiklosto tarsi pato situacija.

Kadangi tinklų sujungimas su Vakarais yra techniškai sudėtingas ir brangus procesas, o politikams kokių nors veiksmų imtis norisi, tai šiandien entuziastingai žaidžiame su atominiu liūtuku. Juolab kad jis toks patrauklus viešųjų ryšių prasme – galima be paliovos kaltinti besotį privatų verslą: vartotojui jis nekąs, problemų kaltininkas bus įvardytas, o rankų kišti į drumstą vandenį, kur plaukiojo realios nomenklatūrinio kapitalizmo žuvys, nereikės. Didžioji dalis visuomenės mano, kad būtent liūto privačioji letena yra didžiausia grėsmė, nes ji naujos atominės nepastatys, o tik graibys grietinėlę nuo biudžeto pinigų puodynės. Paanalizuokime šias grėsmes.

Pirma, ar tikrai Lietuvai reikia statyti naują atominę elektrinę? Į šį klausimą paprastai atsakoma „taip“ arba „ne“. Tačiau vargu ar tokia formuluotė prasminga. Viskas priklauso nuo elektros kainos, kurią ta elektrinė

bus pajėgi pasiūlyti. Jeigu elektrinė bus pastatyta ir ji gamins energiją, brangesnę nei kitų gamintojų, tai visi vartotojai bus nepatenkinti. Kadangi projekte dalyvauja valstybė, tai galima garantuoti, kad galimybės nusipirkti pigiau, siekiant apsaugoti naująjį kūrinį nuo bankroto, bus rimtai apribotos. Ar galime manyti, kad kas nors Lietuvoje be naujosios elektrinės akcininkų ir kitaip susijusių asmenų bus tuo patenkinti? Gal žmonės – balsuotojai, o gal pramonininkai – rinkimų finansuotojai? Ar sava brangi elektra, skirtingai nei importuotoji, nedidins infliacijos ir nemažins visos šalies konkurencingumo? Arba gal opozicinės politinės partijos (įskaitant populistines) praleis progą iš to susikalti sau rinkiminę platformą? Šie retoriniai klausimai skamba naivokai, nors šiandien visi išsijuosę samprotauja apie elektrinės atsiradimo faktą ir tyli apie jos gaminamos elektros kainą.

Išvada viena – nauja elektrinė būtų gera tiek, kiek ji būtų konkurencinga, t. y. gamintų elektrą ne brangiau, nei įmanoma gauti iš kitų gamintojų.

Klausimas, ar pavyks ją tokią pastatyti, yra visiškai hipotetinis. Ir būtent dėl valstybės dalyvavimo. Jeigu

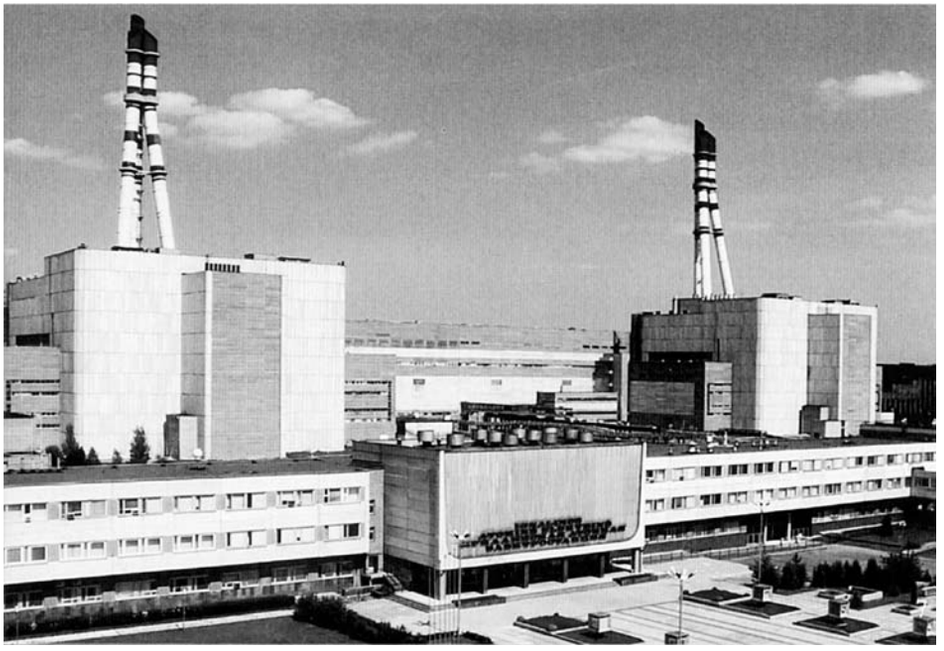

Ignalinos atominė elektrinė. 1992

tai būtų normalus komercinis projektas, tai mums galvos sukti nereikėtų – galvą suktų elektrinės statytojai. Tuo privatus verslas ir yra pranašesnis už valstybinį, kad rizikuodamas savo pinigais atidžiai skaičiuoja. Žinoma, tikimybė suklysti visada išlieka, bet privatus investuotojas padarytų viską, kad išvengtų nuostolių, t. y. imtųsi projekto tik tuomet, kai sėkmės tikimybė būtų pakankamai didelė. Be to, statytų (kaip) sau – taip, kaip suplanuota ir efektyviai. Nieko panašaus nėra ko tikėtis, kai investuojami viešieji pinigai, o projektą valdo vyriausybė. Tai nėra teorinė prielaida, o praktikoje *n* kartų pasitvirtinusi patirtis. Kadangi liūtuko tik letena yra privati, o galva liko valdiška, tai manau esant labai mažą tikimybę, jog projektas bus komerciškai sėkmingas papildomai nepanaudojus vyriausybės prievartinių galių (ribojimų, subsidijų ir pan.). Drįsčiau teigti, kad tai yra realiausia grėsmė Lietuvos visuomenei, grėsmė, kad turėsime savą, bet brangią elektrą ir privalėsime ją vartoti.

Kita gana reali grėsmė, susijusi su LEO LT veikla, yra ta, kad elektrinė pastatyta nebus, o privatus investuotojas pasitrauks. Kadangi sąlygos rinkoje nuolat kinta, tai nebūtų ypatingas įvykis, jei turėtume reikalą vien su privačių subjektų investicijomis. Tačiau mūsų atveju turime valdžios ir privačios įmonės susitarimą, tad esama pagrindo manyti, kad privati įmonė savo žalą kompensuotųsi mums nematomais, bet sutartimis užfiksuotais sandoriais. Taip jau buvo su *Williams International* (kai jiems buvo garantuotas pelnas biudžeto sąskaita ir kitos privilegijos). Tai, kad privatus investuotojas stengiasi tokias garantijas iš valdžios gauti, yra visai logiška ir teisinga. Juk jam reikia kaip nors atsverti riziką dėl tokio nepatikimo ir verslo požiūriu neišprususio partnerio kaip vyriausybė bei išgyventi tokioje hiperreguliuojamoje, politizuotoje ir interesais aplipusioje erdvėje kaip energetika. Čia klausimas tik vienas: kokio dydžio ta kompensacija suderėta, t. y. kiek mokesčių mokėtojų pinigų vyriausybė pažadėjo kompensuoti privačiam investuotojui, kad jis padėtų šį jos trokštamą projektą įvykdyti.

Grįžkime prie labiausiai tikėtino vargingo scenarijaus – toliau brangstančios elektros. Natūraliai (ne dėl padidintų mokesčių) pakilusi elektros ar kitų energijos išteklių kaina savaime nėra blogis. Tai tiesiog faktas. Pirma, tai signalizuoja apie šio ištekliaus didelę paklausą ir pritraukia daugiau kapitalo į jo gamybą – įskaičiuojant ir naujų technologijų vystymą. Antra, ji skatina vartotojus racionaliau naudoti šį išteklių, taigi vėl investuojama į taupesnes technologijas. Pramonėje ir versle apskritai tai yra didžiulis akstinas modernizacijai ir inovacijoms. Gyventojams – paskata pastatų renovacijai, galbūt gyvenimo

būdo pokyčiams, pavyzdžiui, turėti šeimoje vieną automobilį vietoj dviejų; pakeisti būstą, kad šildymo sistema būtų autonominė; sumažėjus pajamoms keltis gyventi į mažesnį būstą, pigesnį miestą ir pan. Kaip ir daugelis kitų pokyčių, kurių ilgalaikės pasekmės yra teigiamos, trumpuoju laikotarpiu elektros brangimas gali tapti rimta našta tam tikriems vartotojams. Dalis verslo nepajėgs greitai prisitaikyti ir gali bankrutuoti. Gyventojams taip pat sunku priimti sprendimus dėl mažesnio vartojimo ar investicijų į energijos taupymą. Tačiau mes turbūt nemanome, kad žmonės turi vartoti vis daugiau ir daugiau, o jų gyvenimo sąlygos – gerėti be asmeninių pastangų? Nors, tiesą sakant, pasiklausius politikų kalbų, ypač prieš rinkimus, atrodo, kad būtent taip ir galvojama. Tada kyla klausimas šiek tiek ne į temą – kas gi labiausiai kursto tą visų linksniuojamą vartojimo kultūrą?..

Gyventojams prisitaikant prie augančių energijos kainų, pagrindinė bėda yra valstybės socialinė politika, neleidžia žmonėms to prisitaikymo išmokti. Šiandienė šildymo ir karšto vandens išlaidų kompensavimo mažas pajamas turintiems gyventojams politika yra ir socialiai neteisinga, ir kenksminga energetikos politikos prasme. Šias kompensacijas gauna centralizuotai šildomuose būstuose gyvenantieji, taigi iš esmės vien miestiečiai, – tarsi kaimo trobelės gyventojas būtų turtingesnis... Lietuvoje šildymui taip pat taikoma PVM lengvata, tegul taip atvirai ir nevadinama, nes to neleidžia ES reikalavimai. Gaudami tikslinę kompensaciją, nepriklausomą nuo energijos suvartojimo, žmonės skatinami gyventi ne pagal kišenę. Šios kompensacijos paverčia jų gavėjus viso daugiabučių renovacijos proceso stabdžiais. Taigi blogas scenarijus šiuo atveju yra esamos situacijos tąsa: energijos išteklių kainos auga, jos spaudžia verslą ir gyventojus keisti veiklos ir gyvenimo būdą, o energetikos veiklos reguliavimai bei socialinė politika šį procesą stabdo.

Antras svarbus kriterijus kalbant apie energetiką yra gamtosauga. Jis pasitelkiamas kaip stiprus argumentas atominės elektrinės naudai. Atominė energija šiuo metu priskiriama „žalioms“ arba aplinką mažiau teršiančioms energijos rūšims. Rašau „dabar“, nes energijos ekologiškumo samprata nėra nekintama. Dalis ES valstybių energetikoje iki šiol laikosi antiatominės politikos, o piliečiai – antiatominių pažiūrų. O ir Lietuvoje ar būtume patikėję, kad atominė elektra yra ekologiška 1988-aisiais? Ir ar patikėsime, kad ji tokia yra, dar kartą peržiūrėję kadrus iš Černobylio?.. Tačiau apie mūsų Ignalinos AE uždarymą – kiek vėliau. Grįžkime į Europą. Kodėl gi atominė energija pradėta traktuoti kaip žalia, ir net Vokietija, būdama labai nelinkusi keisti savo pažiūrų, ėmė palankiai ją traktuoti? Neneigiant kitų galimų priežasčių (tarp kurių gali būti labai žmogiškas atsipalaidavimas saugioje aplinkoje), pastebėtina, kad šiandien ES ekologija visų pirma suprantama kaip CO_2 emisijos arba šiltnamio efekto mažinimas. Visuotinis atšilimas – tai tema, šiandien karaliaujanti žiniasklaidoje, todėl nenuostabu, kad ji neproporcingai užgula politikų protus ir supaprastina visą ekologijos problematiką iki vieno kito pamatuojamo rodiklio. Taip ekologiškais tampa ir atominė energija, ir biokuras, ir vėjo jėgainės. Tai, kad jie turi kitų darną griaunančių pasekmių, lieka tik specialistų ir marginalų rūpesčiu. Tačiau visi kada nors prieina kelio galą – pagaliau ir ES viešai pasigirsta balsų, jog žalinga subsidijuoti vadinamąsias alternatyvias kuro rūšis. Ir ne tik todėl, kad jos iškreipia kitų produktų rinkas (pavyzdžiui, grūdų) ir taip „užkelia“ maisto kainas, bet ir todėl, kad neleidžia atsirasti šiandien dar rinkoje nefunkcionuojančioms ekonomiškai pagrįstoms technologijoms.

Dabartinė politika, siekiant darnios plėtros, rezultatų neduoda, rašo *Financial Times* (http://www.ft.com:80/cms/s/0/f60665ba-e556-11dc-9334-0000779fd2ac.html, 2008-02-27). Ir tai nėra rinkos trūkumas (*market failure*), kaip tradiciškai teigia žalieji ir kiti kairuoliai. „Bausmių ir subsidijų“ politika nėra sėkminga, nes ji nėra priimtina vartotojams. Alternatyva turi būti įperkama, kitaip ji nėra alternatyva, teigia straipsnio autorius Davidas Howellas, Didžiosios Britanijos Lordų Rūmų narys, buvęs Energetikos sekretorius. O tam reikia *nustoti* subsidijuoti neefektyvias „alternatyvias“ kuro rūšis ir dirbtinai akcizais branginti ir taip brangią naftą. Tuomet galima laukti tikrų alternatyvų iš privataus ir privačiai finansuojamo mokslo bei inovacijų.

Senose ES narėse valstybės finansuojamas ir politinių „darbotvarkių“ valdomas mokslas bei inovacijos yra tapę norma. Mes to neturime (daugumos viešam apgailestavimui), tad galėtume sukurti sąlygas, palankias efektyvioms inovacijoms. Bet nekuriame ir nekursime, kaip ir nestatysime privačios elektrinės – nes tikime valstybiniu mokslu, medicina, energetika ir pan. Tas tikėjimas uoliai pakurstomas tų, kuriems nuo viešai-nomenklatūriškai valdomų sistemų nubyra pinigų, garbės ir privilegijų: taip struktūros save pamaitina ir išgyvena, nepaisant jų neefektyvumo ir moralinio bankroto.

Be to, naujose ES narėse stambios meškos paslaugą padaro ES fondai: jie it galingi pramoniniai siurbliai nusiurbia išteklius nuo kitų, fondų programose neįrašytų tikslų. Jie į savo sritis pritraukia privačias ir viešųjų biudžetų lėšas bei kompetenciją: administratorių, vykdytojų, ir, svarbiausia, kūrėjų. Žinia, visi šie ištekliai iš principo yra riboti, o Lietuvoje ir santykine prasme jų paskutiniu metu neužtenka. Užsienio investicijos anaiptol neplūsta, o gerų darbuotojų paieška yra nuolatinis verslininkų galvos skausmas. Viešasis sektorius be menkiausios graužaties taip pat uoliai eina europinių pinigų nubarstytu keliu, net jeigu tai

nėra Lietuvai aktualiausi ar sunkiausiai sprendžiami reikalai. Gerai įsisąmoninus ekonomikos pagrindinį principą – kad ištekliai juda ten, kur jie paklausiausi (už juos daugiausia mokama) – tampa visiškai akivaizdu, kad kol subsidijomis ir mokesčiais bus manipuliuojama energijos resursų kaina, tol nesulauksime naujų technologijų proveržio. Kas investuos į naujų energijos, medžiagų, prietaisų tyrimus, plėtrą ir t. t., jei rinkėjų minių spaudžiamos vyriausybės ims dar labiau subsidijuoti tam tikras energijos rūšis, o kitoms dar padidins akcizus? Ir kas garantuos, kad šis manipuliavimas po metų kitų nepakeis krypties?.. Dažnai kartojama, kad vien privatus kapitalas neinvestuoja į energetikos projektus, mat šie neatsiperkantys. Tačiau nutylima, kodėl. Galima pagalvoti, kad tai kažkoks prigimtinis verslo trūkumas, tačiau iš tiesų taip yra todėl, jog aktyviai veikdamos energetikos sektoriuje valstybės padaro jį nepavaldžiu rinkos dėsniams, taigi neprognozuojamu ir neatsiperkančiu tiems, kurie investuoja savo, o ne svetimus-visų-niekieno pinigus.

Pabaigai apie (ne)uždaromą Ignalinos AE. Klausimas, ar ją būtina uždaryti pagal grafiką, ar vėliau, išsidėsto per keletą plotmių. Pirmoji esminė – ar elektrinė yra pakankamai saugi toliau eksploatuoti? Kita techninė – jei taip, tai kaip tuo įtikinti ES pareigūnus? Trečia vertybinė – ar tikrai visiems atrodo normalu, kad Lietuvos valstybė keistų sutartimis įtvirtintus savo pažadus? Kadangi Lietuvoje priimami įstatymai kaitaliojami be pertrūkio, o valstybės institucijos vis dar mano esant norma *nemokėti* rangovams-tiekėjams pagal sutartis, tai gal ir nestebina, jog į duotą žodį (sutartį) žiūrima taip atsainiai. (Žodžio arba sutarties laikymasis nėra būdinga vertybė sovietiniam ir nomenklatūriniam mentalitetui. Tačiau juk turime vilčių, kad jis nunyks?..) Tačiau tuomet reikėtų elgtis kukliau, užuot vadinusis teisine valstybe.

Techninė klausimo dalis išsprendžiama lengviausia – esą reikia imtis įtikinėti, ir pačiomis stipriausiomis pajėgomis. Tačiau tam iš pradžių reikia atsakyti teigiamai į pirmą klausimo dalį – kad ji saugi. Sėdėdama Vilniuje ir būdama mačiusi elektrinę iš vidaus tik tada, kai buvo statomas jos reaktorius (atrodė įspūdingai: labai didelis ir saugus, – krūvos kareivių aplink. O mes netoliese kolūkyje braškes rinkom, tai ir užsukom pažiūrėti), niekaip negaliu žinoti, koks jos saugumo laipsnis. Taip, tai mėgsta kartoti politikai (sutikime – tai nepakankamas argumentas), taip, esą tai teigiantys užsienio ekspertai. Žinant, kokia saugumo būklė kitose Lietuvos institucijose, iškyla nemažai abejonių, kliudančių teigti, jog AE – saugi. Pirma, įdomu sužinoti, ką konkrečiai tikrino užsienio ekspertai: jeigu jie matė tik veiklos ataskaitas, kas yra padaryta, tai iš kur jie galėjo žinoti, kad buvo nuveikta būtent tai. Antra, užsienio ekspertai dažnai yra ir diplomatai: ar jų išvada, kad elektrinė saugi, turint galvoje, kad ji bus uždaroma, kaip numatyta, galioja ir tuo atveju, jei ji bus uždaroma vėliau? Trečia ir svarbiausia, kiekvienas sistemų saugumo specialistas pasakys, kad objekto saugumas tik iš dalies priklauso nuo technologų. Labiausiai jis priklauso nuo vadinamosios „minkštosios dalies“, t. y. nuo ten dirbančio kolektyvo saugumo kultūros, – pačiame buitiškiausiame lygmenyje. Pavyzdžiui, ar saugomo objekto slaptažodžiai „nesivolioja“ kompiuterių specialisto stalčiuje, ar nėra paprasta informaciją iš to paties kompiuterių specialisto (sargo, valytojos, inžinieriaus, konsultanto) nupirkti ir t. t. Be to, prisimintina, kad Ignalinos AE yra objektas, niekaip neatskaitingas Lietuvos visuomenei ir žiniasklaidoje apie jos problemas nepaskaitysi (negi manome, kad per visus jos gyvavimo metus nieko panašaus nebuvo?). Žinant apskritai žemą saugumo kultūros lygį ir slapčiausiose valstybės institucijose (iš kurių slapta informacija ima ir atsiduria žiniasklaidoje), tarsi net nėra prielaidų besąlygiškai pasitikėti, kad Ignalinos AE yra tokia saugi, kaip mums norėtųsi.

Apibendrinti norėčiau trimis tezėmis. Pirma, jeigu koks nors išteklius žmonėms yra labai svarbus, tai dar nereiškia, kad valstybė yra geriausias subjektas tuo pasirūpinti. Antra, jeigu nepatinka būti tampomiems už vienos rusiškos dujų kainų virvutės, alternatyva yra. Tai daug įvairių (pagal storį, ilgį ir kilmės šalį) virvelių, spontaniškai tampomų rinkos jėgų. Bet tam reikia atpalaiduoti energijos išteklių ir jų tiekimo kainas nuo daugialypių reguliavimų. Ir trečia, o gal mums visiems reikia šio energetikos kainų šuolio, kad pakeistume gyvenimo būdą? Juk geruoju to nedarysime.

NUO SKAITYTOJŲ NUSLĖPTOS AISTROS, ARBA TIKRIEJI „PRIEŠAUŠRIO VIEŠKELIAI“

Audinga Satkūnaitė

Gal vienas kitas tokiu vertinimu ir abejotų, tačiau oficialiai Bronius Radzevičius yra lietuvių literatūros klasikas – mokyklinių vadovėlių ir egzaminų objektas, monografiškai aptariamas literatūros istorijos personažas. Kaip, kieno dėka suvokiame jį ir jo kūrybą? Savaime suprantama, jog mūsų supratimą formavo ne tik veikalai ir žinios apie asmenį, bet ir kitų rašytojų mintys bei literatūros kritikų tekstai. Nors pasitikėti pastaraisiais šaltiniais visuomet tenka su išlygomis, Radzevičiaus atveju deformacijos ypač akivaizdžios, nes svarbūs iškraipymai ar spragos romano tekste nemaža dalimi nulėmė literatūrologinių vertinimų pobūdį. Ilgą laiką kalbant apie Radzevičių buvo beveik nekreipiama dėmesio į vieną pačių didžiausių jo kūrybos interpretavimo problemų – romano „Priešaušrio vieškeliai“ antrosios dalies autentiškumą. Formalūs dalykai tarsi visada buvo žinomi – pats autorius šios romano dalies leidimui paruošti nespėjo, tad redakcinio darbo ėmėsi rašytojas Juozas Aputis. Tačiau redaktoriaus vaidmuo niekada nebuvo išsamiai aptartas ir įvertintas. Tiesa, išleisto romano „Pratarmėje“ aptakiai užsimenama, jog „Atsargiai trumpinti teko šio leidinio redaktoriams ir komisijai, kuri viliasi skaitytojui pateikianti romaną (tegu autoriaus ir nebaigtą galutinai tvarkyti), liudijantį šviesų Broniaus Radzevičiaus talentą“[1]. Ar redakcinei komisijai pavyko išlikti tokiai „atsargiai“, kokia ji sakėsi esanti? Šį klausimą komentatoriai aplenkdavo arba neteikdavo jam didesnės reikšmės.

Bene daugiausia dėmesio Radzevičiaus romanui yra skyręs Arvydas Šliogeris, po kurio straipsnio „Žmogaus egzistencija ir dabarties romanas (Kur veda „Priešaušrio vieškeliai“)“ veikalu ne juokais susidomėjo literatūros kritikai. Filosofas Radzevičiaus talentą įvertino taip: „Pajutome, kad į mūsų literatūros padangę įsiveržė kometa, kad sužibo ryški, bet vieniša žvaigždė, tačiau dar ir dabar nežinome, kas, kaip ir kodėl, ir dabar dar nedrįstame kiek aiškiau suvokti to, ką jau galima vadinti Radzevičiaus fenomenu“[2]. O kalbėdamas apie patį romaną pabrėžė, jog tai išskirtinis reiškinys mūsų literatūroje, kuris apibūdina egzistencinę – išėjimo – situaciją. Pasak 1988 m. rašiusio Šliogerio, ta išėjimo situacija būdinga visiems, inteligentų ir neinteligentų kartai, kuriems „per keturiasdešimt“. Tai būdinga ir pačiam straipsnio autoriui, kuris nevengia bent iš dalies tapatintis su romano herojumi. Gal todėl justi pakylėtas filosofo kalbėjimas apie Radzevičiaus kūrybą: „Parašyti *Priešaušrio vieškelius* jam buvo ne profesinė, o egzistencinė būtinybė, ne profesionalo ambicija ir pareiga, bet egzistencinis aktas“[3]. Gal todėl Šliogerio tekstuose kartais pasigirsta pasipiktinimo intonacijų: „Iš esmės Radzevičiaus kūrinį dar ir dabar supa kurti tyla, kurios šaltinis yra akivaizdus – ne tik visiškas nesupratimas, bet ir noro suprasti stoka“[4]. Šliogeris išsamiai kalba apie du žmogaus egzistencijos tipus – klasikinį ir postklasikinį, kuriuos išskiria ir supriešina remdamasis, atitinkamai, pirmąja ir antrąja roma-

[1] „Pratarmė“, in: Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*: Romanas, d. 2, parengė Juozas Aputis, redagavo Donata Linčiuvienė, redakcinė komisija Juozas Aputis, Petras Bražėnas, Ramūnas Klimas, Jonas Mikelinskas, Vilnius: Vaga, 1985, p. 7. Apie šią „Pratarmę“ verta pasakyti dar kelis žodžius. Pirmajame leidime ją pasirašė Redakcinė komisija, o antrajame (Vilnius: Viltis, 1995) – tik Aputis. Po redakcinės pratarmės yra keturių puslapių tekstas be jokios antraštėlės, pasirašytas *autoriaus*, kurį būtų galima laikyti rašytojo pratarme. Knygos turinyje ši romano dalis nėra nurodyta, todėl susidaro įspūdis, jog įvadinis Radzevičiaus tekstas, kuriame rašytojas „prisipažįsta“ esąs ne autorius, o tik Juozo Daukinčio nebaigto romano redaktorius, glaudžiai susijęs su redakcine (Apučio) pratarme. Ši sankaba Radzevičiaus literatūrinę mistifikaciją (autorystės neigimą, kuriuo, kita vertus, paryškinamas autobiografinis lygmuo) ir nelauktai sustiprina, ir iškreipia. Maža to, Lietuvos mokslininkų sąjungos kuruojamoje reprezentatyvioje klasikinių lietuvių literatūros tekstų internetinėje antologijoje, kurią parėmė UNESCO ir kurioje pagal pirmąjį – 1985 m. – leidimą publikuojami „Priešaušrio vieškeliai“, nėra nei redakcinės pratarmės, nei pratarme laikytino minėto autorinio teksto; žr. http://anthology.lms.lt/texts/61/turinys_l.html.

[2] Arvydas Šliogeris, „Žmogaus egzistencija ir dabarties romanas (Kur veda „Priešaušrio vieškeliai“)“, in: *Pergalė*, 1988, Nr. 4, p. 132; kartota: „Radzevičius: egzistencinis išėjimo dokumentas“, in: Arvydas Šliogeris, *Sietuvos: Eseistikos rinktinė*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 212–243.

[3] *Ibid.*, p. 133.

[4] Arvydas Šliogeris, „Apie kūrėjo pirmapradiškumą“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*, sudarė Dainius Vaitiekūnas, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 204; pirmą kartą skelbta: „Bronius Radzevičius: tarp pagonybės ir krikščionybės (antrasis patyrimas)“, in: *Kultūros barai*, 1996, Nr. 5, p. 42, 43–44.

no dalimis. Šios minties variaciją randame Viktorijos Daujotytės straipsnyje „Kultūros sąsajos ir priešpriešos“: „Net abi romano dalys bent iš dalies yra opozicinės. Pirmoji labiau sietina su klasika, antroji – su postklasika“[5]. Romano dalių priešpriešinimas pamažu tapo įtvirtintas literatūros istorijoje, tačiau apie skirtingą jų kilmę buvo kalbama mažiausiai.

Ir Arvydas Šliogeris, ir Saulius Žukas savo straipsniuose svarstė bene bendriausią antrosios romano dalies aspektą – egzistencinės žmogaus situacijos perteikimą. Nors šis kūrinio lygmuo dėl redagavimo, tikėtina, nukentėjo mažiausiai (jis yra pernelyg visa apimantis), vis dėlto verta klausti, kiek pakito pirminis egzistencinio virpulio įvaizdinimas išleistame romane. Kritikams nebuvo paslaptis redagavimo faktas, tačiau laikytasi prielaidos, kad jų vertinimams tai neturi įtakos. Pavyzdžiui, Šliogeris polemiškai atkirto: „Ir tegu man niekas nesako, kad antrasis tomas liko tik fragmentų pavidalu, kad jį „padarė“ J. Aputis. Tai aš žinau. Bet žinau ir kitką: kad tas tomas ir negalėjo būti kitoks, kad jis negalėjo būti užbaigtas ir kad naivusis jusliškumas *Priešaušrio vieškeliuose* persmelkia ne tik visumą, bet ir kiekvieną detalę, kiekvieną fragmentą“[6]. Šiuo atveju neužbaigtumas laikomas tam tikra subtilia ir drauge svarbia romano antrosios dalies ypatybe. Panašiai rašė ir Daujotytė.

Žukas apie „stabilią“ kūrinio esmę kalba atsargiau: „Norėčiau tikėti, kad tai, kas neįtraukta į šį romano leidimą (būtinai reikės viską paskelbti), tik praplečia, papildo esamą tekstą, įneša prasminių niuansų, intensyvina vertinimus, bet nekeičia romano esmės“[7]. Dainius Vaitiekūnas knygoje „Pasakojimas B. Radzevičiaus „Priešaušrio vieškeliuose““ pabrėžia besiformuojančią tradiciją ir net atskleidžia suredaguoto teksto privalumus: tokiu pavidalu romanas „funkcionuoja jau ne vieną dešimtmetį“[8]: „finalinis, „sutvarkyto“ teksto variantas suteikia tokios įtampos, kurios neturi juodraščiai: tai netvarkos tvarkoje [...] dviprasmybė“[9]. Pagaliau, kūrinio neužbaigtumas komentuojamas remiantis pačiu romano tekstu – antrojoje dalyje esančiais Juozo Daukinčio pamąstymais apie Schuberto „Nebaigtąją simfoniją“: „Dabar jis kaip niekad ramus: jis turi Šuberto Nebaigtąją simfoniją, jaučia jos stulbinančią galią, o svarbiausia žino, kodėl ta simfonija pavadinta nebaigtąja – niekad, kad ir kokia darni, užbaigta būtų, ji niekad nebus baigta – tai supratęs žmogus galėjo mirti ramus“[10]. Nors metodologinis tokių sugretinimų pagrįstumas, švelniai pasakius, kelia abejonių, dar svarbiau paklausti, o kas apskritai yra užbaigtas romanas? Ypač moderniais ir pomoderniais laikais. Taigi kvestionuotinas pamatinis redaktorių ir kritikų postulatas, kad

Valentinas Antanavičius. Kompozicija su veidu ir skardine gėle. 1987. Asambliažas

Radzevičius romano nebaigė. Rašytojas neįteikė veikalo leidyklai, tačiau ar tai reiškia, kad tik Aputis tekstui suteikė užbaigto prozos kūrinio pavidalą? O gal esama dviejų užbaigtų pavidalų – antrojo, kuris prieinamas visiems, ir pirmojo, autorinio, kurį matė tik maža redakcinės komisijos grupelė?

„Suvokdami tekstą kaip unikalų kalbinį padarą, pripažįstame, kad pajudinę iš vietos nors vieną reikšminį kalbinės sekos narį (morfemą, leksemą etc.) turėsime jau *kitą* tekstą [...]“[11], o ką kalbėti tuomet, kai iš romano antrosios dalies autorinio mašinraščio buvo eliminuoti ištisi epizodai, pertvarkyta jų seka ir jungtys. Ar paskelbtąją redakciją galima apginti nuo nepatiklių žvilgsnių? Nebent būtų įrodyta, kad Apučio praleisti fragmentai ar sluoksniai ištiės nereikšmingi, pasikartoja, užuot reiškus (slaptą) viltį, esą Radzevičiaus mašinraščio tyrimai nepakeis fundamentalių kritinių

[5] Viktorija Daujotytė, „Kultūros sąsajos ir priešstatos“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*, p. 154; pirmą kartą skelbta: in: *Kultūros barai*, 1990, Nr. 1, p. 36–39.

[6] Arvydas Šliogeris, „Žmogaus egzistencija ir dabarties romanas“, p. 142.

[7] Saulius Žukas, *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 256.

[8] Dainius Vaitiekūnas, *Pasakojimas B. Radzevičiaus romane „Priešaušrio vieškeliai“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 12.

[9] *Ibid.*, p. 12.

[10] Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*, 1985, p. 517.

[11] Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 66.

ištarmių. Užmeskime akį tik į vieno – erotikos – motyvo raišką autoriniame tekste ir aputiškajame romane. Tai neatsitiktinis pasirinkimas. Nors Šliogeris ir minėti literatūros kritikai visai kitaip apibrėžia „Priešaušrio vieškelių“ šerdį, romano žanro esmę sunku atskirti nuo meilės reikalų. Kaip šmaikštavo Laurynas Katkus straipsnyje „Kas atsitiko 426 puslapyje? Arba nauji Mariaus Katiliškio romano „Miškais ateina ruduo“ tyrinėjimai“[12], svarbiausios žanrinės lietuvių literatūros alternatyvos – idilė ir romansas. Geras romanas kyla tik iš romanso, o šis neįmanomas be erotinio lygmens ir dramatiškų meilės nesėkmių. Jei rimčiau, Pierre'as Chartier knygoje „Įvadas į didžiąsias romano teorijas“[13] pateikia pačių įvairiausių romano apibrėžimų, ir daugumoje jų akivaizdus šio žanro ryšys su meilės tema. Dalis ją atskleidžiančių teksto atkarpų, kaip ir kitų „Priešaušrio vieškelių“ pasažų, nepateko į paskelbtąją redakciją[14]. Svarstydama, ar jos reikšmingos, remsiuosi Radzevičiaus autorinio mašinraščio (toliau tekste – BRAM) egzemplioriumi, kuris saugomas Maironio lietuvių literatūros muziejuje[15].

Pirmasis unikalus motyvas iš rūpimos teminės plotmės, kurio skaitytojas neras paskelbtame romane – pagrindinio herojaus Juozo Daukinčio eroto samprata:

> Tada jis rašė, kad erotas pereina keletą fazių: kai jis kiek pailsęs, pasitenkinęs, jis nori būti plastiškas, grakštus, tada jis tarsi nukrypsta į save, jam reikia kažko nepasiekiamo, tobulumo, jis tenkinasi pats savimi – taip gimsta šokis, daina; erdvumas, jaukumas, atvanga.
>
> Tačiau alkanas jis būna plėšrus, godus, nieko nepaisantis, nesutramdomas. Tada ir grožis, ir plastika jam tik šiaip, ne esminis dalykas; tai gyvenimiškoji jo prigimties pusė. Senstantis, iškaršęs jis tampa pagiežingas, piktas, pavydus.[16]

Šia kupiūra pažeidžiamas charakterio vientisumas, prarandamas vienas reikšmingų pasaulėžiūros aspektų. Mąstymas apie erotą Juozui leidžia save bei aplinką pažinti kitaip, pažvelgti per erotikos prizmę. Beje, Juozo Daukinčio eroto samprata nėra vienaplotmė. Pirmoji fazė sietina su kūrybiniais impulsais, tuo tarpu antroji – su kasdienybe, buitiškumu. Gilus erotinio prado suvokimas ir aptarimas liudija pagrindinio veikėjo atvirumą supančiai tikrovei. Svarbus aspektas tekstui interpretuoti – fikcinė rašymo situacija („Tada jis rašė...“), kuri sukuria distanciją, implikuoja galimybę prie šių minčių vėl sugrįžti, įvertinti jas iš kitos perspektyvos.

Pasakojimui pasekus Juozo Daukinčio žvilgsnį, erotika tampa atminties katalizatoriumi, asociatyviai susipina dabarties geismas ir poetiška praeities nuotrupa:

> Ji eina priekyje, o jis tom pačiom akim, kaip ir prieš trejus metus, o gal anksčiau, žiūri į jos liemenį, klubus, ypač į per visą nugarą einantį užtrauktuką – kaip lengvai ši suknutė nuslystų nuo jos pečių, nuo viso kūno. Argi jis nenorėtų išgirsti, kaip aną vakarą, kai ji glaudėsi prie užuolaidų, Juozai, ką tu darai, kiek išgąstingo alpaus virpėjimo, šiugždant už lango besileidžiančioms snaigėms, tamsai, šnopuojant geismu, tirpdančiu sniegą, visa... plyksint prospekto neonui.[17]

Daugiausia atviros erotikos motyvų aptikome aplanke, kuris išleistame romane atitinka dalį „Artėjimas“. Beje, šis aplankas yra vienas labiausiai redaguotų. Skaitant BRAM atsiskleidžia, jog erotika pasirodo ne tik per vyro žvilgsnį ar mąstymą, bet ir per moters patirtį. Elena Bukelienė pabrėžia: „[n]iekada lietuvių literatūroje neturėjome rašytojo, skyrusio tiek daug dėmesio moters problematikai, kiek savo kūryboje skyrė

[12] Laurynas Katkus, „Kas atsitiko 426 puslapyje?: Arba nauji Mariaus Katiliškio romano „Miškais ateina ruduo“ tyrinėjimai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1995, Nr. 1, p. 30–34.

[13] Pierre Chartier, *Įvadas į didžiąsias romano teorijas*, iš prancūzų k. vertė Dainius Vaitiekūnas, Alina Kiliesaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

[14] Lygindama autorinį ir publikuotą tekstą, pasitelkiau pirmąjį, 1985 m. leidimą.

[15] Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis, autorinis mašinraštis, (toliau – BRAM), in: *Maironio lietuvių literatūros muziejus*, Broniaus Radzevičiaus fondas, sign. R5P, 9 apl. Mašinraštis (tai „Pratarmėje“ mini ir Aputis) yra apie pusantro tūkstančio A4 lapų apimties. Visas BRAM suskirstytas į 9 aplankus – penki BRAM pluoštai (pirmasis (šiam pluoštui priskirta ir ta atkarpa, kurioje pirmuoju asmeniu kalba fikcinis kūrinio autorius), antrasis (atitinka antrąjį knygos skyrių „Stela“, yra dviejuose aplankuose, kurie pažymėti II ir IIa), trečiasis, ketvirtasis, penktasis bei aštuntasis) sudėti į originalius aplankus, su, tikėtina, paties rašytojo romėniškais skaitmenimis pažymėtomis kūrinio dalimis (I–V ir VIII), o kiti du pluoštai išsiskiria, spėtina, muziejaus parūpintų aplankų formatu bei tuo, kad neturi aptartos numeracijos. Todėl pastarąsias dvi dalis tik hipotetiškai galima laikyti VI ir VII pagal Apučio spėjimą ir išleisto teksto suskirstymą. BRAM nėra jokių dalių pavadinimų. Apučio teigimu, autorius buvo palikęs lapelį, kuriame surašytos aštuonios romano dalys, tačiau toks lapelis Maironio ~~lietuvių literatūros~~ muziejuje nebuvo aptiktas, apie jo egzistavimą daugiau informacijos rasti nepavyko. Aplankai sunumeruoti autoriaus, o Maironio lietuvių literatūros muziejaus darbuotojų ant kiekvieno aplanko užrašyta: I apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis. (yra J. Apučio taisymų) mašinraštis (pradžia)“; II apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis (tęsinys)“; IIa apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis (tęsinys)“; III apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis (tęsinys)“; IV apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis (tęsinys)“; V apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis (tęsinys)“; VI apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II d. /tęsinys/“; VII apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II d. /tęsinys/“; VIII apl. – „Br. Radzevičiaus romano „Priešaušrio vieškeliai“ II dalis. (tęsinys) ir pabaiga“.

[16] BRAM, I apl., p. 99; visi iš BRAM cituojami epizodai originalūs ir visiškai netaisyti.

[17] BRAM, I apl., p. 96.

B. Radzevičius“[18], tačiau „Priešaušrio vieškelių“ antrosios dalies redagavimas, deja, pašalino daug skirtingų moterų patirčių ir moteriškųjų personažų (pvz., visiškai eliminuotos tokios veikėjos kaip Elza[19], Aurelija, Elvyra ir kt.), susiaurino jų žvilgsnio ribas. Antai Elzos figūra pasirodo antrajame BRAM aplanke, tačiau romano publikacijoje liko tik nedidelė „bevardė“ šio epizodo dalis; maža to, ji nukelta į išskirtinę vietą – pačią skyriaus „Stela“ pabaigą, todėl skaitytojui susidaro įspūdis, kad kalbama apie kitą Daukinčio mylimąją, Stelą. Šis perstatymas suklaidino Žuką, kuris nepagrįstai teigia, jog skyrius „Stela“ baigiamas tokiais žodžiais:

> [...] numylėtasai, ir aš girdėjau atsargius plėšriojo žvėries žingsnius; kas tu be jo riaumojimo ir grakštumo, kas tu, prijaukinta, saugi, kas tu, įspėta, įprasta, kasdieninė, bijanti savo prigimties alsavimo?[20]

Iš tiesų tai tėra Elzos paveikslo skeveldra. Publikuotame tekste „prigesinta“ ir kita romano veikėja Daiva, kurios vardas BRAM minimas gana dažnai, o išleistoje redakcijoje – tik keletą kartų. Epizodai, kurie BRAM susieti su Daivos personažu, publikacijoje nuasmeninti arba praleisti. Pirmiausia tai pasakytina apie erotinius motyvus, pavyzdžiui, atkarpą, kurioje moteris kalba apie savo išgyvenimus ir savivertę:

> Daiva... imdama nuo pečių apsnigtą paltą, šaliką ji suaimanavo:
> – O dieve... aš taip jaudinuosi... maniau, tu vėl su savo sėbrais, vėl girtas. Man nesvarbu – su manimi gyvenk, su ja, bet tik gyvenk, gyvenk. Tu žudai, nuodiji save, Juozai, Juozai, kas su mumis darosi, kas mums yra, nesuprantu – veidrodyje šmėstelėjo jos veidas, pablyškęs, didelėmis akimis...
> Ne, Juozai, ne tai, šnekėjo ji kiek vėliau, čia ne meilė, geismas. Tau jau labai... Šitie klubai, negi niekuomet nepasisotinsi, o aš sau kartais atrodau tokia niekinga... Kaip kalė, Juozai...[21]

Taigi BRAM moterų paveikslų įvairovė publikuotame kūrinyje niveliuota, subtilūs erotiniai atspalviai susiplakę. Kai kuriems dešimtmečiu kitu vėlesniems lietuvių prozos kūriniams, ypač Jurgio Kunčino romanams, būdingas savotiškas moterų kaleidoskopas – vyro akimis regima besikaitaliojančių erotinių patirčių ir įspūdžių seka. Ji nesvetima ir Radzevičiui, tačiau BRAM, o ne paskelbtajam romanui, kuriame ištrinama viena įdomesnių ir tuo laiku novatoriškų rašytojo kūrybos ypatybių.

Daryčiau prielaidą, jog moterų personažai eliminuoti siekiant vientisesnio, pozityvesnio, netgi idealesnio ir, pagaliau, monogamiško Juozo Daukinčio paveikslo.

BRAM tekste gerai girdėti publikacijoje „nutildyti“ pačių moterų balsai:

> Mes irgi tokios buvome Dora, Violeta, Nataša, Valė, glamžydavo mus po medžiais, prie sienų laiptinėse, prie upių žolėse, tuščiuose bendrabučiuose, butuose, kai šeimininkai išvažiuodavo, paklaikę vaikiščiai, degančiomis akimis, nekantriomis rankomis, šnopuojantys į veidą karščiu, alkoholio tvaiku, jau šokiuose grabinėdavo ar su liemenėlia, ar su kelnaitėmis, tokie pamėkliški, svetimi, tolimi, prisimenu, po šilta vasaros pilnatim, ten, prie geležinių turėklų, ant suoliuko pilnaties veidas, pilnatis, tavaruojanti vandeny, pilnatis šilta, pilna, soti, sodri, pilnatis, pritvinkusi slėpiningo švelnumo, o ką sakyti šitam paklaikusiam motociklininkui, šitam jūrininkui, ištrupėjusiais dantimis, šitam atkištanosiui – nebūki tokia šventoji magdalena marija, šitam anykštėnui, o ką sakyti jiems visiems, šnopuojantiems į veidą, laukiantiems, kada sustangrės krūtys, kada galvą atloši, imsi karštligiškai gaudyti orą, o ką sakyti šiam ilgšiui, spaudžiančiam tave prie sienos, spraudžiančiam tarp kojų kelį, liežuviu glamonėjantį burną, o ką sakyti anam kareiviui, godžiam arba šiam, kuris nė aistros nejaučia, tik virpa, bijo, vaidina tokį aistringą, nekantrų.[22]

Be moters vidinio monologo prarandamas ir pačios veikėjos savęs suvokimas, jos pozicija. Michailas Bachtinas kalbėdamas apie romano žanro viršūnes pažymi, jog „veikėjas Dostojevskį domina kaip ypatingas požiūris į pasaulį ir į save patį, kaip prasminė ir save bei aplinkinę tikrovę vertinanti žmogaus pozicija“[23]. Bachtino autoritetas leidžia tvirtinti, kad publikuotame Radzevičiaus romane neliko itin prasmingų kūrybos bruožų. Pastarajame cituotame fragmente pasakotojo poziciją užėmusi moteris ją išlaiko gana ilgai – BRAM ši atkarpa tęsiasi septintojo aplanko p. 28–44. Maža to, pasakojanti instancija kinta – čia kalba viena moteris, čia jau „mes“ – kolektyvinis moters balsas, tačiau visa tai liko neprieinama paprastiems „Priešaušrio vieškelių“ skaitytojams. Moters kalbėjimas BRAM pabrėžtinai išskirtas – jis baigiamas daugtaškiu, be to, prieš tolesnį

[18] Elena Bukelienė, „Moteris šiuolaikinėje lietuvių prozoje“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*, p. 192; pirmą kartą skelbta: in: *Pergalė*, 1987, Nr. 3, p. 132–136.

[19] BRAM šis moters vardas varijuoja, vienur ji vadinama Elza, o kitur – Elze; BRAM yra ir kitų vardų varijavimo pavyzdžių.

[20] Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*, 1985, p. 245.

[21] BRAM, VII apl., p. 188; septintajame aplanke puslapių numeraciją įvedžiau pati, kadangi jie buvo nenumeruoti.

[22] *Ibid.*, p. 28–29.

[23] Michail Bachtin, *Dostojevskio poetikos problemos*, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 57.

epizodą paliktas didesnis tarpas. Žinoma, šios autorinio teksto ypatybės publikacijoje prarastos arba gerokai transformuotos. O drauge duotas pagrindas tokiems nepagrįstiems literatūros kritikų apibendrinimams, kaip kad ši Ilonos Gražytės-Maziliauskienės pastaba:

Valentinas Antanavičius. Moteris su skrybėle. 1990. Asambliažas

„Moterys, dalyvaujančios šiame bandyme, matomos jo [Daukinčio] akimis ir gyvenimo, nepriklausomo nuo jo žvilgsnio, neturi“[24].

Dauguma kritikų kalbėdami apie meilės svarbą Radzevičiaus romano antrojoje dalyje, išskiria Stelos vaidmenį. Tai atsitinka dėl keleto priežasčių. Pirma, šiam personažui skirtas antrasis knygos skyrius „Stela“ (nors jame apie Stelą kalbama tik pačioje pabaigoje). Antra, eliminavus kitus moterų personažus, Stelos paveikslas lieka bene ryškiausias (galbūt toks redaktoriaus tikslas ir buvo). Gražytė-Maziliauskienė konkretizuodama jau cituotą apibendrinimą teigia, jog Stelą „[m]atome tik Juozo akimis“[25], tačiau vėlgi šis teiginys galioja tik aputiškajam romanui, nes BRAM yra epizodas, kuriame Stelą vertina net kelios moterys. Antai Daiva apie Stelą kalba taip:

> O štai Stela. Man jis pasakojo apie Stelą. Ir pas mus tokia buvo, visa apsirengusi juodai, su smulkute slidžia aukso grandinėle ant kaklo, tame juodume, tame gedule ir smilkaluose visada kas nors turi blizgėti, traukti švelniu gležnumu, trapumu pasakiškai brangu, žinau tas akis, kurios siurbiasi į tuštumą, į vieną tik joms teregimą tašką, tas juodas siurbėles, tuos pirštus, limpančius prie kažko glitaus ir koktaus. Tokia vis atkreipia dėmesį į tai, kas koktu.[26]

Tuo tarpu Valė konkurentę vertina tokiais žodžiais:

> „Ką tu joje matai? Tu, vaikine, atverki akis, geriau į ją pasižiūrėk. Argi tu negalėjai susirasti geresnės. Ji neverta tavęs, patikėki manimi, ji neverta,“ – šnekėjo jam kartą Valė, stotinga, aukštakrūtė putliomis lūpomis mergina. Jos juodos visuomet švelnios ir atidžios akys šį kartą žėrėjo neapykanta. „Nežinau ką aš jai padaryčiau,“ – šnekėjo ji tempdama ant kelių suglamžytą sijonėlį.[27]

Šie epizodai ypač gerai atskleidžia moterišką psichologiją.

Beje, Bukelienės ir Gražytės-Maziliauskienės vertinimai sudaro aiškią opoziciją: pirmoji sako, jog „Stelos charakterio rašytojas nepalieka „užšifruoto“; skaitytojui, kaip ir herojui, jis atsiveria iki galo, lieka perprastas, apnuogintas“[28], o pasak antrosios, „[s]kaitytojui ji irgi lieka paslaptimi“[29]. Galimas daiktas, kritikių sutarimo stoką lėmė redagavimo padariniai – prarastas charakterio vientisumas, tam tikras vaizdavimo stabilumas. Kaip jau minėjau, Stelai priskirtos kitų moterų paveikslų nuotrupos, kupiūruoti ar sukeisti vietomis epizodai, kuriuose kalbama apie šią Daukinčio mylimąją.

Redaktorius „prigesino“ ir vyrišką aistros išraišką – kupiūruotas ilgas ir įspūdingas epizodas, kuriame kalbama apie norą užkariauti moterį:

> O ta gėdinga naktis: sujauktos paklodės, kai blyški aušra, baltas sniegas vien dėl to, kad norėjo įtikinti, užmiršti plėšrų ir godų žvėrį, tūnantį joje, įveikti juos visus, kiek ji bebūtų turėjusi vyrų ir jis spietėsi, brovėsi prie jos, paskubom išsirengusios, nė į veidą nepažiūrėjusi, nė vieno šiltesnio žodžio nepasakiusi,

[24] Ilona Gražytė-Maziliauskienė, „Keturi eskizai“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*, p. 197; pirmą kartą skelbta: in: *Metmenys*, 1990, Nr. 58, p. 60–66.
[25] *Ibid.*, p. 198.
[26] BRAM, VII apl., p. 30–31.
[27] BRAM, III apl., p. 40.
[28] Elena Bukelienė, *op. cit.*, p. 195.
[29] Ilona Gražytė-Maziliauskienė, *op. cit.*, p. 198.

neparodžiusi sielos. Žvėris, ne žmogus, plėšri ir klastinga patelė, plėšrus, nekantravimu degantis skausmas geismas, jį raginantis ir skubinantis: na, na! Jos kambaryje nė gėlės nebuvo, nė paveikslo, visa sujaukta ir išmėtyta, sienų gūdi pilkuma vakaro prieblan-

Valentinas Antanavičius. Moteris suskrybėlaite. 1998. Asambliažas

doje jau spengė, aštriais peliukų nageliais krebždeno graužė visa, ką jis buvo nuveikęs, net karščiausius moterų jam rašytus laiškus, ištikimiausius priesaikavimus ir atsidūsėjimus, nesveiko veido blyškumu glaudės prie stiklo, žiūrėjo didžiulėm akim. Kokia vidurnakčio muzika čia nuskambės, kokia šviesa suvirpės namų raudonis; kur dėsis jis tą mielą naktelę, jeigu nesninga, jeigu niekas neateis pas jį. Ir reikėjo, ir teko iš čia žmogaus ir čia, kad tyliai dvasios styga suskambėtų ir kad ji alsuoja ir jaučia, ir kad jos krūtys, klubai, delnai ir lūpos. Taip čia sudaužyta arfa, ir trūkusi styga, ir atviras langas, ir dūžiai širdies, užtvindantys juodą tylą, ir kietas akmens žvilgėjimas, ir marmurinis staliukas, negerumas ir neštuvai su sanitarais, ir stebuklinga žolė bei nuoviras – juk ne veltui, ne šiaip meilei reikia švelnumo ir jai labai svarbu, ar tu geras ir visiško besąlygiško atsidavimo, ir kaip tu alsuoji, ir ką tu jauti, ką tu dabar galvoji, kaip tau patinka tai ar tai ir ar tikrai patinka, na, pasakyk; ne veltui ji pirmiausia nori pajusti kažką silpną, patiklų ir gležną ir bejėgį kai vaiką – bus laikas, viso to nebeliks ir galbūt nebereiks, bet pirmiausia dabar ji nori būti puriausiame debesy, kuo skaisčiausiame danguj, gražiausių svajonių migloj, rožių žydėjime. Kūno konvulsijos. Įveikdamas pasidygėjimą, tą kraują stingdantį šaltį, tą beribę prarają, kurią norėjo be skundo, be aimanos, be pamokslavimų šauniai ir vikriai jis šoko, bet kas gi čia, po perkūnų, kas su juo darosi, to betrūko, na, na, koks tu vyras, ji juokiasi, ji kvatojasi, ne, ji tylėjo kaip juodžiausia kapo naktis.

Visos moterys jam jau buvo nusiaubtos kentaurų, visos nepatiklios, įtarios, o ypač ši laukianti, ką šis šaunus jaunikaitis parodys. Ak, kaip jis norėjo būti šaunus, nepralenkiamas, neprilygstamas ir... toks niekingas, sutrikęs, palikęs dar labiau sutrikusią tą plėšrią ir lengvabūdę moterį išėjo, išdūlino...[30]

BRAM yra ir tokių vietų, kur erotika paraleliai vaizduojama ir iš vyro, ir iš moters pozicijų:

[moters balsas][31] Ten, prie duonos kepyklos atsirėmusi į mūro sieną aš jam ir pasakiau: [vyro balsas] nenori, nereikia, [moters balsas] ak, kaip kvepia čia kepykla, pasakiau, nereikia, [vyro balsas] maišai, [moters balsas] pratarė jis, [vyro balsas] miltuoti maišai, tai bent darbelis per tokius karščius juos tampyti, nenori, nereik, [moters balsas] pasakiau, kai jau buvo vakaras ten po liepomis, ranką už galvos užmetus. [moters balsas] Žvaigždės, pasakė jis, [vyro balsas] kas kad žvaigždės, nenori, nereik, [moters balsas] eikime, sako jis, eikime į parką. [vyro balsas] Bene aš savo namų neturiu, eik, eik, [moters balsas] pasakiau, ir nubolavo mano suknutė, nutolo, paskui jau vėliau, vėsesnį vakarą, jau šaltą rudenio vakarą balta, suglamžyta, purvina gėdos dėme [vyro balsas] ten iš po tilto atsiskyrė nuo betono krantinės, vilkosi ta mergšė paskui mane, galvą nuleidus, koja už kojos, ten, po gluosniu, beverkiančiu gluosniu, galvą atmetus leidusi jam bučiuoti į kaklą, krūtis, savimi sušildžiusi, vėsų rugsėjo vakarą, prieš šalną leidosi jo nutempiama po tiltu, [moters balsas] ten, bildant mašinai, aš pajutau, aš leidau, ką jis daro, žiūrėdama į turėklus,

[30] BRAM, VII apl., p. 188–190.

[31] „Sąmonės srauto“ technika parašytame epizode sunku atskirti kelių balsų ribas, tačiau jie sąlygiškai išskirti mano įterptomis remarkomis laužtiniuose skliaustuose.

į ramsčius, lyg tiltas galėtų ant mūsų galvų nugriūti, šitas jaunas, atsiraitojęs marškinių rankoves vyras, šnopuojantis man į veidą, o ten per jo petį, per jo kūno traukulius vanduo juodas, šaltas, kaip degutas vanduo ir raibuliuojančios žvaigždės, ne, kranto žibintai. Ką jis daro, sakiau, pajusdama betono šiurkštumą, o kitas balsas man vis – [kitas moters balsas] ne, tegu, na, pažiūrėk, kas bus, na pajusk, na tegu tegu tegu tegu, jis jau matai matai, gerai matai, [moters balsas] ne, ne, sakau, pasitrauk, [kitas moters balsas] stovi čia kaip karvė, [moters balsas] pasakė motina, ne ne, sakau, ne ne [kitas moters balsas] palauk palauk, [moters balsas] sakė man kitas balsas, ir jo rankos, ir tos godžios lūpos, diev, tos rankos, jos plėšė, draskė, jos, visus tuos išraitymus, visus papuošalus su įniršiu [...] O tada jau vaistai, paslaugios bobutės chininas, dieve, kaip aš tą chininą rijau ten, už miesto, skardyje, kaip raičiausi ant pernykščių lapų [...][32]

Beje, toliau BRAM seka kitas itin erotiškai nuspalvintas epizodas, vėl pasitelkiamas „sąmonės srautas“, todėl eliminuotų pasažų nebūtų galima pavadinti nebūdingais Radzevičiaus romanui. Svarbios ir čia bei kitur esančios, o publikuotoje redakcijoje kupiūruotos užuominos apie abortą (chininas, „stebuklinga žolė bei nuoviras“).

Pasak daugiabalsiškumo teoriją aiškinusio Bachtino, atskleisti vidinį pasaulį „galima tik vaizduojant žmogaus bendravimą su kitu“[33]. Tokio bendravimo paveikslo dėka veikėjas ne tik išreiškia save, bet ir atsiskleidžia, koks jis yra „pats sau“. Cituotame epizode, kuriame vyrauja vidinis moters balsas (vidinis monologas), *kito balso* funkciją iš pradžių atlieka vyro balsas, o vėliau – antrosios moters balsas. Taigi veikėja intensyviai polemizuoja su „kitu“ viduje. Antrasis moters balsas ypač ryškiai imasi savęs pačios įtikinėjimo funkcijos, kurią realizavus moteris „nusileidžia“, pasiduoda vyro pasauliui. Šį ryškų daugiabalsiškumo pavyzdį praradęs romanas neteko išskirtinių bruožų. Panašus nuostolis ir dėl epizodo, kuriame pasakotojas svarsto apie vyro lytinį pajėgumą:

Ar su visomis jis buvo tik galingo, kiek gali, ar visoms jis mokėjo suteikti tokį malonumą, kokį pajėgia, kur pagaliau yra vyro pajėgumas, jeigu ne visiškas betarpiškumas, visiškas pasitikėjimas moterimi, jos širdimi, jos siela, jos gėriu, atsidavimu, Ar gali būti kūniškas atsidavimas be dvasinio? Gal gali, bet ar daug jis vertas? Kas už jo įtarumas, svetimumas, pašaipa, galimi paniekos pliūpsniai, ironija, pagieža, nepelnytos, nelauktos išdavystės... Bet vėlgi – kas yra vyro fizinis pajėgumas – pasitikėjimas savim. O jeigu jį moteris kremta, niekina, graužia, jeigu ji gula į lovą su šypsniu, žavėdama jau iš anksto banguojančiais klubais, krūtimis, jeigu toje pauzėje, jeigu tame gilume atsiduriame, jeigu vietoje aistros, iš atsidavusių rankų jis pamato plėšrius nagus, jeigu tame kokybiniame šuoly, jeigu fizinio materialaus prado perėjime į dvasinį stovį kentauras, ten prie nimfų

Valentinas Antanavičius. Moteris-armonika. 2002. Asambliažas

buveinės, jeigu fizinis ir dvasinis pradas beviltiškai atskirti. Jeigu du žmones sieja ne gilūs suartėjimo mirksniai, o pasitenkinimas, jeigu už jų čia pat tūno šaltumas, priešiškumas, panieka, galimos patyčios, išplepėtos paslaptys, homeriškas juokas, jeigu.. daug čia tų jeigu...[34]

Intelektualus samprotavimas apie erotiką – tai naujiena, kitoniškos kultūros (maždaug ankstyvojo *Playboy*) intarpas to meto lietuvių literatūros kontekste. Kadangi sovietmečiu intelektualiai buvo galima kalbėti tik apie „dvasingus“ dalykus, cituotos atkarpos praleidimas – ne tik meninis, bet ir ideologinis Radzevičiaus

[32] BRAM, VII apl., p. 39–40.
[33] Michail Bachtin, *op. cit.*, p. 298.
[34] BRAM, VII apl., p. 59–60.

žodžio represavimas, artimas cenzūrai pačia tiesiausia prasme.

Devinto dešimtmečio pradžioje dar būtų labai šviežiai skambėjęs ir dar vienas iš knygos eliminuotas epizodas, perteikiantis vėliau Jurgio Kunčino, Antano Ramono pamėgtą miesto atmosferą, kuri supinta su pagrindinio veikėjo intymiaja patirtimi:

> ...Ji daužo kumščiais pagalvę ir šaukia: aš nebenoriu gyventi, kasdien vis tas pats ir tas pats. Man visa įgriso. Įgriso, supranti. Čia taip alsu šitame akmeniniame name. Čia taip tvanku, išvežk mane į pajūrį, kur nors išvežk. Ne. Tu žmonos bijai. O koks tu apgailėtinas, kokie jūs visi apgailėtini, vangia ranka sukalioja tranzistoriaus rankenėlę, valsai iš Vienos, Varšuvos, balinės suknios („Aš sapnuoju spalvotus sapnus“): šlapimu dvokiantis kiemas, plaukiojantys saulėtam vandeny prezervatyvai, dulkėtas langas, vaikas, tiesiąs purvinas rankutes į raudoną alpų begonijos žiedą.[35]

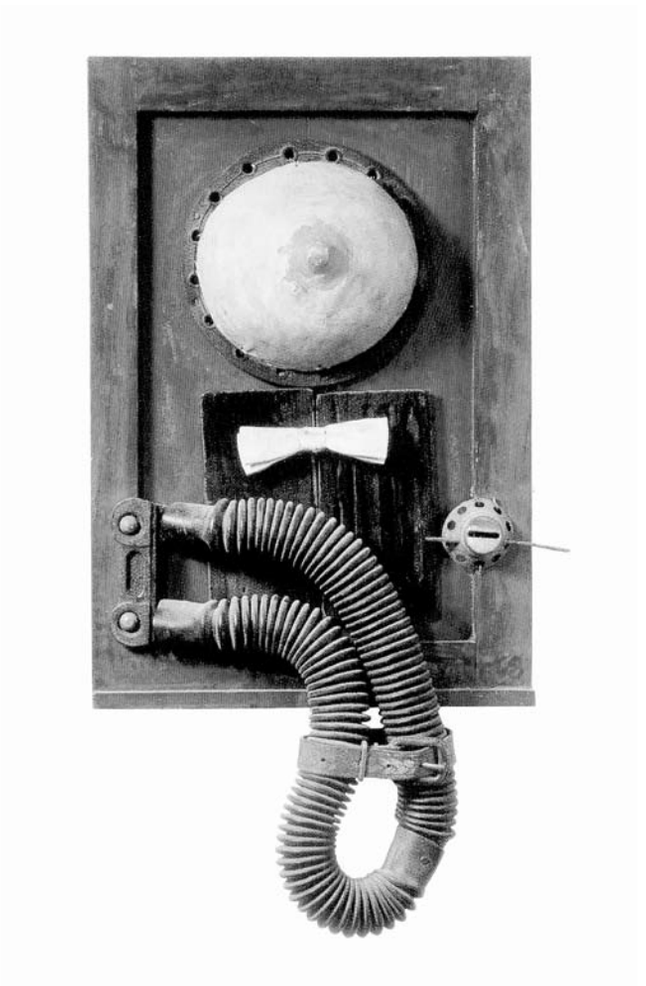

Valentinas Antanavičius. Vakarinis tualetas. 1968. Asambliažas

Šis epizodas įdomus dar ir tuo, jog miesto vaizdą taip ryškiai matome tik šioje romano vietoje, tik čia miestas tampa pagrindinio herojaus autentiškos patirties dalimi. Nors „Priešaušrio vieškelių“ antrojoje dalyje veiksmas perkeltas į Vilnių, miestas visada yra tarsi šalia veikėjų, nevirsta aiškiai juntama patirtį formuojančia erdve. Be cituoto fragmento Radzevičius – kur kas labiau kaimo rašytojas.

Taigi antroji romano dalis dėl redagavimo neteko plataus erotikos motyvų spektro. Jie romane palikti tik tais atvejais, kai liečia pagrindinių moterų charakterių ir Juozo Daukinčio susitikimus arba atskleidžiamas grubesnių, tipizuotų vyriškų vertinimų bei juos perteikiančių charakterių ir subtilesnio Juozo Daukinčio kontrastas. Pavyzdžiui, Feliksas ragina: „Ko tu lauki, visos jos, griebk, tverk, dulkink, tempk į patvorį, kur nori. Ji ir pinigų prilaiko, jie prie aerodromo gyvena, tėvas berods lakūnas, namelį turi, būsi ir sotus, o jei ne, nepatiks, va taip!“[36] – o Daukintis reaguoja labai santūriai. Neliesti ir tie erotiniai motyvai, kurie tarsi atitinka tuo laiku priimtą prislopintą erotikos motyvų viešąjį suvokimą.

Nenuostabu, kad praradęs atviresnės erotikos atspalvius romanas literatūros kritikų šiuo požiūriu aptariamas ne visai adekvačiai, BRAM savarankiškas funkcijas atliekanti erotika interpretuojama vien kaip tradiciškai suvokiamos meilės sudedamoji dalis. Vos keli kritikai (Elena Bukelienė, Petras Bražėnas, Valdas Papievis) pamini, jog „Priešaušrio vieškeliuose“ yra erotinių motyvų. Bukelienė nediferencijuodama mūsų svarstomu aspektu tokių skirtingų romano dalių teigia: „Meilėje rašytojas išskiria erotinį ir dvasinį pradus“[37]. Bražėno teigimu, „[n]ekantrių smaguriautojų tonu piešiamų scenų fone meilę „Priešaušrio vieškeliuose“ suvoki kaip tikriausią turtingo dvasinio pasaulio atsiskleidimą, kaip maksimalų jo imlumą gėriui ir grožiui, o vienas kitą mylinčių žmonių artumą kaip meilės apoteozę“[38]. Į antrosios romano dalies specifiką ir erotikos savarankišką statusą dėmesį atkreipė tik Papievis. Jis teigia, kad čia „meilė įgyja vieną kryptį – atitrūkusi nuo idealumo sferos, ji stumia žmogų instinkto bedugnėn“[39].

BRAM analizė liudija, kad geismo ir instinkto erdvė Radzevičiui vėrėsi gana plačiai, paneigia kritikų teiginius, jog „[h]erojaus idealas atsiremia ne tiek į da-

[35] BRAM, I apl., p. 97.
[36] Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*, 1985, p. 151–152.
[37] Elena Bukelienė, *op. cit.*, p. 196.
[38] Petras Bražėnas, „Priešaušrio vieškelius perėjus“, in: Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*, 1985, p. 570.
[39] Valdas Papievis, „Ir gyvenimas kaip tas vieškelis...“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*, p. 170; pirmą kartą skelbta: in: *Pergalė*, 1990, Nr. 12, p. 77–84.

barties perspektyvą, kiek į patriarchalinio žmogaus pasaulėjautą“[40].

Keblu rekonstruoti Apučio redakcinius motyvus ir visą redagavimo strategiją, atidalyti jo ir kitų redakcinės komisijos narių indėlį, įtaką dariusius ideologinius riboženklius, cenzūros ir autocenzūros laipsnį. Vienais atvejais tarsi sunkiau paaiškinti, kodėl redaguotame tekste nerandame tam tikro epizodo, kitais spėtina, jog tai šalutinis rišlių pasažų eliminavimo padarinys – dėl tam tikrų motyvų praleidus vieną teksto atkarpą ir kitas epizodas tampa beprasmis. Arba – mišką kertant skiedros lekia. Vis dėlto cituoti epizodai ir juose prasiveržiančios erotikos moralizuojantis vertinimas to meto kontekste leidžia įvardyti bent dalį teksto transformacijos prielaidų. Antai redakcinės komisijos narys Bražėnas baigiamajame straipsnyje gana tiesiai nusako, koks Radzevičiaus paveikslas buvo etaloninis romaną tvarkiusiems asmenims: „Dabar, kai mūsų prozininkai vis aktyviau [...] kultivuoja erotinius motyvus, dažnai apsiribodami fiziniais žmonių ryšiais ir užmiršdami pakilti, deja, iki dvasinių meilės aspektų, B. Radzevičiaus sceną priimi kaip savotišką meninį atradimą ir moralinę pergalę“[41]. Kitaip tariant, atviresni erotiniai motyvai, intymios scenos liudytų rašytojo moralinį nuosmukį, nuo kurio a. a. kolegą gal ir norėta *post factum* apsaugoti.

Galima rasti nemažai pavyzdžių, kai sovietmečiu erotiškasis kūrinio lygmuo buvo vertinamas kritiškai, netgi su ypatingu nepasitenkinimu, dangstomasi moralinio drovumo šydu. Vytautas Kubilius aptardamas lietuvių sovietmečio prozą užsimena apie įvairias erotikos apraiškas ir išpuolius prieš jas. Antai Vytauto Sirijos Giros romanas „Voratinkliai draikės be vėjo“ (atskiras leidimas 1968 m.), pasak Kubiliaus, sulaukė daugelio literatūros kritikų pasipriešinimo, kadangi jame buvo vaizduojamas intymus „tarybinio žmogaus“ gyvenimas, parodytas „be įprastų visuomeninės aplinkos rėmų ir viską determinuojančios idėjinės programos“[42]. Nors tam tikro lygio erotika sovietmečiu buvo toleruojama, tačiau šis lygmuo apskritai buvo pridengiamas ar modifikuojamas.

Prie romano antrosios dalies erotikos lygio „pažeminimo“ publikacijoje bus prisidėję ir grynieji estetiniai kanonai – tiek oficialieji, vyravę to meto literatūriniame lauke, tiek individualieji – rašytojas Aputis perkonstravo erotinius motyvus iš dalies pagal savąjį šios srities meninį suvokimą. Pagrindinis kūrinio redagavimo motyvas atrodo objektyvus – kalbama apie būtinumą romaną trumpinti ir remiamasi rekonstruojama autoriaus valia: „Prirašęs kupetą rankraščių, B. Radzevičius namiškiams yra užsiminęs, kad iš tų rankraščių, kai sės galutinai tvarkyti, liks tiktai pusė, o gal ir mažiau“[43]. Tačiau nevalia turėti iliuzijų, kad Aputis išvengė subjektyvių atrankos kriterijų, kuriuos lėmė skirtingi šių dviejų rašytojų kūrybos ypatumai. Svarstome paradigminį atvejį, nes beveik analogiškas pavyzdys – Ramūno Klimo kūrybinis paveldas. Likimo ironija, kad Klimas, kadaise įtrauktas į Radzevičiaus romano redakcinę komisiją, pats prieš ankstyvą mirtį nebaigė veikalo „Maskvos laikas“, ir pastaroji knyga pasirodė su nemenku Vytauto Martinkaus kaip redaktoriaus indėliu. Vėlgi Martinkaus ir Klimo „kūrybinis metodas“ pakankamai skirtingas.

„Lietuvių literatūros enciklopedijoje“ teigiama: „Visas Radzevičiaus kūrybinis palikimas kaip reta vientisas“[44]. Ar literatūros istorikai būtų tokie tikri, jei perskaitytų autorinį „Priešaušrio vieškelių“ antrosios dalies tekstą? Tekstą, kuriame mirties traukiamas ir vis labiau savo nykoką egzistenciją apnuoginantis autorius drąsiai išbando daugiabalsiškumo, „(pa)sąmonės srauto“, erotinio kaleidoskopo technikas. Nežinia, ar autoriniame mašinraštyje tūnantis romanas geresnis – kas gi tai gali nuspręsti. Tačiau nepaneigiama, kad jis – gerokai kitoks.

[40] Elena Bukelienė, *op. cit.*, p. 196.

[41] Petras Bražėnas, *op. cit.*, p. 570.

[42] Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1996, p. 580.

[43] „Pratarmė“, p. 7.

[44] Jūratė Sprindytė, „Bronius Radzevičius“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, redaktoriai Vytautas Kubilius, Vytautas Rakauskas, Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 409.

LIETUVOS ISTORIJOS VAIZDINIAI ŽURNALE „ŽIDINYS“ (1924–1940)

Dainius Noreika

Istorija visada teikdavo žmonėms savitų pamokų, siūlydavo nekartoti praeities klaidų, perimti ir pritaikyti tai, kas geriausia. Visuomenės lavinimo vaidmenį šiandien atlieka specializuoti moksliniai straipsniai, knygos ir publicistiniai ar biografiniai veikalai, tačiau ne mažiau reikšmingas yra istorijos klausimų suaktualinimas plačiau skaitomoje periodikoje. Dabartines istorijos mokslo tendencijas ir poveikį visuomenei bus galima įvertinti tik praėjus tam tikram laikui, užtat galima pasiaiškinti, kokios tos tendencijos ir poveikis yra buvęs anksčiau. Šiuo požiūriu įdomi yra XX a. pirmoji pusė, kai atskirų regionų daugiaetninė istorija buvo paversta tautine vieno etnoso istorija, ypač pabrėžiant tautišką jos pobūdį[1]. Nenuostabu, jog tokios istorijos mokslo mados neaplenkė ir Lietuvos, kurios istorijoje pabrėžiamas tautiškumas turėjo telkti visuomenę, ugdyti pilietiškumą ir patriotizmą. Lietuvos istorijos klausimai plačiai aptarinėti periodiniuose leidiniuose, kurių „kraštui grįžtant į normalesnes sąlygas [...] pradėjo kaip grybų dygti“[2]. Periodika buvo gana ryškiai diferencijuota ideologiškai ir politiškai[3], todėl ir istoriniai dalykai nebuvo vaizduojami vienareikšmiškai. Tačiau Lietuvos istorijos vaizdavimas atskiruose periodiniuose leidiniuose iki šiol nėra tyrinėtas, išskyrus keletą straipsnių, aptariančių konkrečių visuotinės istorijos problemų nušvietimą visoje tarpukario Lietuvos periodikoje[4].

1924–1940 m. leistas literatūros, mokslo ir akademinio gyvenimo žurnalas „Židinys“ buvo vienas iš svarbiausių lietuvių tautinės savimonės formuotojų, tad čia ir pamėginsime šiuo didaktiniu aspektu aptarti jo publikacijas Lietuvos istorijos temomis. Žinoma, kai kurios tų publikacijų buvo mokslinės, o kai kurios – populiaraus pobūdžio, tačiau neturint galimybės nustatyti jų poveikio ir paveikumo skirtumų, abiejų kategorijų tekstai bus aptariami kartu, juolab kad nė vieni pernelyg neatitrūkdavo nuo to meto istoriografijos linijos. Kadangi absoliuti dauguma tekstų kalba apie Lietuvos istoriją iki XVIII a. pabaigos, tai tokios bus ir šio aptarimo chronologinės ribos.

SENOJI LIETUVA

Jau pirmame „Židinio“ tome 1925 m. skaitytojai galėjo susipažinti su aisčių genčių gyventais arealais, pirmaisiais jų paminėjimais ir kilmės teorijomis[5]. Pabrėžiamas lietuvių protėvių kultūros senumas ir gyventų teritorijų platybės skatino po pasaulinio karo atkurtos-kuriamos tautinės valstybės gyventojų didžiavimąsi savo etnosu. Tai buvo siekiama pabrėžti visuose ikivalstybinei baltų istoriją skirtuose straipsniuose. Net vienas iš lietuvių praeities atributų – žemaitukas – „yra išlaikęs daug senovinių požymių ir [...] priklauso seniausiai Europos arklių rūšiai“[6].

Žinių apie ikivalstybinį laikotarpį „Židinyje“ dažniausiai teikdavo archeologijos atradimus pristatantys straipsniai. Remiantis kalbininko Kazio Būgos ir Gudijos archeologų tyrimais parašytas Zenono Ivinskio straipsnis apie baltų gyventas teritorijas Dniepro ir Berezinos aukštupiuose[7] formavo plačią teritoriją apėmusios ir iki šių laikų savo pėdsakus palikusios kultūros vaizdą. Kitus archeologinius tyrimus pristatęs Petras Tarasenka[8] visas pirmaisiais amžiais po Kristaus gyvenusias baltų gentis vadino lietuviais. Gali būti, jog autorius šitaip tik stengėsi neapkrauti skaitytojų papildomais faktais

[1] Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 112.

[2] Vincas Kemežys, „Periodinės spaudos laimėjimai“, in: *Lietuva 1918–1938: Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti*, sudarė Vincas Kemežys, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 311–316.

[3] Liudas Truska, „Periodinė spauda Lietuvoje 1918–1940 m.“, in: *Kultūros barai*, 1996, Nr. 5, p. 70–74.

[4] Sandra Grigaravičiūtė, „Skandinavijos istorija lietuvių periodikoje 1918–1940 metais“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: Tyrimai ir problemos*, sudarė Romas Juzefovičius ir Žydrūnas Mačiukas, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 109–121; Petras Tomkus, „Afrikos įvaizdis Lietuvoje 1948–1940 metais“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje*, p. 126–127.

[5] Petras Būtėnas, „Aisčių tautos ir jų kalbos“, in: *Židinys*, 1925, Nr. 8–12, p. 269–277; 1926, Nr. 4, p. 220–227; Nr. 6–7, p. 426–435.

[6] „Lietuvių arklio kilmės klausimu“, in: *Židinys*, 1926, Nr. 10, p. 185.

[7] Zenonas Ivinskis, „Nauji dalykai iš lietuvių tautos priešistorinių laikų“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 9, p. 159–160.

[8] Petras Tarasenka, „Apeiginiai Lietuvos piliakalniai“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 3, p. 408–418.

arba tesistengė parodyti lietuvių tautos senumą, tačiau šis tapatinimas kiek prasilenkė su moksliškumu, o autoriaus pabrėžiama kultūrinė įtaka finougrams šiandienių mokslininkų traktuojama kaip kultūrinė analogija. Paskutiniame archeologines naujienas apžvelgiančiame straipsnyje didžiavimąsi baltiška kultūra iliustruoja džiaugsmas, jog į Stokholmą išvežtų konservuoti Apuolės iškasenų dėka „švedų visuomenei bus pristatytas dar vienas senosios mūsų kultūros aspektas“[9].

Hidrologo Stepono Kolupailos straipsnyje ikivalstybinė baltų istorija pateikiama mitologizuotai, Nemuno vardą „Chonus“ tapatinant su graikų dievybe[10].

Paulius Galaunė. Dievaitis Perkūnas. Atvirukas. 1914. Popierius, tušas. LNB fondas

Tuo tarpu teisininko, atsargos majoro Juozo Tomkaus straipsnio mintys („Žiloje senovėje, nuo pirmos IX šimtmečio pusės iki XIII pabaigos, [...] Lietuvos pajūris yra puldinėjamas danų [...] kokiais trim šimtais metų nuo naujos eros pradžios. [...] tas pats pajūris išgyvena gotų antplūdį, yra puldinėjamas normanų [...]“[11]) formavo herojinį ir kartu martirologinį požiūrį į šį laikotarpį. Nors šios publikacijos teiginys – „Vokiečių žygiai į Lietuvą prasidėjo tada, kai normanai juos išstūmė iš Vidužemio jūros“[12], – yra klaidinantis, tačiau herojinę protėvių praeitį išryškinti („Didvyriškumas – štai toji jėga, kuri ilgai saugojo mūsų tautą nuo pavergimo“[13]) buvo svarbu formuojant patriotizmą.

Romantiški aptariamo laikotarpio epizodai – karinės pergalės Saulės ir Durbės mūšiuose – „Židinio“ skaitytojams pristatytos populiariu stiliumi parašytuose etnografo ir archeologo Eduardo Volterio[14] ir L. Kestavičiaus[15] straipsniuose. Kiek solidesnę publikaciją Saulės mūšio 700 m. jubiliejui parengė Antanas Kučinskas. Politinę LDK istoriją ir kovas su kryžiuočiais tyręs istorikas akcentavo, jog prie Šiaulių lietuviai sutriuškino „pirmąjį kryžiaus žygį“[16]. Turint omenyje tarpukario istoriografijos tendencijas, sunku atsakyti, ar proginiame straipsnyje su lietuviais tikruosius šio mūšio laimėtojus žemaičius tapatinęs istorikas nusipelno kritikos dėl mokslinio požiūrio stokos. Šiuo tapatinimu akivaizdžiai siekta sujungti baltų žemių ir Lietuvos valstybės sampratas. Didingų pergalių vaizdiniais norėta iliustruoti etnoso vienybę, o ne separatizmą.

DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS GALYBĖ

„Židinyje“ XIII–XV a. Lietuvos istorija buvo nušviečiama plačiausiai. Šis laikotarpis paprastai vaizduotas per istorinių asmenybių prizmę, daugiausia dėmesio skiriant Vytautui ir Jogailai. Lietuvos karalius Mindaugas žurnale susilaukė daug mažiau dėmesio. Tik 1935 m. Vorutos pilies lokalizavimo problemoms nušviesti skirtame straipsnyje jį paminėjo Volteris. Ši publikacija skaitytojui atskleidė istorijos moksle vyraujančią interpretacijų įvairovę, supažindino su šaltinių tyrimo principais, ugdė kritiškumą, tačiau pačiam karaliui dėmesio neskyrė[17]. Tik istorinės studijos „Mindaugas ir Vakarai“ autoriaus kun. Antano Steponaičio straipsnis, kuriame ryškus lietuvių tautos – Europos gelbėtojos nuo totorių mitas, supažindino skaitytoją su Mindaugo krikštu ir karūnacija[18]. Ivinskio parašytoje recenzijoje Mindaugas stojo prieš skaitytojo akis kaip „didis politikas“[19].

[9] „Dėl Apuolės radinių“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 10, p. 294.

[10] Steponas Kolupaila, „Nemuno tyrinėjimų istorijos apžvalga“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 1, p. 51–65.

[11] Juozas Tomkus, „Lietuvių tautos keliai“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 8–9, p. 175–183; Nr. 10, p. 292–298.

[12] *Ibid*.

[13] *Ibid*.

[14] Eduardas Volteris, „Kur ieškotina Saulė–Šiauliai, 1236 metų mūšio vieta?“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 12, p. 567–569.

[15] L. Kestavičius, „Lietuvių laimėjimas prie Durbės“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 3, p. 293–295.

[16] Antanas Kučinskas, „Pirmasis kryžiaus žygis į Lietuvą (Šiaulių kautynių 700 metų sukaktuvėms paminėti)“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 8–9, p. 141–152.

[17] Eduardas Volteris, „Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės?“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 11, p. 413–416.

[18] Antanas Steponaitis, „Iš Mindaugo santykių su totoriais ir Roma“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 7, p. 48–56.

[19] Zenonas Ivinskis, „Mindaugas ir Žemaitija“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 11, p. 628–630.

Daugiausia straipsnių „Židinyje“ skirta Vytautui Didžiajam. Pirmosiose publikacijose, skirtose 500-osioms jo mirties metinėms, atsiskleidė pagrindinio „Židinio“ skaitytojo – Lietuvos inteligentijos – istorinės sąmonės

Paulius Galaunė. Prie Mildos aukuro griūvėsių. Atvirukas. 1913. Popierius, tušas. LNB fondas

vaizdiniai[20], kuriuos vėlesni straipsniai tik sustiprindavo. Informatyviausiai Vytautas nusakytas Ateitininkų federacijos valdybos atsišaukime: „didžiausias Lietuvos valstybės vyras, politinis ir administracinis genijus, tokiu pripažintas ir savo tautoje ir visame pasaulyje. [...] Tikrasis riteris ir karštas patriotas, [...] lankstus politikas, gabus organizatorius, sumanus diplomatas, išmintingas viešpats, narsus karvedys“[21]. Tarpukario istoriografijos specifiką iliustruoja G. Galvanausko straipsnio akcentas: Vytautas su tėvu Kęstučiu siekė susigražinti kryžiuočių užgrobtą Klaipėdą bei „norėjo išsaugoti Didžiąją Lietuvos kunigaikštystę nuo lenkų aspiracijų“[22].

1930 m. Vytauto garbei pastatyta arti trisdešimties paminklų[23], sukurta dramos kūrinių, kurie „Židinyje“ buvo aprašomi kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo apžvalgos skiltyse. Šiose publikacijose Vytautas apibūdinamas kaip patriotizmo įkvėpimo šaltinis, kilnus ir išmintingas, centralizuotos valstybės, tautos galybės ir kultūros klestėjimo simbolis[24]. Dar šeši apžvalginiai straipsniai tiesiogiai nerašė apie šį valdovą, tačiau jų antraštėse minimas Vytauto Didžiojo vardas ženklino jo svarbą ir aktualumą[25]. Net istorikų Pauliaus Šležo ir prel. Prano Penkausko vadovėlių recenzijoje skaitome: „abiem autoriam prikiština, kad Vytautą Didįjį netituluoja Didžiuoju“[26].

Lietuvos valdovo mirties metinių proga buvo paskelbta ir nemažai akademinių straipsnių. Prano Penkausko[27] ir Adolfo Šapokos[28] darbai, nagrinėjantys Vytauto politiką Čekijoje, teikė daug faktinės informacijos, papildančios ir susiejančios Lietuvos ir visuotinės istorijos žinias. Ši tema tarpukariu buvo gana žinoma, nes teologas Jonas Beblavy jai skyrė atskirą leidinį[29], o smulkesnes publikacijas skelbė periodikoje[30]. Čia irgi išryškinami Vytauto nuopelnai, „Lietuvai išeinant pasaulio valstybių tarpan kaip lygiam nariui“. Vytauto vidaus politiką tyrę Jonas Totoraitis[31] ir Povilas Štuopis[32] pabrėžė jo patriotinius jausmus, gebėjimą manipuliuoti priešais bei savo krašto bajorija. Vytauto laikų šaltinių publikacijų komentaruose pabrėžiami momentai, liudijantys jo garbę ir galybę[33]. Jo pabėgimą pas vokiečius siekta pateisinti neigiamu Jogailos vaizdiniu[34], kurio

[20] „Kaip Lietuva turėtų švęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų?“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 441–497.

[21] Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos atsišaukimas į visus federacijos narius „Trigubo jubiliejaus reikalu“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 2, p. 128–136.

[22] G. Galvanauskas, „Lietuva ir Klaipėdos uostas“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 1, p. 57–62.

[23] Alvydas Nikžentaitis, *op. cit.*, p. 15.

[24] [Pranas Mantvydas], M., „Vytauto žemė“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 7, p. 66–67; „Didysis Vytautas – Karalius“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 10, p. 283–284; [Vytautas Bičiūnas, Pranas Mantvydas, Antanas Vaičiulaitis], M. A. B., „Vytauto Didžiojo metai Lietuvoje“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 1, p. 57–66; Halina Kairiukštytė-Jacynienė, „Dėl Vytauto Didžiojo vardo muziejaus projekto“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 8–9, p. 167–170.

[25] M. Pakeltis, „Žurnalų gyvenimas Vytauto Didžiojo metais“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 2, p. 208–214; [Paulius Šležas], P. Š., „Karališka kripta Vilniaus katedros požemiuose“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 2, p. 273–276; [Petras Kazlauskas], P. K., „Vytauto Didžiojo muziejus“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 5–6, p. 508–510; „Vytauto Didžiojo konkursas“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 11, p. 369; [Liudas Gira], E. Radzikauskas, „Vytauto karžygiai“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 11, p. 404–406; „Vytauto Didžiojo muziejaus reikalu“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 2, p. 218–219.

[26] E. Kučinska, „Lietuvos istorijos vadovėliai“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 12, p. 587–592.

[27] Pranas Penkauskas, „Vytautas Didysis ir jo Čekijos politika Venceliui mirus“ in: *Židinys*, 1930, Nr. 4, p. 337–347; Idem, „Antrasis Zigmanto Kaributo žygis Čekijon“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 7, p. 39–48.

[28] Adolfas Šapoka, „Lietuvių ir čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 5–6, p. 555–560.

[29] Jonas Beblavy, *Lietuvių ir čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais*, Kaunas, 1931.

[30] Jonas Beblavy, „Santykiai tarp Lietuvos ir Čekijos“ in: *Židinys*, 1929, Nr. 1–2, p. 36–42; Idem, „Lietuvių čekoslovakų santykiai praeityje ir dabartyje“, in: *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 4, p. 77–79.

[31] Jonas Totoraitis, „Sūduvija Vytauto laikais“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 8–9, p. 138–140.

[32] Povilas Štuopis, „Bajorų pakilimas Vytauto gadynėje“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 11, p. 342–348; Nr. 12, p. 432–442.

[33] Petras Klimas, „Vieno prancūzo įspūdžiai Lietuvoje Vytauto laikais“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 3, p. 232–245.

[34] Jonas Yčas, „Kai kurie Vytauto Didžiojo žygiai istorijos sritin“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 10, p. 260–272.

kaip išdaviko stereotipas, pasak Alvydo Nikžentaičio, buvo suformuotas jau amžiaus pradžioje. Istoriko teigimu, paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, iškilo poreikis stiprinti lietuvybę, kurios gynėju tapo Vytautas[35]. „Židinyje“ jis pasitelktas kaip patriotizmo įkvėpimo šaltinis, siekiant įkvėpti tautą lenkų, su kuriais tapatintas Jogaila, užimtam Vilniui vaduoti[36].

Vytauto stereotipui artimi ir Algirdo bei Kęstučio įvaizdžiai. Tik Šležo straipsnyje abejojama Kęstučio autoriteto įtaka jo sūnums, kalbama apie jo ir Vytauto nesutarimus dėl Kęstučio puoselėjamos pagonybės, tačiau pabrėžiamas šio kunigaikščio „riteriškumas“[37]. Kituose straipsniuose Algirdo ir Kęstučio valdymo laikotarpis pateikiamas kaip šviesus Lietuvos istorijos periodas[38]. Kęstutis, apsukrus „tautinės politikos“ vykdytojas, sukurdamas sąmoningų bajorų patriotų sluoksnį padėjęs pagrindus Vytautui iškilti[39]. Kęstučio „tautinę politiką“ minėjo ir Ignas Jonynas, kurio publikacijoje ir Algirdas nusakomas kaip Lietuvos patriotas, lietuvių imperijos kūrėjas, pabrėžiama jo ir Kęstučio santarvė bei jų „sukurta plati Lietuvių imperija“[40].

Šalia tautiškumo gynėjų Vytauto, Kęstučio ir Algirdo „triumvirato“ iškeliamas ir (europinės reikšmės) visos lietuvių tautos heroizmas. Šitai buvo pabrėžiama per visą „Židinio“ leidimo laikotarpį ir sudarė savitą foną Vytauto Didžiojo didybei. Vytauto laikų lietuviai buvę „dvasia galingi“[41], jų „praeitį vainikuoja garbingi karo žygiai“[42]. Vytauto laikų Lietuva tik per nesusipratimą laikoma „Didžiąja kunigaikštyste. Jos plotai ir garbė visai atitiko didžiosios imperijos vardą ir turinį. [...] Tokio didumo valstybes sukuria tik didžiosios tautos. [...] Lietuva grūmėsi su Rytų chaosu, užkariavo rytų siaubūną – totorius – pačiame jų lizde“[43]. Vytauto suteiktas administracines pareigas bajorai ėjo uoliai, sąmoningai siekdami tėvynės gerovės ir garbės, o ne materialinės naudos sau[44]. To meto Lietuvą romantizavo[45] ir tokie istorikai kaip Ivinskis[46] ir Šapoka, kuris, griaudamas nihilistinį požiūrį į Lietuvos istoriją, klausė: „kaip saujelė nekultūringų barbarų būtų galėjusi sukurti tokią kolosalinę rytų Europos imperiją?“[47]

„Židinyje“ ypač stengtasi atskleisti didvyrišką lietuvių kovą su kryžiuočių ordinu[48], kurio riteriai, visuomet vadinti vokiečiais, „grobikiškai plėšė Lietuvą nekreipdami dėmesio į tai, jog ji buvo jau priėmusi

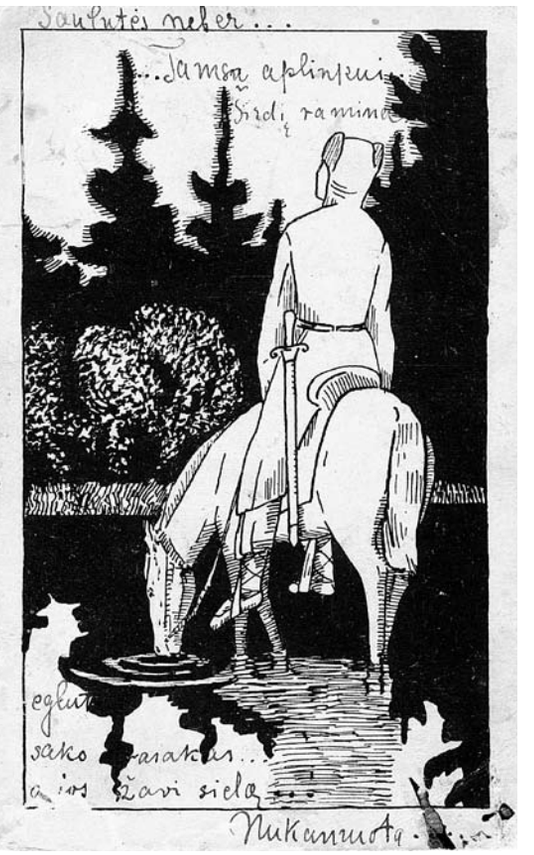

Vytautas Bičiūnas. „Jojau dieną, jojau naktį...“ Atvirukas. Apie 1926. Pieštukas, tušas. LNB fondas

krikštą“[49]. Šie ir kiti tekstai piešė herojiškos Lietuvos istorijos vaizdą[50].

Tokiam požiūriui šiek tiek oponavo „Židinio“ redaktoriaus filosofo Stasio Šalkauskio mintys. Jo straipsniuose kalbama ir apie istorines klaidas, kurios neleidę lietuvių tautai sukurti galingos tautinės kultūros[51]. Pa-

[35] Alvydas Nikžentaitis, *op. cit*., p. 26.

[36] [Pranas Mantvydas], M., *op. cit*.

[37] Paulius Šležas, „Ko bėgo Kęstučio sūnus iš Lietuvos?“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 10, p. 271–281.

[38] Jonas Yčas, *op. cit*.

[39] Povilas Štuopis, *op. cit*.

[40] Ignas Jonynas, „Jogaila: Pirmieji Jogailos politiniai žingsniai“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 10, p. 257–269.

[41] Mykolas Krupavičius, „Kaip Lietuva turėtų švęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų?“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 441–497.

[42] Zenonas Ivinskis, „Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 7, p. 69–70.

[43] Kazys Pakštas, „Lietuvių genijaus dispersija ir ateities perspektyvos“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 434–440; Stasys Šalkauskis, „Lietuva politinės geografijos šviesoje“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 1, p. 38–47; Nr. 2, p. 137–148; Nr. 3, p. 246–258.

[44] Povilas Štuopis, *op. cit*.

[45] [Liudas Gira], E. Radzikauskas, *op. cit*.

[46] Zenonas Ivinskis, „Eilėtoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 10, p. 289–302; Idem, „Pabaltijo istorijos problemos“ in: *Židinys*, 1937, Nr. 10, p. 257–268.

[47] Adolfas Šapoka, „Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo?“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 10, p. 316–327; Nr. 11, p. 417–430.

[48] „Archeologiniai kasinėjimai Lietuvoje“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 8–9, p. 174–178.

[49] Petras Klimas, *op. cit*.

[50] Paulius Šležas, „Kauno pilies išgriovimas 1362 m. (Kunigaikščio Kęstučio 550 mirties sukaktuvėms paminėti)“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 10, p. 271–281; Ignas Jonynas, „Jogaila didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius 1434–1934“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 8–9, p. 135–147; Idem, „Jogaila: Pirmieji Jogailos politiniai žingsniai“.

[51] Stasys Šalkauskis, „Svarbieji lietuvių tautos ugdymo uždaviniai“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 10, p. 227–243.

sak autoriaus, „nuolatinėse kovose su teutonų ordenais ir ekspansijoj į rytus liaudis tetarnavo vadovaujančių sluoksnių rankose vien karo medžiaga. [...] Lietuva negyveno viduramžiais tuo pilnu korporatyviniu gyvenimu, kuris buvo gera kultūrinio išsilavinimo mokykla“[52]. Lenkų tautą jis apibūdina kaip neigiamą veiksnį Lietuvos istorijoje. „Lietuvoje lenkų įtakos dėliai vis stiprėjo bajorų luomas ir vedė valstybę prie aristokratinės santvarkos“[53], dėl ko ir nyko lietuvių tautybė[54]. Tokį neigiamą požiūrį į Lenkiją papildė ir Štuopis[55].

Petras Rimša. Iš ciklo „Karas“. Atvirukas. Apie 1924. Popierius, tušas. LNB fondas

Politinių aktualijų sustiprintas priešiškumas lenkų tautai turėjo bloginti ir taip jau neigiamą „lenkiškojo“ Jogailos įvaizdį. „Židinyje“ publikuotuose akademiniuose ir populiariuose straipsniuose Jogaila apibūdinamas kaip „impotentas, lenkų muilinama bevalė filosofuojanti mazgotė“[56], Krėvos unijos – „moralinės, politinės ir ekonominės degradacijos“[57] – aktu įviliojęs Lietuvą į „lenkų pinkles“[58]. Jis – Vytauto karūnos vagis[59], amoralus, Vytauto tėvo ir motinos, tikėtina, kad ir paties Vytauto, žudikas[60].

Pirmas teigiamas Jogailos vertinimas „Židinyje“ pasirodė 1932 m. Šležo straipsnyje. Čia kalbama apie Jogailos ir Vytauto „ėjimą išvien, norint pasukti Lietuvą į krikščioniškuosius Vakarus“[61]. O nuo 1934 m. Jonyno straipsniuose akivaizdžiai siekiama pakeisti ankstesnį Jogailos įvaizdį. Pirmojoje savo publikacijoje „Židinyje“, aptardamas Jogailos asmenį ir politiką aprašančius šaltinius, jis abejoja jų objektyvumu, kalbėdamas apie priešišką jų autorių nusistatymą Karaliaus atžvilgiu. Kartu pabrėžiama Jogailos katalikybė[62]. Jonynas Dovydiškių sutarties su Ordinu nelaiko išdavikiška, dėl Jogailos ir Kęstučio konflikto kaltina Vokiečių ordiną, kuris „visuomet buvo pasiryžęs pasinaudoti bet kokia proga naminiam karui Lietuvoje sukelti“[63], ir Jogailos giminaičius, stačiatikius kunigaikščius Andrių, Skirgailą, Kaributą bei Jogailos motiną Julijoną[64]. Šios „Židinio“ publikacijos patvirtina Nikžentaičio įžvalgą, kad XX a. ketvirtame dešimtmetyje prasidėjo Jogailos „reabilitacija“, kurią jis sieja su Lietuvos ir Vokietijos santykių paaštrėjimu, kai į Lenkiją platesniu mastu pradėta žiūrėti kaip į galimą partnerį[65].

Nepaisant kai kurių „išsišokimų“, „Židinyje“ per visą leidimo laikotarpį galime stebėti „tvarų“ lietuvybės saugotojų Vytauto, Kęstučio ir Algirdo „bloką“. Tautos priešais laikomos kitos, su slavų pasauliu glaudžiau susijusios istorinės asmenybės, tarp jų ir Jogaila. Ir tik Jonyno straipsnių dėka Jogaila imtas vaizduoti teigiamiau.

LIETUVIŠKOSIOS ISTORIJOS PAIEŠKOS

Nikžentaičio teigimu, tarpukario Lietuvoje lietuviškosios istorijos imta ieškoti vadinamuoju „lenkmečiu“ (laikotarpiu po Vytauto mirties)[66]. „Židinyje“ XVI–XVIII a. istorijos klausimams skirtuose straipsniuose taip pat buvo stengiamasi pabrėžti savarankišką Lietuvos valstybės bei kultūros gyvavimą ir po Vytauto mirties. Imta menkinti Liublino unijos reikšmė. Tikėtina, jog XIII–XV a. Lietuvos istorijoje išskiriamą hero-

[52] Stasys Šalkauskis, „Lietuvių tautos ugdymo uždaviniai“, in: *Židinys*, 1926, Nr. 3, p. 131–143.

[53] *Ibid*.

[54] Stasys Šalkauskis, „Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 5–6, p. 359–383.

[55] Povilas Štuopis, *op. cit*.

[56] Jonas Grinius, „Milžino paunksnė“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 12, p. 504–508.

[57] Povilas Štuopis, *op. cit*.

[58] Ateitininkų federacijos Vyriausios valdybos atsišaukimas į visus federacijos narius, *op. cit*.

[59] Jonas Yčas, *op. cit*.

[60] Jonas Matusas-Sadauskas, „Įtarimas, kad Jogaila nunuodijęs Vytautą“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 8–9, p. 179–181.

[61] Paulius Šležas, „Ko bėgo Kęstučio sūnus iš Lietuvos?“

[62] Ignas Jonynas, „Jogaila didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius 1434–1934“.

[63] Ignas Jonynas, „Jogaila: Pirmieji Jogailos politiniai žingsniai“; Idem, „Jogaila: Krėvos akto genezės“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 2, p. 175–181; Nr. 3, p. 293–305.

[64] Ignas Jonynas, „Jogaila: Pirmieji Jogailos politiniai žingsniai“.

[65] Alvydas Nikžentaitis, *op. cit.*, p. 90–91.

[66] *Ibid.*, p. 90.

jų Vytautą XVI a. skirtose publikacijose turėjo pakeisti Radvilos, Chodkevičiai, Astikai ir Kiškos. Imta kalbėti apie šių didikų nuopelnus XVI–XVIII a. lietuvių kultūrai, kurios istorijai rodyta daugiau dėmesio negu Lietuvos viduramžiškos istorijos publikacijose.

Dar apie XV a. įvykius rašęs Kučinskas teigė, jog „Švitrigaila negynė rusų interesų Lietuvoje, kaip iki šiol tvirtino įsigalėjusi lenkų tradicinė pažiūra, bet jis kovojo su lenkais prieš uniją“[67]. Lietuvos savarankiškumą po 1569 m. ėmėsi įrodinėti Šapoka. Anot jo, Liublino unija gali būti traktuojama tik kaip prievartos aktas[68]. „Unijos aktas D. Lietuvos k-tės kaipo valstybės nepanaikino, o vėlesnės lietuvių pastangos bei noras gyventi kuo savarankiškiau [...] tą savarankiškumą dar pagilino, kai kuriuos unijos akto nuostatus susilpnino arba net visiškai panaikino.“[69] Remdamasis lietuvių gausumo Vilniuje liudijimais, autorius įrodinėjo miesto lietuviškumą, išryškino antilenkišką LDK bajorų veiklą, jų vakarietiškumą ir išsilavinimą[70]. Šapokos straipsnyje, aptariančiame XVII a. vidurio Lietuvos ir Švedijos santykius, Kėdainių unijos ir jos iniciatorius Jonušo Radvilos teigiamą vertinimą taip pat galima sieti su autoriaus priešiškumu Lenkijai[71].

Vėliausią šio laikotarpio politinės istorijos momentą, remdamasis Jono Sobieskio laiškais, aprašė Šležas. Jis aiškinosi, ar vaduojant Vieną nuo turkų galėjo dalyvauti lietuvių karių, – tai akivaizdžios „lietuviškosios istorijos“ paieškos[72]. Jos atsispindi ir Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus gyvenimo ir kūrybos apžvalgoje, kur teigiama, jog jis „visuomet turėjęs santykių su lietuvių šviesuomene, gyveno daugiau Lietuvos gyvenimu, negu lenkų“[73]. Lietuviškumo ieškoma ir Adomo Mickevičiaus, „priklausiusio lietuviškai Rimvydų šeimynai, kuri buvo kadaise gyvenusi būsimoje Vilniaus gubernijoje“[74], biografijoje. Straipsnyje apie Viduramžių poetą Machaut kreipiamas dėmesys ne į jo kūrybą, o į dalyvavimą žygyje į Lietuvą[75]. Lietuvos aukštuomenės estetinis skonis pabrėžiamas Vilniaus ir Kauno barokinės architektūros paminklų aprašyme[76].

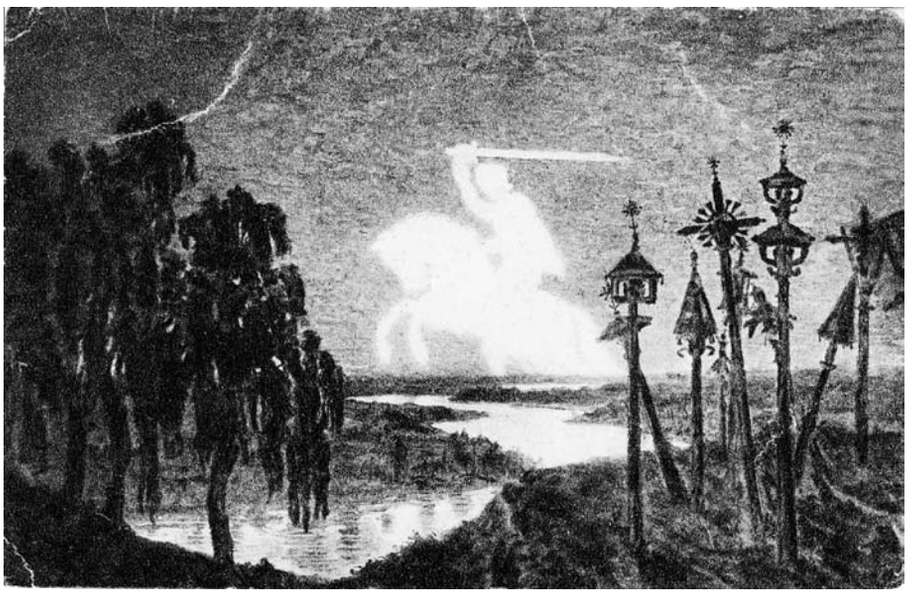

Antanas Žmuidzinavičius. Regėjimas. Atvirukas. 1924. Popierius, tušas. LNB fondas

Aptariamo laikotarpio istorijos vaizdą „Židinyje“ papildė etiudai, skirti Reformacijos, kuri, pasak Simo Sužiedėlio, „yra stumtelėjusi bajorus į tą nežabotą „auksinę laisvę“, kuri vėliau buvo apmokėta Lietuvos nelaisve“[77], ir kontrreformacijos procesams. Neutraliai apžvelgta jėzuitų ir pranciškonų ordinų veikla Lietuvoje[78], o ekonominės istorijos užuominose teikiama informacijos apie XVI a. Kauno – svarbaus prekybos mazgo tarp Rytų ir Vakarų – vaidmenį[79]. Dėl nuopelnų kultūriniame ir eko-

[67] Antanas Kučinskas, „*Dr. Jonas Matusas*: Ukmergės mūšis (1435–1935). Atspaudas iš „Vairo“ 1935 m. 9–10 nr. 25–50 psl.“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 1, p. 124–125.

[68] Adolfas Šapoka, „Leonas Sapiega kaip Lietuvos politikas (1557–1633)“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 10, p. 275–284.

[69] Adolfas Šapoka, „Senosios Lietuvos valstybės santvarka ir Liublino unijos dėsniai“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 1, p. 34–40; Idem, „Savarankiška Lietuvos politika po Liublino unijos“, in: *Židinys*, 1937, Nr. 8, p. 152–162; Idem, „1588 m. Lietuvos statutas“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 1, p. 59–71.

[70] Adolfas Šapoka, „Senasis Vilnius“, in: *Židinys*, 1939, Nr. 10, p. 324–341; Idem, „Ar po Liublino unijos Lietuva nustojo būti nepriklausoma valstybė“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 2, p. 148–155; Idem, „1588 m. Lietuvos statutas“; Idem, „Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo?“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 10, p. 316–327; Nr. 11, p. 417–430; Simas Sužiedėlis, „Lietuvos istorija. Recenzija“, in: *Židinys*, 1937, Nr. 2, p. 257–261.

[71] Adolfas Šapoka, „Jonušas Radvila ir Švedija“, in: *Židinys*, 1939, Nr. 8–9, p. 214–229.

[72] Paulius Šležas, „Ar Lietuva gynė Vieną nuo turkų“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 10, p. 36–38.

[73] Motiejus Gustaitis, „M. Sarbievijus“, in: *Židinys*, 1924, Nr. 1, p. 197–208.

[74] Stasys Šalkauskis, „Rimvydas – Mickevičius“, in: *Židinys*, 1924, Nr. 1, p. 34–50.

[75] Antanas Vaičiulaitis, „Viduramžių poetas Machaut Lietuvoj“, in: *Židinys*, 1939, Nr. 2, p. 178–182.

[76] Kazimieras Jasėnas, „Baroko stiliaus monumentai Lietuvos sostinėse“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 3, p. 278–284.

[77] Simas Sužiedėlis, „Reformacijos sąjūdis Lietuvoje“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 8, p. 242–261; Idem, „Reformacijos nuoslūgis ir katalikų reakcija“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 11, p. 554–570.

[78] K. Lerkis, „Kaip jėzuitai įsikūrė Kaune?“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 8–9, p. 184–192; Julius Kazėnas, „III Šv. Pranciškaus ordinas Lietuvoje“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 8–9, p. 216–217.

[79] K. Lerkis, *op. cit*.

nominiame Lietuvos gyvenime palankiai vertinami didysis kunigaikštis Stanislovas Augustas Poniatovskis ir grafas Antanas Tyzenhauzas[80]. Tačiau „Židinyje“ buvo pateikiami ne vien teigiami Lietuvos istorijos vertinimai. Antai Vlado Jurgučio straipsnyje Lietuvos–Lenkijos respublika figūruoja kaip vieningas tautinis darinys. Lygindamas XVII–XVIII a. Prūsiją ir Lietuvos–Lenkijos valstybę autorius teigia, jog XVIII a. pabaigoje „mes pražudėme savo nepriklausomybę, nes neturėjom organizacinių gabumų ir pilietinio susiklausymo“[81].

APIBENDRINIMAS

„Židinio“ publikacijos daugiausia buvo orientuotos į herojiškąją istorinę sąmonę, – ją išreiškė, stiprino arba net formavo. Tai lėmė tarpukario Europoje įsigalėjusios tautinės istorijos tendencijos. Ir nors „Židinyje“ publikuoti Zenono Ivinskio straipsniai rodo, jog jau tada buvo suvokiama nacionalistinės ideologijos grėsmė ir pasisakoma už istorikų pastangas jos vengti, tačiau čia pat teigiama, jog „iš vakarų ir pietų ateinančias istorijos rašymo tendencijas galima atremti tik tais pačiais ginklais“[82], ir tik 1938 m. autorius pradėjo raginti „lyginti nacionalizmo iškastus griovius tarp tautų“[83].

Ikivalstybinį Lietuvos istorijos laikotarpį „Židinyje“ nušviečiančiuose straipsniuose tautos heroizmą ženklino kultūros senumas, jos teritorijų platumas ir įtaka kitoms kultūroms. Buvo pabrėžiamas lietuvių karingumas Durbės ir Saulės mūšiuose. XIII–XV a. lietuvių heroizmas buvo neatsiejamas nuo Vytauto, Kęstučio ir Algirdo, vadovavusių tautai kovose su Vokiečių ordinu. Šiems kunigaikščiams priešpriešinti Jogaila ir Skirgaila. Pasak „Židinio“ autorių, XV–XVIII a. lietuvių herojais tapo žymiausi didikai ir kultūros žmonės, kurių didvyriškumas ir tautinė savimonė reiškėsi ne karo, – kaip skandinavų (ikivalstybiniu laikotarpiu) ir ordinų riterių (XIII–XV a.) žygių laikais, – o mokslo ir meno srityse. XVI–XVIII a. tauta kovojusi už vis labiau blėstančią Lietuvos galybę ir savarankiškumą, siekdama atsispirti kaimynų įtakai. Šalkauskio tekstuose išryškėjo ir neigiamo Lietuvos istorijos vertinimo bruožai. Tačiau Lietuvos valdovų istorinių klaidų ir egoizmo atskleidimas tesudarė mažą dalį visų „Židinyje“ pateiktų Lietuvos praeities vertinimų.

[80] Steponas Kolupaila, „Nemuno tyrinėjimų istorijos apžvalga“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 1, p. 51–65.

[81] Vladas Jurgutis, „Akademinis jaunimas ir ekonominis gyvenimas“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 11, p. 353–362; Nr. 12, p. 463–472.

[82] Zenonas Ivinskis, „Pabaltijo istorijos problemos“, in: *Židinys*, 1937, Nr. 10, p. 257–268.

[83] Zenonas Ivinskis, „Istorijos mokslas tarptautiniame forume“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 8, p. 228–241.

Vytautas Bičiūnas. Vilkas. Atvirukas. Apie 1926. Popierius, tušas. LNB fondas

APIE RUSIJĄ IR JOS GINKLUS

Jurga Kasputienė

Šį kartą apie ginklus tiesiogine, o ne perkeltine prasme. Kodėl, paklausite, apie ginklus „*NŽ-A*“? Juk Rusija ir jos politika žurnale ne kartą nagrinėta sovietinės ideologijos restauracijos ir tarptautinių santykių aspektais. Tačiau šiandien negalima nepastebėti, kad Kremlius vėl aktyviai naudojasi karinės galios argumentais kaip tarptautinės ir vidaus politikos įrankiu. Rusijos ginklavimosi tempų ir karinės retorikos stiprėjimą pastebi ir Lietuvos politikai[1]. Ginklų kontrolės klausimai pastaraisiais metais tapo svarbia Rusijos ir Vakarų santykių dinamikos dalimi. O Lietuvai, jie svarbūs ir kaip šių santykių subjektui, dalyvaujančiam renčiant vieningą ES ir NATO politiką Rusijos atžvilgiu, ir kaip objektui, formuojant savo poziciją nacionalinės gynybos srityje. Todėl verta atidžiau panagrinėti, ką ginklai reiškia Rusijos ir Vakarų santykiuose.

KAS ŽVANGINA GINKLAIS

Ginklų žvangėjimą visi išgirdo Rusijos Federacijos prezidento Vladimiro Putino pasisakyme tarptautinėje saugumo politikos konferencijoje Miunchene 2007 m. vasario 10 d., kai jis griežtai užsipuolė Jungtines Valstijas dėl vienašališko jėgos panaudojimo, tarptautinės teisės griovimo bei ginklavimosi varžybų kurstymo[2]. Tačiau ir iki tol Maskva nesutarė su Vašingtonu dėl JAV Priešraketinės gynybos sistemos kūrimo. Dabar tokios temos kaip NATO plėtra, JAV priešraketinės gynybos elementų Europoje dislokavimas, Vidutinio nuotolio branduolinių raketų uždraudimo sutartis (INF), Strateginės ginkluotės sumažinimo sutartis (START), Įprastinės ginkluotės Europoje sutartis (CFE) tvirtai prigijo Rusijos ir Vakarų politinių diskusijų darbotvarkėje (toliau tekste vartosime angliškoje literatūroje įprastas abreviatūras, žr. lentelę).

JURGA KASPUTIENĖ (g. 1967) – 1991 m. baigė Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą, nuo 1996 m. dirba Užsienio reikalų ministerijoje. Veiklos sritys – tarptautinės organizacijos, žmogaus teisės, ginklų kontrolė. Šiuo metu – Lietuvos Respublikos Nuolatinės atstovybės prie Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos Briuselyje pirmoji sekretorė.

Galima teigti, kad Putino administracija rimtai pasišovė peržiūrėti visus po Šaltojo karo sudarytus susitarimus vadinamojo „kietojo saugumo“ klausimais. Šį siekį lydi aiškios simbolikos pritvinkę veiksmai bei viešosios diplomatijos pareiškimai. Kasmet ypač iškilmingai pažymima Pergalės diena šiemet Maskvoje bus papuošta sovietmečiu įprastu grandioziniu karinės technikos pasirodymu. Prieš metus buvo atnaujinti nuo 1992 m. nebepraktikuojami tolimosios strateginės aviacijos skrydžiai Arkties, Indijos, Atlanto ir Ramiojo vandenyno oro erdvėse. Skrydžiai vykdomi be išankstinių perspėjimų ir pavojingai priartėja prie NATO šalių oro erdvės, karinių bazių ar lėktuvnešių, tad NATO naikintuvai priversti pasitikti ir palydėti rusų branduolinius bombonešius. Rusija agresyviai reklamuoja naujų rūšių ginklų kūrimą, kariuomenės modernizavimą. 2007 m. gruodžio 12 d. Rusija sustabdė savo įsipareigojimų pagal CFE įgyvendinimą. Rusija taip pat paskelbė nuo 2008 m. nebeteiksianti išankstinės informacijos apie raketų paleidimą, kaip tai numato Hagos elgesio kodeksas prieš balistinių raketų platinimą (*the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation*, HCOC). Politiškai Rusijos pozicijos esmę apibendrina šių metų vasario 8 d. Putino išdėstytos Rusijos vystymosi strategijos iki 2020 m. nuostatos: pasaulyje prasideda naujas ginklavimosi varžybų etapas, kurio kaltininkės Vakarų šalys, remdamosi savo technologiniu pranašumu, skiriančios milijardines lėšas naujos kartos gynybos ir puolimo sistemoms kurti. Rusija atsakysianti į šį iššūkį kurdama savo naujos kartos ginkluotę, kuri techninėmis charakteristikomis nenusileis kitų šalių analogams ir net juos pranoks[3].

Kodėl Putinas taip daro? Iš dalies ši pozicija yra skirta vidaus vartojimui – gyvenimo priešų apsiaustyje psichologija labai paranki politinio režimo griežtinimui bei ideologizacijai pateisinti. Kita vertus, dalis ekspertų mano, kad Rusija labai bijanti JAV priešraketinės gynybos sistemos (toliau – PRG).

[1] Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas: http://www.president.lt/files/metinis2008.doc.

[2] http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?sprache=en&id=179&print+&.

[3] http://www.kremlin.ru/text/appears/2008/02/159528.shtml.

SKYDAS IR KALAVIJAS

Šaltojo karo laikų karinio balanso sistema rėmėsi abiejų supergalybių supratimu, kad bet koks bandymas panaudoti branduolinį ginklą baigsis totaliniu susinaikinimu. Šiai padėčiai įtvirtinti buvo skirta 1972 m. Priešraketinės gynybos sutartis (*Antibalistic Missile Treaty*, ABM), kuri numatė, kad abi šalys nuo balistinių raketų saugos tik po vieną regioną (JAV Šiaurės Dakotą, o SSRS – Maskvą). Pasibaigus konfrontacijai tarp Vakarų ir sovietinio bloko pradėjo ryškėti nauji tarptautinių įtampų kontūrai. Vadinamajame trečiajame pasaulyje galios ir prestižo dalyku tapo įsigyti branduolinį ginklą. Pirmieji tai pasiekė Indija ir Pakistanas. Branduolinį užtaisą detonavo Šiaurės Korėja. JAV ir tarptautinė bendruomenė įdėmiai stebi Irano branduolinę programą. Vis daugiau šalių siekia įsigyti modernių balistinių raketų, galinčių nešti ir nebranduolinius sprogstamuosius užtaisus. Negana to, iškilo „nevalstybinių" veikėjų (*non-state actors*) pavojus, kurio prekės ženklu tapo Al Qaeda. Viena Rugsėjo 11-sios katastrofos pamokų – JAV oro erdvė esanti labai pažeidžiama. Dėl savo geografinės padėties JAV neturėjo ne tik priešraketinės, bet ir pakankamos priešlėktuvinės gynybos.

2002 m. JAV pasitraukė iš ABM ir pradėjo diegti gynybos prieš balistines raketas sistemą. Jos paskirtis – aptikti ir skrydžio metu sunaikinti pavienes balistines raketas, paleistas dėl klaidos, savivalės ar tikslingai į JAV, jos sąjungininkų ir draugų teritorijas arba JAV dislokuotas karines pajėgas. Sistemą sudaro palydovinė sekimo sistema, stacionarūs ir mobilūs radarai ant žemės ir jūroje, kariniuose laivuose ir bazėse instaliuotos raketos perėmėjos bei sudėtinga koordinavimo ir valdymo sistema. Per šešerius metus pasiekta technologinė pažanga priešraketinę gynybą iš utopinės svajonės pavertė tikrove – pastarųjų metų bandymai vyksta sėkmingai. Sistemos elementai diegiami JAV, Japonijoje, baigiamos derybos dėl radaro įrengimo Čekijoje bei raketų gaudytojų bazės Lenkijoje. Rusijos atsakas buvo, kaip jie mėgsta sakyti, „asimetrinis" – jeigu jūs kuriate naują skydą, tai mes pasirūpinsime geresniu kardu. Rusija pasitraukė iš strateginių ginklų sumažinimo sutarties (START II), pagrasino nutaikyti savo branduolines raketas į Varšuvą ir Prahą, prie žlugimo ribos pastatė visas ginklų kontrolės sutartis bei pradėjo agresyviai skelbti apie naujos kartos puolamosios ginkluotės planavimą. Rusija mėgina pasinaudoti Šaltojo karo laikų sovietinės diplomatijos triukais: ginklų kontrolės sutartimis bandyti apriboti Vakarų inovacijas ginkluotės srityje, o savo technologinį atsilikimą kompensuoti kiekybiniu pertekliumi.

Tačiau net ir geresnį kardą sukurti šiais laikais nėra taip paprasta. Rusijos reakcija ir stiprus pasipriešinimas PRG kyla ne tik todėl, kad ši sistema gali būti panaudota prieš ją, sukuriant nebaudžiamo pirmojo smūgio galimybes. Kad ir kokia būtų tobula, sistema niekada užkirs kelio masyviam raketų puolimui. Didžiausią nerimą Maskvai kelia jos technologinis atsilikimas. PRG yra naujos kartos technologija, kuriai sukurti reikia daug laiko ir milžiniškų lėšų. JAV Priešraketinės gynybos agentūros metinis biudžetas viršija 9 milijardus dolerių[4]. Tokios prabangos Rusija negali sau leisti, nors jos karinis biudžetas kasmet didėja ir 2008 m. sudarė 955,9 milijardus rublių (apie 41 mlrd. JAV dolerių), – tai maždaug atitinka Pietų Korėjos lygį. Priskaičiavus tokias karines išlaidas kaip karškių pensijos, vidaus kariuomenės, pasienio apsaugos ir kitų sukarintų struktūrų išlaikymas bei tam tikslui nukreipiamas pajamas iš ginklų prekybos, skaičiuojama, kad Rusijos karinės išlaidos gali siekti apie 4% DGP (palyginti su NATO šalių be JAV vidurkiu 1,74% DGP)[5]. Tačiau politinių užmojų ir didėjančio biudžeto nepakanka, norint pasiekti relių pokyčių korumpuotoje ir demoralizuotoje Rusijos kariuomenėje, atkurti sumenkusią karinių technologijų intelektinę ir organizacinę struktūrą. Naujausi technologiniai projektai – naujos kartos balistinės raketos „Bulava", povandeninių branduolinių laivų „Projektas 955" kūrimas – stringa. Karinė pramonė nesuinteresuota inovacijomis, ji gamina ir pelningai parduoda pasaulyje ne pačius moderniausius, bet patvarius, patikrintus ir, svarbiausia, nebrangius sovietinio pavyzdžio ginklus.[6] 2007 m. Rusija užėmė 21% pasaulinės ginklų prekybos rinkos ir buvo antroje vietoje po JAV[7].

PIRMYN Į PRAEITĮ

Antra Maskvos motyvų grupė susijusi su taip Kremliaus mėgstama geopolitika. PRG diegimas, neatsižvelgiant į Rusijos prieštaravimus, nubraukia Kremliaus ambicijas susigrąžinti Šaltojo karo laikų strateginį paritetą, t. y. lygiomis teisėmis su Vašingtonu spręsti pasaulio problemas. JAV ir NATO sąjungininkų kantri geranoriška diplomatinė diskusija, tuo pat metu atkakliai „darant savo", kelia Maskvos įsiūtį, nes prikišamai parodo, jog Vakarai nelabai rimtai žiūri į Rusiją, tikriausiai todėl, kad nelaiko jos realia grėsme nuspėjamoje ateityje.

Šioje situacijoje Kremlius neapsisprendžia tarp dviejų

[4] http://www.mda.mil.

[5] *Military Balance 2008*, International Institute for Strategic Studies, Abingdon, UK: Routledge, 2008, p. 205–211.

[6] Rusijos Nacionalinės strategijos instituto ekspertai neseniai parengė studiją „Rusijos kariuomenės krizė", su jos pagrindinėmis mintimis galima susipažinti: http://www.vremya.ru/2008/21/13/197449.html.

[7] *Military Balance 2008*, International Institute for Strategic Studies, Abingdon, UK: Routledge, 2008, p. 210.

alternatyvų: ar mėginti rekonstruoti Šaltojo karo saugumo modelį, kam akivaizdžiai stinga ir resursų, ir sąjungininkų, ar nugalėti savo neosovietines ambicijas ir lygia greta su kitomis šalimis dalyvauti kuriant naują saugumo architektūrą, įskaitant PRG sistemą. Šiandien Kremliaus administracija, regis, nėra galutinai apsisprendusi, kaip elgtis. Ji mėgina eiti tarsi vidurio keliu – nenutraukdama derybų ir bendradarbiavimo siekia pariteto su JAV ir NATO, antai reikalaudama teisės dalyvauti priimant sprendimus, dalytis karinėmis technologijomis, atstatyti NATO ir Rusijos konvencinių pajėgų pusiausvyrą. Grasinimai nutraukti visus egzistuojančius ginklų kontrolės susitarimus turi įrodyti Maskvos ketinimų rimtumą. Kita vertus, ekspertams sunku patikėti, kad šie grasinimai rimti, nes Rusija juk irgi naudojasi šių sutarčių vaisiais – padidėjusiu saugumu ir stabilumu.

Derybų procesas vyksta labai dinamiškai, naujų impulsų neabejotinai įneš vadovybės pasikeitimai Kremliuje ir Baltuosiuose Rūmuose. Šių metų balandžio pradžioje NATO viršūnių susitikimas parėmė JAV PRG sistemos kūrimą. Po jo Sočyje susitikę Bushas ir Putinas pasirašė strateginę dvišalių santykių deklaraciją[8], gana gerai atspindinčią šalių interesus. Saugumo klausimai atsidūrė pirmoje vietoje po bendro pripažinimo, kad Šaltasis karas baigėsi: viename pakete atsidūrė teisiškai įpareigojančios strateginės ginkluotės ribojimo sutarties (post-START) rengimas, PRG, INF, ginklų prekyba ir bendradarbiavimas karinės technologijos srityje. Šio paketo paraštėje, tarp klausimų, kuriais pozicijos skiriasi, išvardijami NATO plėtra, CFE, ir kosmoso militarizacija. Tai leistų manyti, kad Įprastinės ginkluotės Europoje sutartis (CFE) yra veikiau pasmerkta negu turi galimybių išlikti. Šios sutarties likimas gali būti kaip lakmuso popierėlis, parodysiantis, kuria linkme pasuks Rusijos ir Vakarų santykiai. O kadangi jos „gelbėjimas“ dabar jau įtraukė ir Lietuvos interesus, verta patyrinėti šią problemą atidžiau.

NUO KADA SKAIČIUOJAME TANKUS

Norint suprasti, kas yra CFE ir kur slypi nesutarimų šaknys, neišvengiamai tenka pradėti nuo istorijos. Tai buvo pirmoji tokia sutartis Europoje, ribojanti tam tikrų rūšių ginkluotės (tankų, artilerijos, šarvuočių, kovinių

[8] *U.S.-Russia Strategic Framework Declaration*: http://www.whitehouse.gov/news/releases/2008/04/print/20080406-4.html.

Karinis paradas Maskvoje. 2008-05-09. EPA. Sergejaus Chirikovo nuotr.

sraigtasparnių ir kovinių lėktuvų) kiekį konkrečiose teritorijose ir nustatanti išplėtotą kontrolės ir pasikeitimo informacija tvarką. Sutartyje figūruoja dvi šalių grupės – Rytų ir Vakarų – kurioms buvo nustatyti vienodi bendri ginkluotės limitai. Tad Varšuvos bloko iširimas ir vėlesnė NATO plėtra tiesiogiai nepažeidė CFE nuostatų. Istoriškai žvelgiant, sutartis turėjo didelę reikšmę. Ji ne tik užtikrino iki tol neregėtą ginklų skaičiaus sumažinimą Europoje nuo Atlanto iki Uralo, bet ir sukūrė tokį tarpusavio bendradarbiavimo ir pasitikėjimo klimatą, kuris leido toliau mažinti karinius pajėgumus. Šiandien 23 NATO priklausančių CFE narių faktiškai turi mažiau ginkluotės, negu CFE sutartis leido 16 NATO šalių.

Derybos dėl sutarties vyko 1989–1990 m., kai istorijos vėjai iš pagrindų keitė Europos politinį žemėlapį. Prasidėjusios tarp NATO ir Gorbačiovo vadovaujamos SSRS bei Varšuvos pakto, derybos tęsėsi griūvant Berlyno sienai, vienijantis Vokietijai, traukiantis sovietų kariuomenei iš Rytų Europos. Kai atėjo laikas sutartį ratifikuoti, nebeliko nei Varšuvos pakto, nei Sovietų Sąjungos. 1991 m. susikūrus Nepriklausomų Valstybių Sandraugai, aštuonios europinėje dalyje esančios respublikos pasidalijo sutartyje SSRS numatytus ginkluotės limitus ir tapo CFE signatarėmis.

Sutartis įsigaliojo 1992 m., jai priklauso 30 šalių. Mažiausiai entuziazmo turėjo Rusija, manydama, kad sutartis teisiškai įtvirtino karinės supergalybės statuso netektį. Lyginant su sovietinėmis, Rusijos karinės pajėgos sumažėjo apie 45%, jos teritorija tapo atvira visų 28 šalių, tarp jų ir buvusių satelitų bei sovietinių „respublikų“, inspekcijoms. Ypač nepatenkinti buvo kariškiai, laikę sutartį žeminančiu pralaimėjimu. Jau kitais metais rusai pareikalavo peržiūrėti sutartį, pirmiausia panaikinti ginkluotės dislokavimo apribojimus, numatytus šiauriniame ir pietiniame flange. Tad CFE tekstų visuma pasipildė Flangų dokumentu (įsigaliojo 1997 m.) bei 1999 m. Susitarimu dėl adaptacijos, kuris iki šiol neįsigaliojo. Naujos redakcijos arba adaptuota CFE (toliau A-CFE) buvo pasirašyta šalių narių konferencijoje Stambule, per ESBO viršūnių susitikimą 1999 m. lapkričio 19 d. Kartu su sutartimi buvo pasirašytas Baigiamasis aktas ir pluoštas vienašalių politinių įsipareigojimų, plačiai žinomų Stambulo Įsipareigojimų pavadinimu.

A-CFE panaikino dviejų blokų struktūrą – buvo įtvirtinti kiekvienos šalies individualūs limitai, nustatant nacionalinius limitus turimai ginkluotei ir teritorinius limitus galimam pastiprinimui iš užsienio. Adaptuota sutartis sustiprino principą, kad užsienio karinės pajėgos gali būti šalyje tik jai sutikus. Bendri ginkluotės skaičiai sumažėjo. Buvo patobulintos informacijos pasikeitimo ir inspekcijų organizavimo nuostatos, didinant karinių pajėgų skaidrumą. Pagaliau, kas

Karinis paradas Maskvoje. 2008-05-09. EPA. Sergejaus Chirikovo nuotr.

aktualu Lietuvai, atsirado 18 straipsnis, nustatantis naujų narių prisijungimo tvarką.

Tačiau A-CFE taip ir neįsigaliojo iki šiol, nes jos neratifikavo dauguma šalių narių (ratifikavo Rusija, Baltarusija, Kazachstanas bei Ukraina, kuri, beje, nedeponavo ratifikacijos dokumentų). Ratifikacija užstrigo laukiant, kol Maskva įvykdys savo pažadus. Iš pradžių buvo laukiama, kol Rusija visiškai įgyvendins senosios CFE nuostatas, sumažindama savo ginkluotę Šiaurės Kaukaze iki sutartyje bei Flangų susitarime nustatytų limitų. Belaukiant atėjo 2002 m., kai paaiškėjo, kad Rusija laiku nevykdo įsipareigojimų išvesti savo karines pajėgas ir ginkluotę iš Moldovos ir Gruzijos. Šiandien Moldovos ir Gruzijos klausimas, arba priimančios šalies sutikimo klausimas, yra pagrindinė problema, kurios neišsprendus, dauguma CFE šalių vyriausybių atsisako teikti parlamentams ratifikuoti adaptuotą sutartį. Kalbama apie Abchazijoje esančios ir rusų taikos palaikymo pajėgų esą tenaudojamos Gudautos karinės bazės perdavimą Gruzijos vyriausybei, bei Padnestrėje likusių Moldovos nepripažįstamų „taikdarių“ bei *Kolbasna* amunicijos sandėlio išvedimą.

TRYS LATVIJOS TANKAI

Nuo 2007 m. gruodžio 12 d. Rusija sustabdė savo įsipareigojimų pagal CFE sutartį įgyvendinimą, reikalaudama, kad Vakarai nedelsdami ratifikuotų A-CFE ir pakeistų Maskvai nepriimtinas sutarties sąlygas. Putinas nepripažįsta Stambulo įsipareigojimų dėl Moldovos ir Gruzijos ir kaltina Vakarus siekiu per „užpakalines duris“ išspręsti „užšaldytus“ konfliktus Padnestrėje ir Abchazijoje. Be to, Rusija reikalauja kompensuoti po plėtros įgytą NATO potencialą, o tai iš esmės reiškia siekį grįžti prie senosios CFE blokų pariteto struktūros. Siekdama riboti NATO veikimo laisvę ji stengiasi, kad būtų apibrėžta, kas yra „reikšmingos kovinės pajėgos“ (angl. *substantial combat forces*), nuo kurių dislokavimo naujose narėse žadėjo susilaikyti NATO. Dar ji reikalauja, kad būtų tučtuojau panaikinti taip vadinami flangai Rusijos teritorijoje – kariuomenės didinimo apribojimai Šiaurės Kaukazo ir Leningrado karinėse apygardose – bet tuo pat metu siūlo, kad šie ribojimai liktų kitoms, taip pat ir naujoms šalims. Rusijos nuomone, sutartį nedelsiant turi pasirašyti naujos NATO narės Estija, Latvija, Lietuva ir Slovėnija.[9]

Įvairiuose susitikimuose Rusijos atstovai tiesiogiai užsipuola Baltijos šalis, kad jos privalo „grįžti“ į sutarties taikymo erdvę. Jie kalba apie „grįžimą“, nes originaliame CFE tekste iki šiol figūruoja Pabaltijo karinė apygarda. Bukarešte vykusiame NATO viršūnių susitikime, pasak dalyvavusių, Putinas, kabėdamas apie CFE, juokais siūlėsi paskirti Pabaltijo karinės apygardos viršininką. Viešai kaltinama, kad BV neribotai didina savo karinį potencialą – esą kadaise buvo nulis, o dabar Lietuva turinti virš 400 šarvuočių, Latvija – tris tankus, pamirštant pridurti, kad bent pusė tų šarvuočių naudojami atsarginėms dalims kitai pusei remontuoti, o tankai skirti prieštankinės gynybos mokymams. Į Baltijos šalių poziciją, kad jos sieks prisijungimo, kai teisiškai tai bus įmanoma, t. y. kai įsigalios A-CFE, Maskvos diplomatai atšauna, kad turint politinės valios, galima prisijungti ir dabar.

Matyti mus prisijungusius prie sutarties nori ne vien tik rusai. Derybose dėl CFE išsaugojimo JAV ir NATO sąjungininkai pasiūlė Maskvai paralelinių veiksmų planą arba paketą. Jo tikslas – sudaryti sąlygas A-CFE įsigaliojimui, kuris leistų išspręsti naujų narių prisijungimo ir tolesnės sutarties peržiūros problemas. Pasiekus susitarimą dėl paketo, Aljanso šalys pradėtų A-CFE ratifikaciją lygiagrečiai su Rusijos žingsniais įgyvendinant Stambulo įsipareigojimus. Bėda ta, kad ieškant kompromisų ir norint atsižvelgti į Rusijos iškeltus reikalavimus, Vakarai nelabai turi ką pasiūlyti – atleisti Rusiją nuo Stambulo įsipareigojimų ar grįžti prie blokinės struktūros neįmanoma politiškai, flangų peržiūrėjimui priešinasi Turkija ir Norvegija, tad lieka reikšmingų kovinių pajėgų apibrėžimas (kurio labai nenori JAV) ir Baltijos šalių narystė. Tad mūsų vaidmuo gelbėjant sutartį netikėtai tampa labai svarbus.

KODĖL LIETUVA NĖRA CFE NARĖ

Trys Baltijos šalys, kurių nepriklausomybės atkūrimo pozicija buvo nuosekliai grindžiama nuostata, kad jos niekada nebuvo teisėta SSRS dalis, 1991 m. rudenį nenorėjo jungtis prie šios sutarties. Pirmiausia, jos siekė išvengti bet kokių sąsajų su posovietinėmis sąjungomis ir SSRS palikimu, antra, bijojo, kad stojimas į CFE galėtų sutrukdyti sovietinės kariuomenės išvedimui, ar net ją legitimuoti, nors sutartyje ir buvo įtvirtinta nuostata, reikalaujanti priimančios šalies sutikimo užsienio karinių pajėgų buvimui šalyje.

Sprendimą išbraukti Baltijos šalis iš CFE žemėlapio nulėmė JAV ir SSRS (kiek jos dar buvo likę) dvišalės derybos. JAV poziciją pirmiausia grindė pragmatinis interesas – kad sutartį kuo greičiau ratifikuotų ties subyrėjimo slenksčiu stovinti SSRS, kad greičiau pradėtų veikti inspekcijų sistema ir prasidėtų numatytas kontroliuojamas ginkluotės mažinimas. Sovietų Sąjungos atstovai sutiko su tokia įvykių eiga. Jeigu Baltijos šalys būtų tuo metu jungęsi prie CFE, joms būtų reikėję perduoti dalį SSRS ginkluotės limitų ir pačios ginkluotės bei suteikti

[9] Plačiau apie Rusijos oficialią poziciją galima rasti Rusijos URM puslapyje: http://www.mid.ru/ns-dvbr.nsf/dveuro.

teisę vykdyti inspekcijas sovietų kariniuose daliniuose jų teritorijose, kam griežtai prieštaravo SSRS generalinis štabas. 1991 m. spalį Baltijos šalyse sutarties ribojamą ginkluotę sudarė 600 tankų, 800 šarvuočių ir 400 artilerijos vienetų[10]. Kitos CFE narės, ypač Lenkija ir Vengrija, nebuvo įsitikinusios šio sprendimo teisingumu, tačiau į jų nuomonę nebuvo atsižvelgta.

Kadangi tuo metu nenorėta keisti jau pasirašytos sutarties teksto, kad nebūtų vilkinamas jos įsigaliojimas, tai buvo nuspręsta faktinius pasikeitimus įforminti papildomais dokumentais ir traktuoti viską kaip bendrą visumą. Todėl senojoje CFE iki šiol figūruoja Pabaltijo karinė apygarda. Techniškai sprendimas buvo įformintas 1991 m. spalio 18 d. Jungtinės konsultacinės grupės[11] pirmininko pareiškimu. Jame nurodyta, kad atsižvelgiant į Estijos, Latvijos ir Lietuvos suverenitetą, CFE sutarties taikymo sritis neapima šių šalių teritorijų. Sovietų vyriausybė pateikė teisiškai įpareigojantį pareiškimą, kad CFE nuostatos (inspekcijos ir informacijos pasikeitimas) galios Baltijos šalyse tuo metu tebesančiai sovietinei ginkluotei. CFE šalys pripažino, kad šios ginkluotės inspekcijos bus vykdomos trims Baltijos šalims sutinkant ir bendradarbiaujant. Dėl šio sprendimo Baltijos šalyse buvę Pabaltijo karinės apygardos (arba sutarties nustatytos IV.3 zonos) ginkluotės limitai liko Sovietų Sąjungai, o 1991 m. lapkričio 15 d. Gorbačiovas savo įsaku panaikino Pabaltijo karinę apygardą ir įkūrė Šiaurės Vakarų karinių pajėgų grupę.[12] Vėliau SSRS subyrėjimo sąlygoti teritoriniai pokyčiai, taip pat nuostata, kad sutartis netaikoma Baltijos šalims, buvo įtvirtinti CFE narių nepaprastosios konferencijos baigiamajame dokumente, pasirašytame Osle 1992 m. birželio 5 d. ir atvėrusiame kelią sutarties įsigaliojimui[13].

CFE vėl tapo aktualus Lietuvai po A-CFE pasirašymo Stambule, kai Lietuva rengėsi prisijungimo prie CFE galimybei. Mūsų poziciją tada išdėstė Prezidentas Adamkus: „Lietuva teigiamai vertina faktą, kad adaptuota CFE sutartis dabar taps atvira prisijungimui. Mes svarstome galimybę prisijungti prie sutarties, jeigu prisijungimo sąlygos atitiks nacionalinius interesus“[14]. Tuo metu Rusijos politikos strategai aktyviai siekė susieti narystės CFE ir NATO plėtros klausimus, baimindamiesi NATO karinės infrastruktūros ir pajėgų dislokavimo Baltijos šalių teritorijose, o daugelis NATO šalių buvo linkusios pritarti nuostatai, kad CFE narystė būtų logiškas žingsnis prieš stojant į NATO[15]. Įvykių logika šį klausimą atidėjo, Lietuva tapo NATO nare 2004 m. Tačiau Rusijos suspendavimo kontekste mūsų stojimo į CFE klausimas vėl keliamas, ir girdime raginimų iš visų pusių aktyviai rengtis šiam žingsniui taip prisidedant prie CFE išgelbėjimo. Šis pasirengimas turi du elementus: pirma, viešai patvirtinti jau anksčiau ne kartą išreikštą savo siekį prisijungti prie sutarties, kai teisiškai tai bus įmanoma padaryti; antra, pradėti neformalias konsultacijas Aljanso viduje, o vėliau ir su kitomis šalimis, rengiantis formaliam stojimo derybų procesui[16].

Lietuvos pozicija nekinta – CFE išsaugojimas ir Lietuvos prisijungimas prie šios sutarties nediskriminacinėmis sąlygomis atitinka nacionalinio saugumo interesus. Tačiau visi supranta, kad derybos dėl sutartyje ribojamos ginkluotės nacionalinių ir teritorinių limitų bei užsienio pajėgų pastiprinimo galimybės nebus lengvos. Pirma, ginkluotės poreikių skaičiavimas neišvengiamai kelia klausimą apie nacionalinės gynybos poreikius ir Aljanso gynybos planus. Deja, šiuo metu ir Lietuvos, ir NATO gynybos planuotojai pirmiausia susirūpinę NATO operacijomis Afganistane ir Kosove. Teritorinės gynybos planai šiuo metu nesvarstomi, nes nėra tiesioginės karinės grėsmės, galinčios „įjungti“ gynybos planavimo mechanizmus. Tačiau neatmestina, kad kintant politiniam klimatui, gali keistis ir grėsmių įvertinimas. Antra, aiškus Rusijos interesas kuo labiau riboti Baltijos šalių gynybos potencialą ir NATO buvimą jų teritorijose. Trečia, kadangi sutartis, kuri daugeliui šalių brangi, gresia sužlugti, išgirsime ne vieną raginimą iš sąjunginininkų „būti protingais“ ir apsiriboti savo turimais trimis tankais.

PAVEIKSLO DALIS

Prie įprastinių ginklų problema apsistojome todėl, kad ji daugiau negu kuris kitas klausimas yra susiju-

[10] Jane M.O. Sharp, *Striving for Military Stability in Europe: Negotiation, Implementation and Adaptation of the CFE Treaty*, London, New York: Routlege, 2006, p. 255.

[11] Jungtinė konsultacinė grupė (angl. *Joint Consultative Group*, JCG) sutartimi įsteigta CFE šalių narių institucija sutarties įgyvendinimo klausimams prižiūrėti. Posėdžiauja Vienoje. Pirmininko pareiškimas paskelbtas: The Arms Control Reporter 1991, Institute for Defence and Disarmament Studies, Cambridge, Massachusetts, p. 407, D.83.

[12] Plačiau apie Baltijos šalių klausimą derybose dėl CFE ratifikavimo: Richard A. Falkenrath, *Shaping Europe's Military Order: The Origins and Consequences of the CFE Treaty*, Center for Science and International Affairs, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1995, p. 186–190; Jane M.O. Sharp, *Striving for Military Stability in Europe: Negotiation, Implementation and Adaptation of the CFE Treaty*, London, New York: Routlege, 2006, p. 99–102.

[13] *Final Document of the Extraordinary Conference of the States Parties to the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, Oslo, 5 June 1992: http://www.fas.org/nuke/control/cfe/text/osloa.htm.

[14] Klaus Bolving, *Baltic CFE Membership*, Danish Institute for International Affairs, Copenhagen, 2007, p.32.

[15] Klaus Bolving, *Baltic CFE Membership*, Danish Institute for International Affairs, Copenhagen, 2007, p.113.

[16] „NATO šalys, kurios nėra CFE sutarties dalyvės, viešai pakartos, kad yra pasirengusios kreiptis dėl stojimo į Adaptuotą sutartį, kai tik ji įsigalios. Po konsultacijų Aljanso viduje, jos bus atviros diskusijoms su visomis CFE šalimis, įskaitant Rusiją, dėl savo stojimo sąlygų“, – Šiaurės Atlanto Tarybos pareiškimas dėl CFE 2008 m. kovo 28 d.: http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-047e.html.

si su Lietuvos nacionalinio saugumo interesais. Tačiau žiūrint plačiau, ši sutartis yra Rusijos ir Vakarų tarpusavio santykių dėlionės dalelė.

Nauji žmonės Kremliuje siekia išsivaduoti jau ne tik nuo Jelcino, bet ir nuo Gorbačiovo palikimo, ne tik išlaikyti įtaką Vidurio Azijoje, Pietų Kaukaze ir Ukrainoje, bet ir grįžti į globalųjį žaidimą. Remiantis principu „bijo, vadinasi gerbia“, kariniai argumentai atrodo labai patrauklūs. Tik iš pirmo žvilgsnio regisi, kad tokia politika Rusijai nieko nekainuoja. Vakarai siekia išsaugoti bendradarbiavimą su Maskva, ieško pozityvo, šypsosi ir kantriai nukenčia rusiškos diplomatijos akibrokštus – kiršinimą, sarkazmą, melą, įsiūčio priepuolius. Tačiau iš tikrųjų juo Rusijos spaudimas didesnis, juo lengviau Vakarams išsaugoti vienybę, vėl rimtai kalbėti apie 5 straipsnio garantijas, kolektyvinę gynybą, priešraketinį skydą. Juolab kad Ukraina ir Gruzija siekia įstoti į NATO. Bendravimo su sovietais įgūdžiai dar nedingę. Vakarai blaiviai skaičiuoja, ar Rusijos retorika yra pagrįsta realiais pajėgumais, ir koks atsakas į ją tinkamiausias: dar daugiau retorikos ar daugiau priešraketinės gynybos? Populiaresnis variantas – be retorikos.

Maskvoje sėdi ne kvailiai, jie puikiai mato, kad jų griežtėjanti pozicija duoda priešingus rezultatus. Kaip toliau elgsis Kremlius, prognozuoti sunku. Šiuo metu jis pyksta ir bando remtis sovietinės politikos arsenalais. Tačiau laikas parodys, ar tai negrįžtamas posūkis ar laikina porevoliucinio laikotarpio restauracija.

PAGRINDINĖS GINKLŲ KONTROLĖS SUTARTYS[17]

1972 m. Priešraketinės gynybos sutartis (*Antibalistic Missile Treaty*, ABM)	Sutartyje numatoma, kad JAV ir SSRS nuo balistinių raketų saugos tik po vieną savo regioną (Šiaurės Dakota ir Maskva). Gresiantis visiškas tarpusavio sunaikinimas saugojo nuo pagundų panaudoti branduolinį ginklą.	JAV pasitraukė iš sutarties 2002 m. dėl pasikeitusių grėsmių po Rugsėjo 11-osios teroristų išpuolio Niujorke ir pradėjo kurti priešraketinės gynybos sistemą.
1991 m. Strateginės ginkluotės sumažinimo sutartis (*Strategicv Arms Reduction Treaty*, START I)	JAV ir SSRS susitarimas sumažinti ginkluotę iki 1600 branduolinio ginklo nešėjų ir 6000 kovinių galvučių. Sutartis galioja iki 2009 m. ir gali būti pratęsta.	Sutartyje numatytas ginkluotės sumažinimas atliktas iki 2001 m. pabaigos. Kazachstanas, Baltarusija ir Ukraina sunaikino iš SSRS paveldėtą branduolinį ginklą.
1993 m. Strateginės ginkluotės sumažinimo sutartis (*Strategicv Arms Reduction Treaty*, START II)	Strateginis arsenalas turėjo būti sumažintas iki 3000-3500 kovinių galvučių. Turėjo būti uždraustos balistinės raketos su keletu kovinių galvučių.	Sutartis taip ir neįsigaliojo. Rusija pasitraukė iš sutarties 2002 m., atsakydama į JAV sprendimą pasitraukti iš ABM.
1987 m. Vidutinio nuotolio branduolinių pajėgų sutartis (*Intermediate Range Nuclear Forces Treaty*, INF)	Sutartimi JAV ir Rusija įsipareigojo sunaikinti visas nuo žemės paleidžiamas balistines ir sparnuotąsias branduolines raketas, kurių skrydžio nuotolis 500–5500 km, ir jų infrastruktūrą. Sutarties įgyvendinimui stebėti sukurta plati tikrinimo sistema.	Sutartis neterminuota. Iki 1991 m. buvo sunaikintos visos numatytos 846 JAV ir 1846 sovietinės šios rūšies raketos.
Strateginės puolamosios ginkluotės sutartis arba Maskvos sutartis (*Strategic Offensive Reductions Treaty*, SORT)	Numatoma, kad 2012 m. gruodžio 31 d. JAV ir Rusija savo dislokuotų kovinių galvučių skaičių sumažinss iki 1700-2200 vienetų.	Sutartis nenustato sumažinimo pobūdžio, skaičiavimo ir verifikavimo metodikos. Iki 2009 m. gali būti panaudojama START I verifikacijos tvarka.
1991 m. Įprastinės ginkluotės Europoje sutartis (*Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, CFE)	Sutartis riboja tankų, šarvuočių, artilerijos, kovinių sraigtasparnių ir kovinių lėktuvų skaičių Vakarų ir Rytų valstybių grupėms, bei nustato verifikavimo procedūras.	2007 m. gruodžio 12 d. Rusija „laikinai“ sustabdė savo įsipareigojimų įgyvendinimą, reikalaudama, kad Vakarai be išankstinių sąlygų ratifikuotų adaptuotą sutartį.

[17] Daug informacijos apie ginklų kontrolės sutartis galima rasti: http://www.armscontrol.org/factsheets/; http://www.fas.org/nuke/control/index.html.

KLAIPĖDOS SOVIETIZACIJA 1945–1947 M.

Albertas Juška

Klaipėdos miesto raida pirmaisiais pokario metais – išskirtinio dėmesio verta tema, nes sovietų valdžia čia paskelbta penkeriais metais vėliau nei pagrindinėje Lietuvos dalyje. Pasiaiškinus, kokia socialinė ir ekonominė politika vykdyta Klaipėdoje pokariu, galima kelti klausimą, ar ši sovietizacija bent kiek skyrėsi nuo vykdytosios Lietuvoje 1940–1941 m. Žinia, daugybė Lietuvos žmonių vylėsi, kad po tokio sunkaus karo, po tiek aukų, sugriovimų ir netekčių grįžusioji sovietų valdžia taps humaniškesnė, bus atsisakyta totalinės gyventojų kontrolės, grubių represijų. Klaipėda čia galėjo tapti tokių vilčių pasitvirtinimo ar žlugimo poligonu. Ieškodami atsakymo į tokį hipotetinį klausimą, peržvelgėme 1945 m. pradžioje veikti pradėjusio sovietinio Klaipėdos miesto ir apskrities Vykdomojo komiteto (toliau VK) dokumentus, saugomus dabartiniame Klaipėdos apskrities archyve[1]. Versdami lapą po lapo, stebėjome, kaip atkakliai naujoji uostamiesčio administracija diegė ir plėtojo savo tvarką. Vis dėlto susidaryti visuminį vaizdą nepavyko – bylose nėra dokumentų, atspindinčių pokario laikotarpiu mieste vykusias gyventojų pasipriešinimo akcijas[2]. Net neužsimenama apie 1946–1947 m. Vytauto Didžiojo gimnazijoje, Mokytojų institute, ryšių kontoroje suburtas jaunimo pogrindžio organizacijas, jų veiklą, niekur nekalbama apie šių grupių sutriuškinimą, paskirtas bausmes. Nerasime sprendimų ir apie vėliau organizuotus trėmimus. O juk jie buvo priimami – tegu ir formaliai VK posėdžiuose reikėjo tvirtinti tremiamųjų sąrašus, skirti sunkvežimių pasmerktiesiems suvežti Rimkų geležinkelio stotin, sustiprintų milicijos būrių tvarkai mieste užtikrinti. Greta archyvinių dokumentų papildomai peržiūrėta pokario periodika, kuri nekuri memuarinė literatūra.

1945 m. pradžioje sovietinei kariuomenei užimant Klaipėdą, buvo sugriauta 28% pastatų, dar 36% – smarkiai apgadinti. Stereotipas, esą Klaipėdą atstatę patriotinių paskatų vedami čion atsikėlę tarybiniai žmonės, neturi pagrindo. Iš esmės uostamiestį iš griuvėsių kėlė čia atsiųsti vokiečių karo belaisviai. Per trumpą laiką Klaipėda tapo apgyventa atvykėlių, SSRS ekonominės politikos sumetimais čia pastatyta stambių sąjunginio pavaldumo įmonių, išplėsti prekybos bei žvejybos uostai. Valdžios sukviestieji rusakalbiai įgijo „vyresniojo brolio“ statusą, pažeminti liko senieji šio krašto žmonės. Pokarinės Klaipėdos socialinė ir ekonominė sankloda buvo tveriama grubiais komandiniais metodais. Miesto raida tapo atkirsta nuo prieškario istorijos, nužmoginta, vienpusė.

PIRMIEJI SOVIETŲ VALDŽIOS ŽINGSNIAI

1945 m. sausio 28 d. SSRS 4-oji smogiamoji armija, įžengusi į sugriautą, gaisrų apimtą miestą, aptiko keturias moteris ir du vyrus: dvi itin garbaus amžiaus, gal 80–90 metų lietuvininkes klaipėdiškes, dvi lenkaites architektes, čion vokiečių valdžios atsiųstas darbui vietinio daktaro namuose, ir dar du apdriskusius karo belaisvius baltarusius. Drąsiausios buvo lenkaitės – pirmo sutikto patrulio jos paprašė patikrinti, ar namas neužminuotas. Minų pionieriai, regis, nerado, bet aptiko įdomų buto šeimininko paliktą raštelį. Perskaitė: „Aš, toks ir toks gydytojas, trumpam išvykau į Rytprūsius. Draudžiu liesti mano daiktus. Greit grįšiu“[3]. Netrukus uostamiestin atvyko pats LSSR komunistų vadas Antanas Sniečkus, Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas Motiejus Šumauskas su palyda. Pasivaikščiojo pajūriu, apžvelgė plytinčius griuvėsius. Matyt, tuokart ir buvo apmestas Klaipėdos apgyvendinimo, jos atstatymo planas.

Pirmąsias kelias savaites uostamiesčio gatvėse galima buvo išvysti tik kariškius. Miestą valdė karo komendantas kapitonas Bugrovas. Likimas taip susiklostė, kad tą Bugrovą, tada jau majorą, asmeniškai sutikau 1954 m., kai buvau pašauktas atlikti karinės tarnybos šlovingosios nenugalimosios gretose. Klaipėdos jis nebuvo užmiršęs.

1945 m. vasario pabaigoje į Klaipėdą atvyko LSSR

ALBERTAS JUŠKA (g. 1931) – pedagogas, socialinių mokslų dr., „Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX a.“ (1997), „Mažosios Lietuvos mokykla“ (2003) ir kt. knygų autorius.

[1] Klaipėdos apskrities archyvas (toliau – *KAA*), f. 104, ap. 1: *1945–1946 m. Klaipėdos miesto Vykdomojo komiteto posėdžių protokolai*, b. 1–6; ap. 2: *1947 m. Klaipėdos miesto Vykdomojo komiteto sprendimai*, b. 8–10.

valdžios paskirtas miesto VK pirmininkas Viktoras Bergas. Jis tuojau ėmėsi organizuoti vietos civilinę valdžią, ir po kelių dienų jo suburtas VK priėmė pirmuosius sprendimus. Anksčiausias Klaipėdos archyve saugomas dokumentas datuojamas 1945 m. kovo 6 d., tačiau tai jau trečio posėdžio nutarimas. Jis ir liudija kuklią dabar pafrontės miesto naujo civilinio gyvenimo pradžią. Posėdžio dalyviai tuokart įsteigė 11 „tarnybų“ (išverstame į lietuvių kalbą protokole pavadinimai netaisyti): *Avarijų pasekmių atstatymo, Tvarkos ir apsaugos, Priešgaisrinė, Sanitarinės apsaugos, Slėptuvių įrengimo, Šviesos aptemdymo, Ryšių ir pranešimų, Transporto, Veterinarijos, Techniško užmaskavimo, Prieščheminės apsaugos*[4]. Tarnybų pavadinimai kalba už save. Bet grįžkime prie VK pirmininko Bergo asmenybės.

Gimęs 1906 m. Ukmergės apskr. Šalkavos kaime, Bergas nelegalios komunistinės veiklos ėmėsi dar jaunystės metais, už ką 1929–1930 m. kalėjo Varnių priverstinio darbo stovykloje. Revoliucionieriaus „amato“ neatsisakė ir paleistas. 1932 m. tapo *Lietuvos raudonosios pagalbos* nariu. Prisiminkime, šioji rinko lėšas, rūbus „buržuazinės reakcijos aukoms“ – politiniams kaliniams, jų šeimų nariams. Organizacija palaikė ryšius su analogiškais sambūriais keliose kitose užsienio šalyse, leido savo spaudą. Su džiaugsmu Bergas pasitiko 1940 m. Lietuvos okupaciją. Kaip kovotojas už sovietų valdžią buvo paskirtas Vilniaus apskr. VK pirmininku. Tad ne be jo žinios šimtai Vilnijos žmonių 1941 m. birželio 14–21 d. iš Naujosios Vilnios geležinkelio stoties išriedėjo į Sibirą, Kazachstaną, Laptevų jūros link. Prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui, Bergas pasitraukė į Rusiją, tapo 16-osios divizijos kariu. Sovietams reokupavus Lietuvą, 1945 m. sausio pabaigoje Bergas paskirtas administruoti Klaipėdos. Tam jis visai tiko – mokėjo vokiškai (valdžiai tuokart atrodė, kad šiame mieste to gali prireikti), buvo įgijęs administracinio darbo patirties. Miesto VK pirmininko pavaduotoju tapo N. Matvejevas, sekretoriumi – Griša (kiek vėliau šias pareigas perėmė L. Lazarevas), nariais – Bolotinas (vadovavo miesto NKVD skyriui), Ivanovas (Klaipėdos milicijos skyriaus viršininkas), G. Tarasovas (komiteto partinės organizacijos sekretorius), Ukalovas[5] (vadovavo kariniam komisariatui).

Tokios nacionalinės sudėties komitete kalbėtasi tik rusiškai, šia kalba rašyti visi įsakymai, protokolai, nutarimai[6]. Vieninteliai Bergas ir Lazarevas, tvirtindami dokumentus, pavardes rašė lietuviškomis raidėmis. Vienas pirmųjų darbų buvo pakeisti gatvių, aikščių, įmonių pavadinimus. Kliuvo ne tik vokiški, bet ir su lietuviškąja kultūra susiję vardai. Zudermano gatvė tapo *Žalgirio*, Simano Dacho – *Piestučio* (beprasmis žodis, gali būti korektūros klaida), Bomelsvitė – *Žvejonės* gatve, Hindenburgo aikštė – *Pergalės* aikšte. Sąrašas ilgas: buvusi Turgaus gatvė tapo *Kalinino,* Laukininkų – *Stalino* (vėliau – *Pergalės*), Malūnų – *Kapsuko Mickevičiaus*, jos tęsinys – *Kirovo*, Malūnų vartų – *Stalingrado* gatve. Saldainių fabrikas „Laima“ pavadintas „Gegužės pirmosios“ vardu, Makaronų fabrikas „Neapolis“ – „Aušra“ ir t. t.

Kova su „religiniais prietarais“ Sovietų valstybėje turėjo gilias tradicijas. Tad kartu su griuvėsių šalinimu, pažeistų namų stogų remontu nedelsiant imtasi griauti bombardavimų metu apgadintas bažnyčias. Anksčiausiai kariuomenės pionieriai susprogdino Laukininkų gatvėje stovėjusią evangelikų reformatų bažnyčią. Pats pastatas ligtol buvo išlikęs sveikas, tik jo aukštas bokštas, kaip galimas artilerijos ugnies koregavimo punktas, jau pačioje miesto apsupties pradžioje buvo numuštas. Tysojo skersai Laukininkų gatvės. Kiek vėliau nugriauta priešais reformatų maldos namus stovėjusi Lietuvininkų bažnyčia. Ta irgi buvo apysveikė, tik artilerijos sviedinys buvo kiaurai pramušęs stogą. Nurodyta ją susprogdinti, nes frontui nuslinkus į vakarus, vietos lietuvininkai be valdžios leidimo buvo pradėję joje rinktis pamaldoms. Katalikų bažnyčios, stovėjusios Palangos gatvėje, nei sprogdinti, nei griauti nereikėjo – 1945 m. sausio 1 d. naktį raudonžvaigždžiai lėktuvai ją pavertė griuvėsių krūva. Tuokart sugriauta ir didžiausia Klaipėdos miestiečių Šv. Jono bažnyčia. O štai anglikonų maldos namai, stovėję Preky-

Biržos pastatų liekanos. 1947

[2] Iš naujausių publikacijų paminėtina: Lijana Pušinskytė, „Neginkluotos pogrindinės organizacijos Klaipėdos mieste 1946–1953 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2 (22), p. 7–24.

[3] Viktoras Bergas, „Dengiau Klaipėdos stogus“, pasakojimą užrašė N. Logminienė, in: *Švyturys*, 1975, Nr. 1, p. 8–9.

[4] *KAA*, f. 104, ap. 1, b. 1, l. 1.

[5] Sovietų valdžios pareigūnai oficialiuose dokumentuose nurodyti savo vardus vengdavo. Tokį elgesį diktavo ir savisaugos instinktas – viltasi, jog aplinkybėms pasikeitus, juos bus sunkiau identifikuoti, kaltus nubausti.

[6] Pirmieji lietuviškai rašyti aplinkraščiai pasirodys tik 1946 m. Tačiau 1947 m. jau vėl visi rašyti rusiškai.

bos uosto kaimynystėje, išliko nepaliesti. Kurį laiką iš Žemaitijos atsikėlę katalikai čia laikė savo pamaldas. Tačiau pastariesiems susiremontavus buvusius irvingerių[7] maldos namus, vadinamąją Apaštalų bažnyčią, anglikonų statytoji buvo paversta sandėliu. Šis greitai sunyko, buvo nugriautas. Galiausiai buvusieji baptistų maldos namai buvo atiduoti jūrininkams (čia jie rengė šokių vakarus), o žydų sinagoga – besikuriančiai Tralerių bazei.

Išvalytą „dvasinę erdvę“ uostamiesčio Vykdomasis ir Partijos komitetai paskubėjo užpildyti savo stabais. Anksčiausiai prie geležinkelio stoties atsirado Lenino statula. Didžiojo vado iškelta ranka kvietė į šviesią komunistinę ateitį. Po to buvusioje Hindenburgo aikštėje kareiviai ėmėsi mūryti iki pat 1991 m. išstovėjusį „Paminklą su patranka“. Šio monumento pabūklas, nukreiptas į Vakarus, ne tik liudijo sovietų karinę galią, bet ir grėsmingai perspėjo galimus revanšistus – nedrįskite grįžti! Priešais Klaipėdos Dramos teatrą stovėjusio paminklo poetui Dachui – simpatiškos Toravos Anikės bronzinės figūros neliko jau paskutiniais nacių valdymo metais. Tačiau pjedestalas sunaikintas nebuvo, tad naujoji valdžia ant jo užkėlė cementinį Staliną. Kita tirono statula pastatyta skvere prie Danės upės, dar viena – priešais Popieriaus ir celiuliozės fabriką. Paminklų sąrašas nepabaigiamas: Lenino statula įkurdinta aikštelėje tuoj pasibaigus Laukininkų gatvei, Stalino ir Gorkio figūrų kompozicija – S. Nėries g. priešais Klaipėdos mokytojų institutą. Liepų gatvės pradžioje pastatyta revoliucijos šauklio, socialistinio realizmo pradininko Maksimo Gorkio statula, beveik priešais jį, kitoje Manto g. pusėje – pionierių, draugaujančių su negriuku, figūros. Na, o kiek Lenino ir Stalino biustų sugužėjo į gamyklų, įstaigų, mokyklų raudonuosius kampelius, suskaičiuoti nesiimame. Kaip ir šviečiančių raudonų žvaigždžių, liepsningais šūkiais papuoštų aukščiausių pastatų frontonų, gamyklų kaminų ir pan.

Buvo įvesta griežta gyventojų registracija. Nepaklususieji pateikti reikalaujamus asmeninius duomenis buvo baudžiami mažiausiai 100 rublių bauda. Liepą buvo įdiegta pasų sistema. 1945 m. lapkričio 7 d. pradėtas leisti rusiškas dienraštis *Sovietskaja Klaipeda* (redaktorius S. Televnoj)[8], keliomis savaitėmis vėliau – „Raudonasis švyturys“ (red. J. Chlivickas), skirtas Klaipėdos aps. gyventojams. Neginčytina: miesto Vykdomasis komitetas, vadovaujamas Bergo, tarybų valdžią diegė uoliai, be skrupulų. Tačiau, anot Stalino, pasakius A, reikia pasakyti ir B.

Daugelio amžininkų liudijimu, Bergas turėjęs ir gerų ketinimų – siekęs išsaugoti lietuviškosios kultūros paveldą, tautinę tapatybę. Menama, jog siūlęs išlikusiems seniesiems Klaipėdos krašto gyventojams leisti laikraštį gotiškais rašmenimis. Tai būtų buvęs negirdėtas atvejis visoje plačioje Sovietijoje. Jo pastangomis buvęs sustabdytas Palangos vilų niokojimas. Bergo pažįstamas kunigas M. Jonaitis, būdamas Palangoje, su pasibaisėjimu išvydęs, kaip gražiausiose vilose įsikūrę kareiviai drasko patalpų interjerą, kūrena duris, baldus. Nuskubėjęs pas Bergą, išklojo viską, ką matė regėjo. Pastarasis tuoj pat išvažiavęs Palangon ir įsiprašęs į grafų Tiškevičių rūmuose įsikūrusį Vakarų pakrančių apsaugos aviacijos dalinio štabą. Priėmė Vasilijus Džiugašvilis, Stalino sūnus. Tuokart jisai vadovavo 286-ajai naikintuvų divizijai, saugojusiai Baltijos pakrantės oro erdvę. Diktatoriaus sūnus bejausmiu veidu išklausęs Bergo kalbą, taip pat bejausmiu balsu pasakęs, jog tvarka bus įvesta. Ir pažadas pamirštas nebuvo – netrukus reikiamose vietose buvę pastatyti sargybiniai, akivaizdūs vandalizmo atvejai liovęsi[9].

Bergas mėginęs priešintis ir Klaipėdos garnizono vadų diktatui – tie nuolat reikalaudavę jų reikmėms skirti vis naujas teritorijas, ten leisti įrengti sandėlius, sargybos būstines, jiems patiems skirti gyvenamuosius namus. Sakoma, Bergas, pasipiktinęs kariškių agresyvumu, viename VK posėdyje sušukęs: *Svoloči, vy svoloči!* Tada atsistojęs ir iš posėdžio pasišalinęs. Kalbėta, kad Saugumo komitete būta skundų, kaltinusių Bergą lietuvišku nacionalizmu. Kad ir kaip būtų buvę, 1946 m. rugsėjo 1 d. išėjęs atostogauti Bergas, aišku, ne savo valia, darban nebesugrįžo. Kurį laiką miestas „galvos“ neturėjo, VK sprendimus pirmininko vardu pasirašinėdavo kiti (dažniausiai Borodičenko, Synicinas, Charinas, V. Buivydas). Mauras savo darbą atliko, mauras gali išeiti...

Stalino paminklas Klaipėdoje, Tarybų aikštėje. 1952. Vėliau čia pastatytas paminklas Leninui

Bergo įpėdiniu tapo Jonas Kardaševičius, gimęs Kaune 1907 m. (pirmasis jo pasirašytas dokumentas datuo-

[7] Irvingeriai – protestantų bažnyčios atšaka, susiformavusi Anglijoje XIX a. Jos pradininkas škotas Edwardas Irvingas.

[8] Lietuviškai – tik nuo 1950 m.

[9] Viktoras Bergas, *op. cit.*, p. 8.

tas 1947 m. balandžio 1 d.). Tai ne mažiau spalvinga asmenybė. Iki 1932 m. gyvenęs Prancūzijoje, vykdė šios šalies komunistų partijos pavedimus. Panašią veiklą atliko ir grįžęs Lietuvon. 1940–1941 m. buvo fabrikų ir gamyklų nacionalizavimo komisijos narys, prasidėjus karui bėgo Rusijon, tapo 16-osios divizijos kariu. Karui dar nepasibaigus, atsakingam darbui išsiųstas į Maskvą, kiek vėliau į Sverdlovską. Stojus taikai, partinį darbą organizavo Kaune. Suprantama, tokiam veikėjui galima buvo patikėti ir vadovavimą Kaipėdos VK. Palankesnių vietos gyventojų atsiliepimų apie Kardaševičių girdėti neteko.

NAUJIEJI KLAIPĖDOS GYVENTOJAI

Persikelti ir apsigyventi ištuštėjusiame uostamiestyje žmonės buvo kviečiami ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos bei kitų sovietinių „respublikų“. 1945 m. ir vėliau priimti SSRS Aukščiausiojo Sovieto Prezidiumo bei partijos CK nutarimai atvykusiems kolonistams žadėjo didelių apgyvendinimo, darbo lengvatų, paskolų. Keltasi išties labai sparčiai. Kaip ir reikėjo laukti, įsikūrę pirmieji atvykėliai tuoj pat suskato Klaipėdon kviestis ne tik savo šeimos narius, bet ir kitus giminaičius, draugus, kaimynus. Tad jau 1946 m. vasaros pradžioje Klaipėdos VK konstatavo, kad mieste gyvena apie 30 000 gyventojų. Minėta, kad jau trūksta butų, nes atvykusieji savavališkai, be valdžios leidimo yra be saiko „išplėtę savo gyvenamąjį plotą“. Nurodytasis atvykėlių skaičius, suprantama, apytikris. Kitų šaltinių duomenimis, 1945 m. į uostamiestį atsikėlė 9 400 žmonių, 1946 m. – 17 100, 1947 m. – 13 400, 1948 m. – 8 100. Remiantis rinkėjų sąrašų duomenimis, 1947 m. rusiškai kalbančių miesto gyventojų buvo apie 60%, lietuvių – 40%[10]. Mėginome nustatyti, kiek mieste galėjo būti klaipėdiškių, senųjų krašto gyventojų, juk stojus taikai, evakuotieji visokiausiais būdais raginti grįžti į savo namus. Archyve pavyko aptikti 1947 m. rugsėjo 10 d. VK posėdžio, svarsčiusio grįžusiųjų iš evakuacijos įdarbinimo, priregistravimo bei apgyvendinimo klausimus, protokolą. Jame lakoniškai nurodyta, jog senųjų Klaipėdos krašto gyventojų mieste užregistruota 701[11]. Jie sudarė gal 1,5% visų klaipėdiečių. Kiti visi – atsikėlusieji.

Šie ir kiti išlikę dokumentai liudija, kad sovietų valdžia, raginusi iš visos šalies žmones masiškai keltis į šį strategiškai svarbų miestą, turėjo platesnį tikslą: Klaipėdą paversti svarbiu rusiškos kultūros centru, savotišku forpostu slaviškai kultūrai skleisti. Kitaip nepaaiškinsi atvykėlių skyrimo į visus vadovaujančius postus, jiems teikiamų lengvatų. Netgi vėlesniais metais, miestui jau kiek aplietuvėjus, visus svarbiausius postus uostamiestyje ir toliau užėmė rusų tautybės žmonės. Prekybos uostui vadovavo Kuzminas, stambiajam, sąjunginės reikšmės Popieriaus ir celiuliozės kombinatui – Marinovas, Mėsos kombinatui – Oleinikas, Žvejybos trestui – Semionovas, miesto transportui – Ivankovas, Prekybos skyriui – Jegorovas, prokuratūrai – Sagdejevas. Lietuvių tautybės žmonės triūsė darbininkais įmonėse, žvejojo Kuršių mariose bei Baltijos jūroje, tačiau vos mažiau nei kas dešimtas jų tedirbo inžinieriais, padalinių vadovais.

Leidimą atvykti ir apsigyventi Klaipėdoje ir toliau buvo galima gauti per patį trumpiausią laiką. Įmonės, organizacijos vadovui pakakdavo parašyti raštelį, kad toks ir toks pilietis, gyvenantis tokiame ir tokiame Kalugos ar Smolensko srities kaime, bus įdarbintas nurodytoje įmonėje. Papildomai pridedama: gyvenamuoju plotu bus aprūpintas nuo pirmosios atvykimo dienos. Ant tokio raštelio atsakingas Vykdomojo komiteto darbuotojas dėdavo rezoliuciją: *Razriešitj* („Leisti“). Ir viskas. Jokio svarstymo, jokios pateiktų duomenų tikrumo kontrolės.

Štai keletas naujakurių įsikūrimo Klaipėdoje pavyzdžių. 1946 m. gegužės 4 d. Celiuliozės ir popieriaus kombinato direktorius Marinovas raštu Nr. 4 kreipėsi į VK, prašydamas leisti atvykti ir įsikurti Klaipėdoje jo vadovaujamo kombinato darbuotojos Ninos Gerasimovnos Achmatovos giminaičiams, gyvenantiems Velikije Luki srities Kuderevsko rajono Poletuchnovo kaime. Leidimo persikelti prašoma trims asmenims: Jevdokijai Gerasimovnai Nazarovai, g. 1890 m., Marijai Grigorjevnai Nazarovai, g. 1928 m., Vladimirui Grigorjevičiui Achmatovui, g. 1924 m. Apsigyventi leista jų iškvietėjos Achmatovos valdomame bute.

Prekybos uosto viršininkas Kuzminas ir kadrų skyriaus viršininkas Abramovas prašė leisti atvykti ir apsigyventi Klaipėdoje Kazlovsko srities Nevelio raj. Ostrušino kaime gyvenančiam T. Lovcovui, gimusiam 1900 m. Jis turėjo būti įdarbintas uosto krovėju (!). Kartu su juo prašyta leisti atsikelti šeimos nariams – žmonai, g. 1909 m., sūnui Jevgenijui, g. 1936 m., dukroms Zinaidai, g. 1932 m. ir Marijai, g. 1925 m. Neužmirštama nurodyti: atvykusieji bus aprūpinti gyvenamuoju plotu.

Ant šių ir panašių prašymų uždėtos rezoliucijos: „Leisti“.

Bent prabėgomis pervertę analogiškus prašymus, regime sritis, rajonus, iš kurių Klaipėdon atsikėlė naujieji gyventojai: Novgorodo, Kalugos, Maskvos, Černovicų, Ivanovsko, Smolensko, Kirovo, Vologodarsko, Vitebsko, Kazanės, Kamerovo, Velikije Luki, Stalingrado, Irkutsko ir kitus pavadinimus. Kažin ar kurie iš atsi-

[10] *KAA*, f. 104, ap. 1, b. 4, l. 3; Nijolė Vitkutė, „Klaipėdos gyventojai“, in: *Aukuras: Klaipėdos kultūros raidos bruožai*, Klaipėda: Chorinė bendrija „Aukuras“, 1992, p. 9.

[11] *KAA*, f. 104, ap. 1, b. 9, l. 274.

kėlusiųjų asmenys kada anksčiau buvo ką nors girdėję apie Lietuvą, juo labiau apie Klaipėdą. Vis dėlto spauda, oficialioji propaganda nenuilstamai trimitavo: šie žmonės atvyksta atstatyti griuvėsiuose skendinčio Klaipėdos miesto, sukurti vietos gyventojams taikaus ir laimingo gyvenimo. Lyg tokių pat (o gal ir didesnių) griuvėsių nebūtų buvę Smolenske, Vitebske, Minske, Černovicuose. Tikriausiai darbo rankų ten trūko dar labiau, o vis dėlto veržtasi į mažiausiai pažįstamą Klaipėdą. Manytina, kad į sovietų valdžios dar nenustekentą kraštą žmonės kėlėsi tiesiog tikėdamiesi geresnio gyvenimo. Ir tuo viskas pasakyta. Kaip ir reikėjo tikėtis, atsikėlusieji nepuolė nei valyti nuo griuvėsių gatvių, nei mūryti namų, nei sodinti medelių. Tai patvirtina keli uostamiesčio atstatymui skirti VK posėdžių protokolai.

1947 m. liepos 7 d. komitetas išklausė asmenis, atsakingus už visuotines talkas miestui tvarkyti. Paaiškėjo, jog nurodytas valandų skaičius tokiems darbams atlikti visiškai sužlugdytas. Klaipėdiečiai privalėjo triūsti 26 300 valandų, o dirbo vos 533. Žinodami tuometinę tvarką – atliktus darbus ataskaitose bent dvigubai padidinti, galima manyti, jog realiai talkininkai plytas bus parankioję gal kokias 200 valandų. Taigi imtasi priemonių padėčiai taisyti. Milicijos skyrius įpareigotas talkų metu nuo 17 val. skirti po 10 milicininkų „tvarkai palaikyti“. Kelioms organizacijoms liepta skirti sunkvežimių plytoms, sąšlavoms išgabenti. Imtasi ir agitacinių veiksmų. *Sovietskaja Klaipeda* redakcija buvo įpareigota įsteigti Garbės lentą. Į ją reikėjo įrašyti žmones, talkose išdirbusius 50 valandų. Prekybos skyriui liepta 165 gerėlesniems talkininkams išduoti talonų maisto ir pramoninėms prekėms nusipirkti. Ar šios priemonės padėtį pakeitė, tvirtinti nesiryžtame, vėlesniuose VK nutarimuose apie tai nekalbama.

Vis dėlto Klaipėda nuo griuvėsių buvo išvalyta. Ir ne tik išvalyta: daugel artilerijos sviedinių apgriautų, lėktuvų subombarduotų namų suremontuota, išmūryta net naujų statinių. Kai kurie dar ir dabar tebestovi. Kas atliko šiuos darbus? Atsakymas paprastas: vokiečių karo belaisviai. Karui baigiantis SSRS vakarinėje dalyje įgytam prekybos uostui atstatyti Maskvos valdžia liepė atginti čia pigiausią darbo jėgą – karo belaisvius. Ir ne bet kokius, o visą buvusį vokiečių inžinerijos pulką, apie 1 200 žmonių. Jame buvo surinkta prityrusių statybininkų inžinierių, vidurinės grandies technikų, savo darbą išmanančių statybininkų. Jie sudarė atskirą NKVD žinybai priklausiusį *Karo belaisvių bei internuotųjų asmenų lagerį Nr. 57*. Komendantas buvo vyr. leitenantas Mondaika. Įnamiai suvaryti į keturaukštį buvusio tabako fabriko pastatą (dabar Bangų g. 7), apgyvendinti keliuose kituose kaimyniniuose namuose. Tie, kurie netilpo, buvo uždaryti laikinuose mediniuose barakuose kiek šiauriau dabartinės Tilžės gatvės. Visą šią teritoriją juosė spygliuotos vielos tvora, kyšojo sargybinių būdelės. Tai jie, lagerio įnamiai, išvalė uostamiesčio gatves, suremontavo Prekybos uosto krantines, pergrindė bombų išraustas gatves. Tie žaliomis apdriskusiomis uniformomis aprengti Vėrmachto kareiviai atkūrė ir miesto kanalizacijos sistemą, ir elektrinę, atstatė vandentiekio bokštą, iškuopė epidemijomis grasinusias šiukšles. Dirbo kaip įprasta vokiečiams – gerai, tvarkingai. Šitai yra paliudijęs ir pats Bergas[12]. Pastebėsime, kad Klaipėdos naudai belaisviai yra padirbėję ir anksčiau. Antai po pergalingo 1870–1871 m. karo su Prancūzija nelaisvėn paimti belaisviai prancūzai baigė kasti Klaipėdos kanalą, sujungusį Minijos upę su Kuršių mariomis. Tik tuokart jų buvo atvaryta mažiau – 690.

Liudiju, kad vokiečių karo belaisviai atliko ir subtilesnių darbų. 1945 m. rudenį pradėjusiai veikti Klaipėdos muzikos mokyklai trūko pedagogų muzikų. Paaiškėjo, kad karo belaisvis pavarde Hayden (ar Haydn, o rusiškai – Gaiden), yra puikus smuikininkas. Patikrinus ir nustačius, jog tai tiesa, komendantas sutiko išleisti jį šio meno mokyti būsimuosius smuikininkus. Pedagoginį darbą Hayden-Gaiden dirbo neprastai, greitai pramoko lietuviškai, tad imtas vadinti sulietuvinta pavarde – Gaidėnas. Vėlesniais metais jis net surengė keletą uždarų koncertų. Klaipėdoje užsibuvęs ilgėliau, į namus išvyko gal tik 1952 m., kai kiti jo likimo draugai lagerį jau senokai buvo palikę. Analogiškų gerų darbų belaisviai yra atlikę ne tik uostamiestyje. Kito tokios pat paskirties lagerio, įkurdinto Šilutėje, belaisvis kino mechanikas suremontavo vietinio kino teatro aparatūrą, po to ja pats ilgokai šilutiškiams demonstravo sovietinius kino filmus.

ARMIJA NUGALĖTOJA, ARMIJA IŠVADUOTOJA

1945 m. pradžioje okupuota Klaipėda per trumpiausią laiką tapo vienu labiausiai militarizuotų miestų. Strategiškai svarbiam neužšąlančiam uostui saugoti buvo atsiųstas visas 32-asis šaulių pulkas, vadovaujamas papulkininko Piatakovo. Pulko padaliniai buvo išdėstyti visoje Vakarų Lietuvoje – Kretingoje (įgulos vadas maj. Šaburovas), Priekulėje (ltn. Smetaninas), Rietave (ltn. Ostroginas), Plungėje (kpt. Igoninas), Sedoje (kpt. Šatochinas), Skuode (kpt. Trapezovas), Varniuose (vyr. lt. Bolotinas), Telšiuose (ppulk. Ručkinas)[13]. Kad saugota budriai, rodo faktai.

Klaipėdiškių pamėgta poilsio zona Nerija buvo paskelbta uždara teritorija. Uždaras tapo ir visas Baltijos pajūris. Nustatytu intervalu šią teritoriją šukuodavo

[12] Viktoras Bergas, *op. cit.*, p. 9.

kariškių patruliai, vedini šunimis. Aplinka dar stebėta ir iš pasieniečių paskubomis pastatytų aukštokų bokštelių. Visa tai keitė vietos žmonių kasdienį gyvenimą. Nutrūko anksčiau miestiečiams įprasti kelto reisai Smiltynėn, ten nukakti reikėjo ieškoti valties, žinoma, prieš tai gavus specialų kariškių leidimą. Maudytis buvo leista tik kelių šimtų ilgio teritorijoje Melnragėje bei Giruliuose. Tačiau ir čia pasirodyti galima buvo tik šviesiu paros metu: vakarop pasieniečiai paplūdimyje išakėdavo platoką juostą – ji turėjo parodyti krantan išlipusių diversantų pėdsakus. Sutemus papildomai dar įsižiebdavo galingi prožektoriai, jų ilgi šviesos liežuviai bauginamai slankiodavo visu pajūriu. Tiesą sakant, visos šios apsaugos priemonės buvo skirtos ne tiek įsibrovėliams gaudyti, kiek užkirsti kelią bėgimui iš sovietų Lietuvos. Galima tvirtinti, jog „geležinė uždanga“ Klaipėdos pajūryje buvo nuleista jau 1945 m.

Kariškiai norėjo viską kontroliuoti, valdyti. Patogiai įsikūrę kaizerinės Vokietijos laikų kareivinėse, jie savavališkai dar užėmė buvusios Balasto aikštės pradinės mokyklos namą, kelis kitus kaimynystėje buvusius stambius statinius, rekvizavo buvusios Louisės gimnazijos patalpas. Tiko jiems ir daugelis kitų gyvenamųjų namų, paverstų sandėliais, įvairaus turto saugyklomis. Pastebėsime, jog ir vėlesniais metais kone kiekviename VK posėdyje svarstyti kariškių reikalavimai priskirti naujų valdų. Atseikėjama buvo gausiai. Antai 1945 m. rugpjūčio 1 d. VK sprendimu Nr. 42 kariškiams paskirtos kelios dešimtys gyvenamųjų namų šiaurinėje miesto dalyje. Rugpjūčio 31 d. nutarimu Nr. 59 perduota visa 5 km į šiaurę nuo Prekybos uosto nusitęsusi teritorija. Tokiu pat spalio 15 d. sprendimu Nr. 72, o po poros dienų – spalio 17 d. sprendimu Nr. 73 vėl išskaičiuojami kariniams daliniams perduodami gyvenamieji bei kitokios paskirties namai. Spalio 30 d. kariškiai pasiėmė buvusius Šiaulių namus (tie virto Karininkų namais). Kariškiams dar prireikė teritorijos tankodromui įkurdinti (Kairiuose), miško ploto ties II Melnrage šaudyklai įrengti, didelės teritorijos kariniams manevrams rengti, patogių vietų ginklų sandėliams statyti pietinėje miesto dalyje. 1946–1947 m. kariškiai iššaudė kone visus Nerijos briedžius. Tačiau viską viršijo SSRS karinio laivyno pakrančių apsaugos padalinys – tas savavališkai užgrobė uostamiesčio Naftos bazę. Šį faktą svarstė VK, šaukėsi pagalbos. Liūdna tokius popierius skaityti: kokia bejėgė buvo civilinė valdžia.

Kentėjo ir atskiri miesto gyventojai. Čia tik kelios iškalbingesnės istorijos. Klaipėdietis Ignas Ronkaitis gyveno savo nuosavame name nedidukėje Grįžgatvio gatvėje. Enkavėdistas ltn. Goldinas, belaisvių lagerio apsaugos karininkas, išžvalgė: Ronkaičiui priklausantis pastatas nemažas, jame bent keli erdvūs kambariai, gražiai sutvarkyta virtuvė, greta pagalbinės patalpos. Panoro ten apsigyventi. Sovietinius įstatymus jis buvo neprastai išmokęs. O tie skelbė – dideli namai turi būti nacionalizuoti, perduoti valstybės žinion. Po to juos valdžia jau savo nuožiūra paskiria darbo žmonėms, tokių namų neturintiems. Atstatyti „socialinį teisingumą“ enkavėdistas ėmėsi pats. Įsakė Ronkaičiui tuoj pat iš namo išsikraustyti. Tas mėgino prieštarauti, tačiau

Tiltų gatvė 1945 m. sausio 28 d. Chanono Levino nuotr.

ar paprieštarausi NKVD karininkui. Buvo jėga išmestas gatvėn, o kad nesumanytų vėl grįžti, Goldinas prie durų pastatė sargybą. Birželį oras pasitaikė šiltokas, tad keturias naktis savininkas nakvojo gatvėje. Sukaupęs drąsą, jis kreipėsi į Klaipėdos VK. Nupasakotas Goldino poelgis supykdė vietos valdžią: namą nacionalizuoti galėjo tik administracinė valdžia, o ne atskiras individas, tegul ir NKVD leitenantas. 1946 m. birželio 5 d. VK įpareigojo Goldiną per tris dienas sargybą pašalinti, ten apsigyvenusius asmenis išsikraustyti. Klaipėdos KP komitetui pasiūlyta apsvarstyti komunisto Goldino elgesį, o apie įvykį dar informuoti Lietuvos vidaus reikalų komisarą Juozą Bartašiūną. Tačiau nepamiršta nurodyti: išmatuoti Ronkaičio namą, nustatyti, ar jis nenacionalizuotinas. Tolesnė šios istorijos eiga nežinoma. Gal statinys vis dėlto nebuvo didelis.

Žinomų lietuvių kultūros veikėjų Bajorų šeima turėjo pusę namo Vilties (sovietmečiu – Lenino) gatvėje. Į jį įsikėlė kažkoks karinės prokuratūros darbuotojas, Lidiją ir Endrių Bajorus privertė susikraustyti į vieną mažytį kambarėlį. Nuskriaustieji kreipėsi į VK, prašydami apginti nuo savivalės. Prie pareiškimo dar pridėjo raštą, kad jį, Endrių Bajorą, nacistai, kaip atsisakiusį prisiekti hitlerinei valdžiai, persekiojo, atėmė teisę dirbti mokykloje. Pateikė ir žinomo sovietinio veikėjo generolo Vinco Vitkausko laišką, kuriame pastarasis prašė VK padėti Lietuvos kultūrai nusipelniusiam žmogui žmogiškiau įsikurti jo paties name. Atėjo atsa-

[13] Izidorius Ignatavičius (sud.), *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 119.

kymas: gyvenamasis plotas bus padidintas, kai prokuratūros darbuotojas išsikels. Nei šis išsikėlė, nei Bajorai namą atgavo. Vis dėlto kreipimasis į sovietų valdžią niekais nenuėjo: prasidėjus trėmimas, Lidija Bajoraitė atsidūrė Sibire, Krasnojarsko lageriuose.

Nelinksma ir amatininko Motiejaus Gečo istorija. 1934 m. jis pasistatė nedidelį namą. Suvokdamas, kad sovietų valdžia į namų savininkus žiūri įtariai, jis apdairiai nurodė namą pasistatęs grynai „iš amatininkystės“. 1939 m. kovą Vokietijai okupavus Klaipėdos kraštą, uostamiestį jis buvęs priverstas palikti. Apsigyveno Biržuose. Dabar grįžo uostamiestin, tad savo paties statytąjį namą norėtų atgauti. Pridėjo visus reikiamus dokumentus. VK šiuo kartu prašymui kurčias neliko, Gečo atneštus raštus priėmė. Užklausė Biržų VK, ar tikrai Gečas vokiečių okupacijos metais ten, kur nurodė, gyveno, ką ten veikė. Biržiečiai parašė: Gečas nėra liaudies priešas, Biržuose antitarybine veikla neužsiiminėjo, tik po aludes išvežiodavo biržietišką alų. Gerą pusmetį po VK kabinetus pravaikščiojęs Gečas savo namą atgavo. Ar ir daugiau tokių laimingų atvejų buvo, teigti nesiryžtame, analogiškų dokumentų KAA daugiau neaptikome.

Kariškiai (o ir kai kurie naujai atsikėlę Klaipėdon gyventojai) elgėsi išties barbariškai. Iš kaimyninių į savo namus tempėsi geresnius langus, duris, praustuvus, krosnių koklius, kurui plėšė stogų gegnes, ardė tvoras, kirto didesnius medžius. Užimtų erdvesnių namų dalį neretai paversdavo malkinėmis, tvartais, pastaruosiuose, ypač atėjus žiemai, laikydavo vištas, triušius. Drąsiausi naktimis rausėsi Vitės, centrinėse miesto kapinėse – ieškojo čia palaidotų žmonių auksinių dantų, brangenybių. Nusiaubtose koplyčiose mėtėsi iš karstų išversti lavonai. Matyt, triūsas nenueidavo veltui, vienas kitas tikrai rasdavo, ko ieškojo, nes „kasinėjimai“ nenutrūko, tęsėsi kelerius metus. Brutaliai kariškiai elgėsi ir priemiestinių kaimų sodybose. Vos peržengę slenkstį, pareikšdavo norintys valgyti, reikalaudavo atnešti naminės degtinės, po nosimi kaišiodavo ginklus. Dažnai likdavo nakvoti. Būdami kambaryje, būtinai peržiūrėdavo visą spintų turtą, visus kitus šeimininkų podėlius. Kai ką tik apžiūrėdavo, kai ką pasiimdavo, nelygu kokia buvo daikto vertė. Mėgta savaip pasismaginti, tad šaudyta į bažnyčių kryžius, koplytstulpius, kapinėse į paminklus. Apskritai nekęsta istorinio paveldo. Vienareikšmiškai atsakyti, kodėl taip elgtasi, sudėtinga. Teko kalbėtis su ne vienu tuo laiku sovietų armijoje tarnavusių asmenų. Jie patvirtino, kad daugel raudonarmiečių, įžengusių į Rytprūsių teritoriją, pasijuto apvilti. Komisarų maitinti pasakojimais apie darbo žmonių skurdą kapitalistinėse šalyse, apie nepakenčiamą jų išnaudojimą, jie nusivildavo vos peržengę sieną: matė tvarkingas sodybas, prie jų prigludusius sodus, gėlynus. Tie, kurie miestuose tikėjosi rasti varganų darbininkų namelius, išvydo mūrinius pastatus, neprastus baldus. Vienas respondentas, karą baigęs Vokietijoje, prisiminė, kaip jo kuopos draugai širdo, užimto miesto darbininkiškame name aptikę nespėtus pasiimti net kelis virtuvės indų komplektus. „Nu ir išsigimėliai, nu ir apdujėliai, kam reikalinga žmogui tiek indų? Juk niekas nevalgo iš penkių lėkščių su trimis šaukštais? Taip ar ne?“ – piktinosi kareivis. Tokie bei panašūs į jį savo įniršį liedavo serijomis šūvių iš PPŠ automato į pietų servizus, į salone rastą pianiną, šautuvo buože daužydavo jiems dar nematyto dydžio veidrodžius, ant sienų kabančius paveikslus, spardydavo duris. Išeidami dar „pasirašydavo“ ant grindų, o ne vienas nepatingėdavo ir ant stalo...

Vandališkai elgsenai įsitvirtinti būta ir objektyvių priežasčių. Žygiuodami į Vakarus, jie matė besitraukiančių vokiečių sudegintus rusų kaimus, matė sušaudytų, pakartų civilių lavonus. Suprantama neapykanta nacistinei ideologijai peraugdavo į neapykantą viskam, kas vokiška. Nekęsti imta ne tik esesininkų, Hitlerio, nacių, bet ir visų vokiškai kalbančių žmonių. Neapykantos būta tokios nuožmios, jog ji nukreipta į paminklus, kapines, net į medžius, pastatus, senųjų pilių liekanas. Ir taip elgtis raginta! Rašytojas propagandistas Ilja Erenburgas 1944 m. kreipimesi į karius šaukte šaukė: „Žudykite, žudykite, žudykite! Nėra Vokietijoje žmonių be kaltės. Kalti ir dar negimusieji“. Už šiuos ir kitus nuopelnus sovietų valdžiai Erenburgas apdovanotas aukščiausiais ordinais, 1952 m. jam paskirta Lenino premija „Už taikos tarp tautų įtvirtinimą“.

Sovietų kariai Klaipėdoje. 1945 m. sausio pabaiga. Chanono Levino nuotr.

Klaipėdoje atsidūrę 32-ojo pulko kariai taip pat buvo perėję neapykantos mokyklą. Panašios mąstysenos buvo ir civiliai, po karo atsikėlę į vadinamąją Kaliningrado sritį. Viena sena, tarški moteris, gyvenusi sodyboje netoli Ragainės, paklausta, kodėl jie, atvykėliai, taip nežiūri šio krašto, viską apkreikė, apleido, atsikirto klausimu: *A počemu Gitler pošol na nas?* („O kodėl

Hitleris užpuolė mus?“). Suprask, toks elgesys – savitas kerštas už jų, vokiečių, nedorybes. Stebėtina neapykanta viskam, kas vokiška, ilgainiui neišblėso. Dar 1966–1967 m. Kaliningrado valdžia nurodė išsprogdinti išlikusias senosios Karaliaučiaus pilies sienas. Šiandien visas šis rajonas apstatytas menkaverčiais standartiniais namais.

KASDIENĖ BUITIS

1945 m. buvo sunkūs visoms šalims. Milijonai iš fronto negrįžusių vyrų, sugriauti miestai, kaimai, nualintas ūkis. Prireikė didžiulio atstatomojo darbo. Ir jo imtasi. Vakarų šalyse karo žaizdos užgydytos per stebėtinai trumpą laiką, sovietinėse „respublikose“ bei „palydovinėse“ Vidurio Europos valstybėse tai atlikti sekėsi keliskart sunkiau. Jau po 10–15 metų šis skirtumas buvo matomas plika akimi – Vakarų Europoje gyvenimas atgimė, socialistiniame lageryje vis dar riogsojo surankiotų plytų krūvos. Kodėl „šalis – nugalėtoja“, iš okupuotos Vokietijos teritorijos išsigabenusi pažangiausią fabrikų įrangą, išvežusi ar išvariusi bandas raguočių, konfiskavusi visas aptiktas maisto atsargas, pasisavinusi daugel meno vertybių, po dešimtmečio atrodė vargingiau nei karą pralaimėjusi, ką tik susikūrusi Vokietijos FR? Atsakymas ir sudėtingas, ir paprastas: santvarka, grįsta prievarta bei melu, paneigusi žmogaus demokratines laisves bei teises, klestėti negali. Žmogiškąją prigimtį pamynęs „socialistinis gyvenimo būdas“ buvo pasmerktas žlugti, nors tai ir užtruko. Tą pasmerktumą vaizdžiai iliustruoja 1945–1947 m. procesai.

Nedelsiant pasirūpinta užgniaužti asmeninę iniciatyvą. Laikrodžių meistras, krosnių statytojas, kaminkrėtys, net pats menkiausia prekybininkas neturėjo teisės imtis įprasto verslo, triūsti savo dirbtuvėlėje ar namuose. Visi turėjo būti suvaryti į kokio nors pavadinimo kombinatą, artelę. Tik ten siuvėjai, prižiūrimi valdžios paskirtų asmenų, galėjo siūti rūbus, batsiuviai taisyti batus, mezgėjos megzti. Tarybų valdžia nurodė, kokia kaina prekyvietėje žmogus gali parduoti savo išaugintas daržoves, surinktas voveraites, numegztas pirštines. 1945 m. gegužės 19 d. posėdžiavę VK vyrai paskelbė įkainius turgaus prekeiviams. Aplinkinių kaimų sodiečiams, o ir uostamiesčio gyventojams, turintiems prie namų daržus, kopūstų, žiedinių kopūstų daigą turguje nurodė parduoti už 30 kap., pomidorų daigą – už 50 kap. Kiek nupiginti sėtinių, pomidorų, svogūnų, tabako daigai – tuos paliepta parduoti po 20 kap. Užtat gėlės, auginamos vazonėliuose, brangios: už tulpių vazonėlį galima prašyti 15 rb., už kitokių gėlių vazonėlį – nuo 10 iki 20 rb. Taip pat nurodyta, kiek kirpėjas gali paprašyti už barzdos nuskutimą, per ilgų kelnių patrumpinimą ir t. t.[14]

1945–1947 m. duonos, būtiniausių kitų maisto produktų nusipirkti buvo galima keliose parduotuvėse. Savaime suprantama, jei turėjai maisto kortelių. Jų neturintieji 1945 m. žiemą badavo. Tačiau ne visada produktų parsinešdavo ir korteles gavusieji. Karčios patirties pamokyti žmonės į eiles prie parduotuvių rikiuodavosi iš vakaro. Keletas žodžių apie tas korteles. Jas išduodavo įstaigų, įmonių, organizacijų administracijos savo darbuotojams. Jų būta kelių tipų. Skirtosios paprastiems darbo žmonėms suteikė teisę įsigyti produktų, sudarančių 1076 kalorijas vienai dienai. Vaikams, nedirbantiems šeimos nariams norma buvo dar mažesnė, gal kiek didesnė už kalinio maisto davinį. Kiek daugiau produktų galėjo įsigyti specialių kortelių D-01, L-03, Y–04 savininkai. Tačiau tokios tekdavo tik valstybės įsakais nurodytiems nomenklatūriniams asmenims. 1947 m. lapkričio 28 d. VK darbininkams numatytų kortelių paskyrė 15 957, išlaikytiniams skirtųjų – 4 947, vaikams – 8 797[15]. Kiek paskirta tų, sotesniųjų, nepasakyta. Valstybės paslaptis! Kortelėmis gebėta spekuliuoti, jų „išduota“ mirusiems, fiktyviems asmenims, kai kas įsigudrindavo gauti po dvi ar tris korteles. Prirašymų, fiktyvių duomenų politika klestėjo ne tik kortelių apyvartoje. Didžiausi prirašinėjimai išryškėdavo (bet galėjo ir neišryškėti) tikrinant metinės veiklos ataskaitas. Vien 1947 m. kovo 18 d. VK už panašaus profilio nusikaltimus baudė Mėsos, Pieno, Trikotažo fabriko vadovus, o Amatų mokyklos Nr. 5 direktorių perdavė prokuratūrai. Tuokart dar įspėti Klaipėdos Dramos teatro direktorius P. Gintalas (netrukus iš darbo atleistas), Švietimo skyriaus vedėja Marija Bezlepkina, papeikimus gavo net dvylika Finansų skyriaus darbuotojų[16].

Atlyginimas už darbą priklausė nuo veiklos kategorijos. Vidutinis darbininko ir tarnautojo darbo užmokestis buvo 250–300 Lt. 1948 m. sausio 1 d. algos padidintos, tada pasiekta 520 rublių riba. Automašinos vairuotojui mokėta 400 rb., tiek pat gaudavo ir mokytojas. Nustatytos padienių darbininkų apmokėjimo normos. Žemiausios, I kategorijos darbininkas per dieną galėjo uždirbti iki 6 rb. 20 kap. Aukščiausios – iki 22 rb. 25 kap. Palyginimui: tuokart Sniečkus, Paleckis, Gedvilas gaudavo po 6000 rb., LKP (b) rajono partijos komiteto sekretorius – 2800 rb.[17] Vadovaujantiems partiniams, administraciniams darbuotojams papildomai buvo skiriami nemokami maisto paketai, jie gaudavo geriausius butus, pasirūpinta jų išskirtine medicinine priežiūra. Analogiškų privilegijų susikurti jie puikiai gebėjo ir patys. Miestiečiai savo ruožtu stengdavosi susirasti tegul ir nedidelį žemės

[14] *KAA*, f. 104, b. 1, l. 15, 26, 62.
[15] *KAA*, f. 104, b. 10, l. 332.
[16] *KAA*, f. 104, b. 9, l. 62, 63.
[17] Izidorius Ignatavičius, *op. cit.*, p. 106.

lopinėlį, jame išsiauginti bulvių, kitų daržovių. Gyvenantieji miesto pakraščiuose įsigudrindavo nusišerti ir kokį paršėką. Didžiausiu gėriu laikyta karvė, jeigu tos įsigyti neįstengta, tiko ir ožka. 1945 m. balandį VK keliais sprendimais oficialiai leido įsiveisti daržus ir įstaigų darbuotojams. Jiems pradėti skirstyti nedidukai žemės sklypai. Stambesnėms organizacijoms, įmonėms duotas leidimas valdyti vadinamuosius pagalbinius ūkius. Vėlesniais metais ten ūkininkauta gana stambiu mastu: auginti gyvuliai, sodintos bulvės, sėtos grūdinės kultūros. Klaipėdos miesto ir apskrities VK 1946 m. rugsėjo 17 d. sau pasiskyrė 51 ha žemės buvusio Tauralaukio dvaro valdose. Švietimo ministerijai išsiųstame rašte Klaipėdos Vaikų namams prašyta skirti 25 ha žemės, 6 arklius, 6 karves, 10 avių, 10 kiaulių, 3 brikelius, 2 plūgus, arklinę „grėbarką“, sėklinių grūdų, daržovių sėklų. Visi šie patvarkymai leido kiek palengvinti kasdienę buitį. Tačiau dabar miestas nelauktai ėmė panašėti į stambų sodžių. Norom nenorom teko bent kiek riboti „sodiečių“ veiklą. Archyve įsegti keli šypseną keliantys VK nutarimai: „Uždrausti ganyti arklius, karves miesto parke“; „Uždrausti laužyti medelius, kirsti medžius kurui“; „Uždrausti gyvulių savininkams leisti palaidiems gyvuliams vaikščioti po miestą. Bauda 100 rublių“[18].

Savo ruožtu valdžia, ypač valstybinių švenčių progomis, stengdavosi pamaloninti miestiečius. Tokios paskirties nutarimai pasirodė jau baigiantis antriesiems sovietinės Klaipėdos metams. 1946 m. gruodžio 11 d. VK įpareigojo Prekybos skyrių daugiavaikėms motinoms, apdovanotoms ordinais bei medaliais, išduoti šiek tiek audeklo rūbams pasisiūti. Įvykis vertas citavimo. Po 3 m vilnonės ir 12 m medvilninės medžiagos tąkart gavo A. Aleksejeva, A. Andrinova, M. Jurevičienė, B. Petrova, U. Kverevičienė, L. Naruševičienė. Pirmosios keturios papildomai dar apdovanotos 1 ar 2 batų poromis basiems jų vaikams apauti. 1947 m. švenčiant Spalio socialistinės revoliucijos 40-tąsias metines VK visuomeninio partinio darbo aktyvistes apdovanojo moteriškomis kojinėmis. Išties dovana, nes tokios jau nežinia kada bedėvėtos! Būta ir didesnių. Švietimo skyriaus vedėjai Bezlepkinai, „laikinai gyvenančiai sunkiomis materialinėmis sąlygomis, dar esančiai prastos sveikatos“, VK 1947 m. gegužės 13 d. paskyrė vieną Klaipėdos vaikų namų karvę.

Pastebėtina, kad sovietų valdžia visaip stengėsi pateisinti skurdą, nepriteklius. Intensyviai brukta viliojanti šviesios komunistinės ateities doktrina. Aiškinta: patiriami sunkumai yra laikini, jie visai ne dėl socialinės sistemos netobulumo, ne dėl valdžios negebėjimo tvarkyti reikalus, – tai patirto alinančio karo pasekmės, mūsų vidinių ir užsienio priešų kenkimo rezultatas. Tarybinių žmonių ateitis šviesi! Komunizmas bus sukurtas, tik reikia stachanovietiškai dirbti. Tokius lozungus skelbė agitatoriai bei propagandistai, savomis priemonėmis ją propagavo kino filmai, periodika, socialistinio realizmo stiliumi parašyti literatūros veikalai.

[18] *KAA*, f. 104, b. 9, l. 62, 63; b. 4, l. 11, 186.

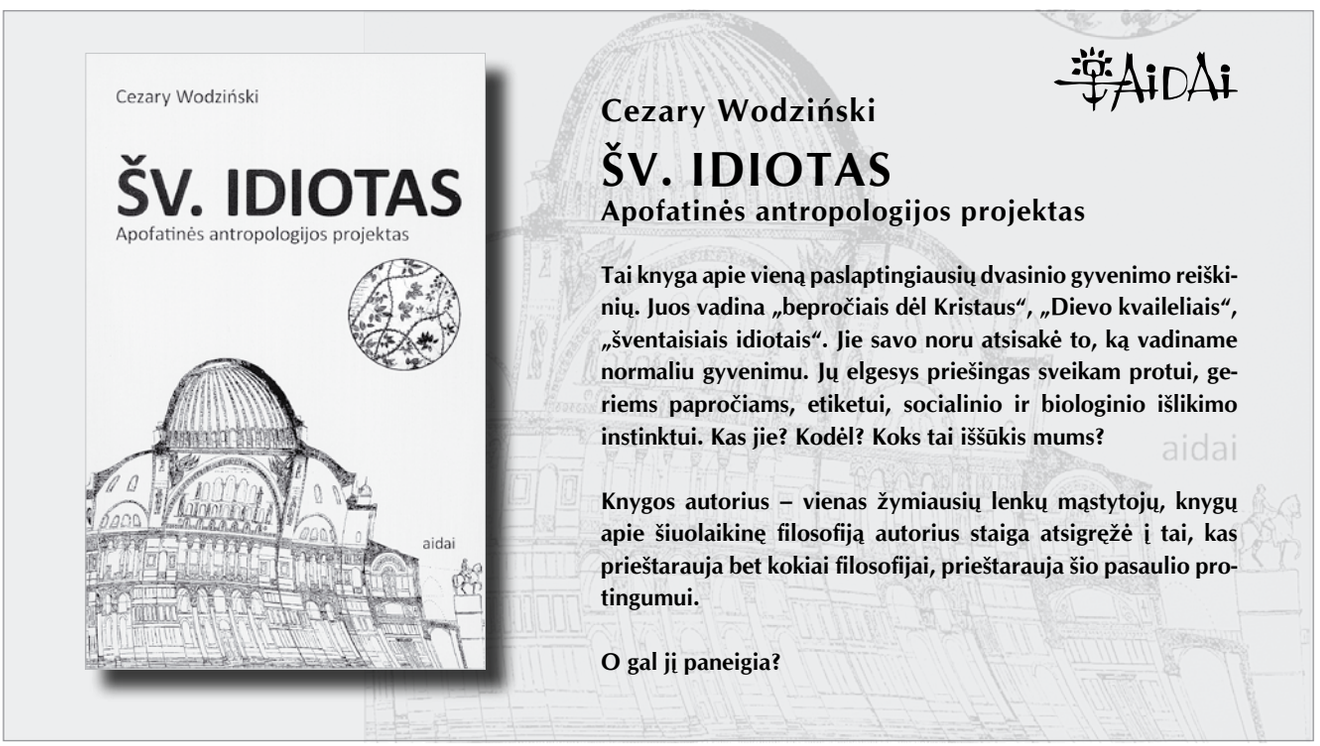

IR SIENOS TURI AUSIS. PAMINTAS ŽMOGIŠKASIS ORUMAS

Priešiškai nusiteikę, nelojalūs sovietų valdžiai žmonės privalėjo būti izoliuoti, labiausiai įtartini – sunaikinti. Tai atlikti puikiai gebėjo NKVD[19], milicija, Liaudies teismai. Nors didieji trėmimai tuo laiku dar nevykdyti, dešimtys žmonių dingo jau mūsų apžvelgiamu laikotarpiu. Kai kurių likimas iki šių dienų nežinomas. 1947 m. liepos 29 d VK aptarė I ir II teismų pusmetinius veiklos rezultatus. Nutarime konstatuota: „Teismams perduota 416 baudžiamųjų bylų, išspręsta 321. Realios įkalinimo bausmės nuo vienerių iki aštuonerių metų paskirtos 85% kaltinamųjų“. Toliau pasidžiaugiama: *Takaja karatelnaja politika otvečaet politike dnia*[20]. Suprask, kitokios bausmės – piniginės nuoskaitos, lygtiniai sprendimai – ne mūsų laikams. Iškalbios kai kurios bylos.

1946 m. vasarą „liaudies priešu“ tapo Klaipėdos švietimo skyriaus vedėjas Žižys. Apie jo nepatikimumą, manytina, pranešė NKVD užverbuotas švietimo skyriaus darbuotojas. Kratos metu vedėjo rašomojo stalo stalčiuje bei dar kabinete stovėjusioje spintoje rasta „fašistinės literatūros“. Nežinia, kokia iš tikrųjų ta literatūra buvo, nes fašistinėmis tuokart vadinta daugel knygų, išleistų iki 1945 m. Suvokdamas savo grėsmingą padėtį, Žižys prisipažino kaltas, mušėsi į krūtinę, nes tik atgaila bent kiek galėjo sušvelninti padėtį. Pats parašė pareiškimą, prašydamas atleisti iš darbo. 1946 m. rugpjūčio 15 d. VK posėdyje Žižio, kaip Švietimo skyriaus vedėjo, darbas pripažintas kenkėjišku: nevedė jokio auklėjamojo darbo su mokytojais bei moksleiviais, prarado „visišką klasinį ir politinį budrumą“, savo kabinete laikė Hitlerio knygą *Mein Kampf*. Iš Švietimo skyriaus vedėjo pareigų Žižys buvo ne atleistas, o pašalintas. Miesto prokurorui Sagdejevui nurodyta jį patraukti baudžiamojon atsakomybėn[21]. Tolesnis Žižio likimas nežinomas, bet numanomas. Naujuoju švietimo skyriaus vedėju paskirtas jau patikimas žmogus – rusų gimnazijos mokytoja, VKP(b) partijos narė nuo 1931 m. Marija Aleksejevna Bezlepkina.

Šia proga tinka priminti partinių organų nurodymus, aiškinančius, kokius žmones galima skirti į vadovaujančius postus. Antai kandidatui į miesto epidemiologinio skyriaus vedėjo pareigybę turėjo būti parašyta charakteristika, pretendentą apibūdinanti šešiais aspektais (dokumento kalba netaisyta):

1. Politinis ir moralinis veidas, ištikimybė socialistinei tėvynei, tarybų santvarkai; politinis aktyvumas.
2. Sugebėjimas vadovauti, organizuoti, politinio darbo autoritetas.
3. Valios savybės, energija, iniciatyva [...] vykdant savo, politinių ir tarybinių organų nutarimus.
4. Asmeninis ir specialusis pasiruošimas.
5. Teigiami neigiami asmeniški bruožai.
6. Vadovaujamojo darbo būklė.
7. Išvados: ar atitinka einamas pareigas, anksčiau pakeltas, pažemintas, perkeltas.[22]

Artėjant naujų mokslo metų pradžiai, VK pirmininkas Bergas gavo LSSR Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojo Vlado Niunkos 1945 m. liepos 6 d. nurodymą visiems stojantiems į aukštąsias mokyklas išduoti politinio patikimumo charakteristikas. Reikia manyti, analogiško turinio. Be charakteristikų nė vienas asmuo negalėjo būti priimtas mokytis.

Represiniai organai vertė žmones būti paklusniais, juodinti praėjusius laikus, liaupsinti tarybų valdžią. Senus ir jaunus vertė šnekėti ne tai, ką jie manė, kas buvo akivaizdu, o tai, kas tiko naujajai valdžiai. Antraip laukė represijos.

Jau pirmieji sovietų valdžios metai išsklaidė žmonių viltis, kad pasibaigus karui bei stojus taikai, gyvenimas šioje valstybėje pasikeis į gera, nusistovės kiek žmoniškesnė santvarka, rasis daugiau laisvių. Pastebėtina, kad uostamiesčio valdžia partiniu uolumu kai kada lenkdavo savo kolegas Vilniuje. Antai Klaipėdoje pasišauta pastatyti kario-išvaduotojo paminklą. Suprojektuoti jį pavesta sklulptoriui Popovui. 1947 m. balandį darbas buvo jau gerokai pasistūmėjęs, nes autorius už maketą paprašė sumokėti 1 500 rb., papildomai suteikti dar 4 500 rb. avansą. Pirmąjį prašymą VK patenkino, antrąjį atmetė[23]. Atrodo, nesuvokta, kad tokiam paminklui statyti reikia ne tik Vilniaus, bet ir aukščiausios Maskvos valdžios sutikimo, užmiršta ar nežinota, jog projektą privalo dar tvirtinti vienokia ar kitokia meno taryba. „Patriotinių“ siūlymų netrūko ir vėliau. Prašyta uostamiestį padalyti į du rajonus, šiaurinę jo dalį pavadinti Lenino, pietinę – Stalino vardu. Nors vardai ir buvo puikūs, pritarimo tokiam miesto suskirstymui nesulaukta.

MOKYKLA, MENAS, KULTŪRA. VYRESNIOJO BROLIO SINDROMAS

Vienas iš pozityviau vertintinų uostamiesčio vadovų veiklos aspektų – jaunosios kartos švietimas. 1945 m. rugsėjo 1 d. darbą pradėjo lietuvių ir rusų pradinės, lietuvių ir rusų gimnazijos, muzikos mokykla. 1946 m. atidaryta Fabrikinio-gamybinio mokymo, netrukus Amatų mokykla. Įstaigtos dvi aukštesniosios mokymo

[19] *Narodnyj komissariat vnutrennych del* (Vidaus reikalų liaudies komisariatas). 1954 m. pervardytas į *Komitet gosudarstvennoi bezopastnosti* (KGB; Valstybinis saugumo komitetas).

[20] *KAA*, f. 104, ap. 14, b. 9, l. 210.

[21] *KAA*, f. 104, ap. 1, b. 54, l. 202.

[22] *KAA*, f. 104, ap. 1, b. 2, l. 76.

[23] *KAA*, f. 104, ap. 1, b. 9, l. 125.

įstaigos, rengusios medicinos seseris bei pradinių mokyklų mokytojus. Kvalifikuotiems žemės ūkio darbuotojams rengti atidarytas Laukų ūkio technikumas, iš Vilniaus uostamiestin perkeltas dvimetis Mokytojų institutas. Darbo sąlygos visiems buvo sunkios. 1946 m. spalio 18 d. VK posėdyje konstatuota, jog nevykdomas svarbiausias – visuotinio mokymo įstatymas. Mokyklų nelanko 243 vaikai (iš jų 74 todėl, kad neturi kuo ap-

„Ryto“ spaustuvės darbininkai valo griuvėsius dabartinėje Lietuvninkų aikštėje. 1947

siauti). Analogiškame 1947 m balandžio 1 d. posėdyje paaiškėjo, jog besimokančiųjų skaičiui išaugus iki 3600, dešimtyje mokyklų jau trūksta suolų moksleiviams, staliukų mokytojams. Klasėse nėra rašomųjų lentų, neaišku, kur įsigyti rašomosios kreidos, stokojama kuro, o ypač stiklo langams. Kariniai daliniai tebelaiko užėmę buvusį Louisės gimnazijos pastatą, neišsikraustė ir iš Balasto mokyklos. Vis dėlto posėdžio dalyviams širdis skaudėjo ne dėl nešildomų klasių, mokyklų su fanera užkaltais langais, o dėl „prastai organizuoto moksleivių komunistinio auklėjimo“. Mokytojai tuokart terorizuoti tiesmukišku reikalavimu – perteikiant naują medžiagą, aukštinti socialistinę santvarką, tarybinį mokslą, koneveikti imperialistus. Ugdymo praktikoje tai vadinosi „į pamoką įvesti auklėjamąjį momentą“. Tąjį privalu buvo sugalvoti ir aiškinant Pitagoro teoremą, ir aptariant cheminių medžiagų valentingumą, ir nagrinėjant sąvokas „akiratis“, „atmosferos slėgis“, „klimatas“... Taip ir daryta. Antraklasių mokytoja, išnagrinėjusi gamtos pažinimo straipsnelį apie tigrus, pamoką baigė šūkiu: „Tarybiniai tigrai – geriausi pasaulyje!“ Mokymo planuose neliko savarankiško Lietuvos valstybės istorijos kurso, nuo žemiausios klasės vaikai mokėsi SSRS (iš tikrųjų – Rusijos) istorijos. Keli tekstai, skirti mūsų tautos praeičiai, pasakojo apie lietuvių darbo žmonių kovą už socializmo idealus, sukilimus, revoliucijas. Nergirdėtas dalykas: falsifikuoti imta netgi tautosaka. Atsirado liaudies šokis *Mūs kolūkio pirmininkas*, skaitinių knygelėse patarlės – *Traktorėliai atbildėjo, visos ežios išdulkėjo; Blogiau kaip Amerikoje ir būti negali.*

Klaipėdiečių komunistinio auklėjimo raidoje išskirtina rusų dramos teatro steigimo istorija. Toks teatras, valdžios manymu, visame pajūrio krašte būtų veiksmingai skleidęs slaviškąją kultūrą. Kviestiniams aktoriams apgyvendinti Turgaus g. paskirtas visas namas (dabar jis žymimas 20 numeriu), specialiai jiems atidaryta parduotuvė produktams nusipirkti. Nepaisant tokio dėmesio, į pirmą spektaklį rusų dramos trupė klaipėdiečius pakvietė tik po trejų metų – 1951-aisiais. Mažai kas ėjo jų žiūrėti – rusakalbiai į Klaipėdą atvyko ne teatrų lankyti, o sočiau gyventi. 1959 m. rusų dramos teatro nebeliko.

Partinio dėmesio netrūko ir kitoms kultūros ir švietimo įstaigoms – bibliotekoms, klubams, kino teatrams. 1947 m. gegužės 27 d. VK posėdžio protokole pateikti skaičiai leidžia įvertinti, kas šioje srityje atlikta. Bibliotekos vedėjos Tkačuk liudijimu, pagrindinės, senas tradicijas turinčios Klaipėdos miesto bibliotekos fondą tuokart sudaręs 7 700 knygų rusų ir lietuvių kalbomis. Per jos veiklos laikotarpį spaudinių pagausėję 3 300 vienetais, atidaryta skaitykla. Joje besilanką apie 700 žmonių, iš jų 270 lietuvių (apie 38% visų skaitytojų). Žinant įsigalėjusią sovietmečio tendenciją ataskaitų duomenis gražinti, abejotina, ar ir čia jie neišpūsti. Tačiau sutikime, kad jie adekvatūs, ir palyginkime juos su situacija 1939 m. pradžioje. Anuomet šioje bibliotekoje spaudinių priskaičiuota 36 000 (iš jų lietuvių kalba 3 000). Atėję naciai sunaikino 7 000, taigi 19,4%. 1945 m. Klaipėdą užėmę sovietai šioje bibliotekoje rado (jeigu tarsime, kad karo metais knygų skaičius nepadidėjo) 29 000 egzempliorius. Amžininkų liudijimu, sovietų valdžiai netinkamos knygos tuokart degintos laužuose, vieną kitą už tabaką suktinei galima buvo iš krūvos pasiimti. Nesudegintų liko apie 4 400. Taigi sunaikinta apie 85% knygų, buvusių 1945 m. pradžioje. Šiuo atveju dviejų barbarų – nacių ir komunistų – varžybas neabejotinai laimėjo pastarieji[24].

Per pirmuosius trejus sovietinius metus Klaipėdos gyventojai laipsniškai buvo valdžios sugrupuoti į tris sluoksnius. Pirmąjį sudarė atsikėlėliai rusakalbiai. Jie vadovavo svarbiausioms administracinėms įstaigoms, reikšmingiausioms ūkinėms organizacijoms, stambiausioms įmonėms, griežta ranka tvarkė kasdienio socialinio gyvenimo sritis. Atsikėlusieji lietuviai norom nenorom turėjo išmokti kalbėti rusiškai. Rusakalbiams pramokti lietuviškai nereikėjo. Klaipėdoje niekada nebuvo cerkvių. Vis dėlto 1947 m. birželio 3 d. VK stačiatikiams leido savo maldos namus įsirengti miesto kapinėse 1938 m. pastatytuose laidojimo namuose. Po dviejų savaičių taip pat be didesnių sunkumų Klaipėdos sentikių bendruomenės reikmėms paskiriamas statinys Malūnų vartų g. 83. Tačiau vietos gyventojų

[24] *KAA*, f. 104, ap. 1, b. 9, l. 133, 134; Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos bibliotekos: (iki 1940 metų)*, Vilnius: LTSR Valstybinė respublikinė biblioteka, 1987, p. 141, 142, 144.

liuteronų bendruomenė buvo atkakliai neregistruojama. Ir tik po to, kai liuteronų bendruomenės išrinkti delegatai nukako į pačią Maskvą ir ten įrodė savo teisę egzistuoti, Vilniui paliepta nesispyrioti, pripažinti ir senųjų vietos gyventojų parapiją. Tai padaryta tik 1955 m. lapkričio 29 d. Radosi išraiški *vyresniojo brolio* sąvoka. Ideologiniams darbuotojams prireikė aiškinti, kodėl sovietinei konstitucijai iškilmingai paskelbus visų piliečių lygias teises, rusiškai kalbantys yra vis dėlto lygesni už kitus? Argumentų surasta. Taip, visos tarybinės tautos, stovinčios vienoje gretoje, bet pirmąją vietą dešiniajame sparne užimantys rusai. Taip jau istoriškai susiklostę – rusų tauta pati didžiausia, jos atstovai daugiausiai nuveikę kurdami valstybę, rusai sudėję gausiausias aukas praūžusio karo frontuose, dabar jie kilniaširdiškai padedantys kitoms tautybėms kurti laimingą gyvenimą. Tad nieko čia nepakeisi...

Antrąjį gyventojų sluoksnį sudarė atsikėlusieji iš pagrindinės Lietuvos dalies. Jų atvykimą įteisino 1945 m. kovo 23 d. LKP(b) CK ir LTSR Komisarų Tarybos nutarimas, nurodęs į ištuštėjusį Klaipėdos kraštą atkelti 13 000 šeimų (maždaug 39 000 gyventojų). Į kvietimą atsiliepė daugel žmonių. Kas be ko, atvyko ir ne pačios aukščiausios moralės, lengvo gyvenimo ieškotojų. Atsikėlėliai darbo susirasdavo pramonės įmonėse, aukštesnį išsilavinimą turinčių asmenų dalis įsidarbindavo besikuriančiose įstaigose. Tačiau jiems būdavę patikimos tik mažiau reikšmingos, su ideologija nesusijusios pareigos. Mūsų apžvelgiamu laikotarpiu lietuvis Balčiūnas vadovavo Klaipėdos gaisrininkų komandai, Maželis – makaronų gamyklai, Liseckis – invalidų namui; Vaškevičius dirbo Komunalinio ūkio valdybos skyriaus inžinieriumi, į Valstybinių įstaigų profsąjungos komitetą išrinkta Z. Vilčinskienė. Kiek aukštesnio statuso valdininkais tapo Cibas – triūsė miesto vyriausio architekto poste (pastebėtime, jis buvo gimęs Rusijoje), J. Vidūnas vadovavo VK Finansų skyriui, A. Dirsė – sveikatos apsaugos skyriui. Vis dėlto pastebėtina, jog, nepaisant suvaržymų, lietuviai, o ne rusakalbiai sudarė miesto kultūrinės inteligentijos branduolį: Mokytojų institute dirbo rašytojas Butkų Juzė, kompozitorius J. Karosas vadovavo muzikos mokyklai, dramaturgas, publicistas J. Chlivickas redagavo „Raudonąjį švyturį“. Uostamiestyje mokytojavo poetas Salys Šemerys, žurnalistu dirbo Jonas Lankutis, vyriausiu Klaipėdos teatro režisieriumi – teatralas J. Gustaitis, seminarijoje, gimnazijoje mokytojavo gabių pedagogų humanitarų.

Trečią, žemiausio statuso miesto gyventojų dalį sudarė senieji krašto gyventojai. Jų buvo nedaug, iš esmės tie, kurie nespėjo evakuotis ir tie, kurie, stojus taikai, parkeliavo iš karo pabėgėlių stovyklų Vokietijoje. Tokių asmenų priskaičiuota apie 8 000 – 9 000. Deja, šimtus kilometrų nukeliavę, savo sodybas, butus mieste jie rado užimtus – čia jau gyveno naujakuriai. Taip patvarkė sovietų valdžia! Ji tylėjo, kai atsikėlusieji sugrįžusius namolio „prūsus“, „vokiečius“, „fricus“, „fašistus“ vydavo nuo kiemo vartų, grasindavo šunimis užpjudyti. Pavarytieji nuo gimtųjų namų glausdavosi kitose vietose, ypač Klaipėdos mieste. Čia jų apsigyveno ne mažiau kaip trys tūkstančiai. Patyrė aibę stumdymų, ribojimų: netraukti į rinkėjų sąrašus, vietoje pasų gavo laikinus pažymėjimus, neretai darbovietės neskirdavo maisto kortelių. Klaipėdiškių juridinį statusą SSRS Aukščiausiojo Sovieto Prezidiumas nustatė tik po trejų metų – 1947 m. gruodžio 16 d.: visi lietuvių kilmės asmenys, 1939 m. kovo 22 d. turėję Lietuvos Respublikos pilietybę, pripažįstami SSRS piliečiais. Pakankamai gerai žinoma – juridinės teisės gražios popieriuje, bereikšmės kasdieniame gyvenime. Klaipėdiškiai ir toliau liko trečiaeiliais, o gal net ir ketvirtaeiliais piliečiais.

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

ŽURNALĄ GALIMA PRENUMERUOTI REDAKCIJOJE (DIDŽIOJI G. 34, VILNIUS),
INTERNETU IR VISUOSE „LIETUVOS PAŠTO“ SKYRIUOSE NUO KIEKVIENO NUMERIO; INDEKSAS 5063
UŽSIENYJE PRENUMERATOS KAINA METAMS (ORO PAŠTU) 60 USD (51 EUR).
ČEKIUS SIŲSKITE Į REDAKCIJĄ ADRESU DIDŽIOJI G. 34, LT-01128, VILNIUS, LIETUVA

WWW.AIDAI.LT/ZIDINYS

Prenumeratoriai Knygų aidus gaus nemokamai!

„Eikite į frontą“

RŪTA TUMĖNAITĖ kalbina ALDONĄ GUDAITĮ SJ

po Jėzaus Draugijos 35-osios Generalinės kongregacijos

Jėzaus Draugijos generolas dar vadinamas „juoduoju popiežiumi“. Ar tokiu atveju galima lyginti Generalinę Kongregaciją su kardinolų konklava?

Manau, pagal tai, kaip vyksta konklava ir generolo rinkimai, paralelių galima rasti. Ir kai renka popiežių, ir kai mes rinkome savo generalinį vyresnįjį, būna labai daug maldos ir svarstymo, ko nori Dievas dabartiniam metui, kokio žmogaus nori. Pavyzdžiui, mes irgi klausėme: ko reikia Bažnyčiai šiam laikui? Tarp kitko, popiežių renka 120 kardinolų, o jėzuitų generolą – nuo provincijų išrinkti delegatai, kurių yra daug daugiau – per šią 35 GK buvo 216... O dėl „juodojo popiežiaus“ – esama tam tikrų istorinių momentų. Mano manymu, pasakymas „juodasis popiežius“ yra susijęs su ketvirtuoju įžadu. Ignacas norėjo, kad duodamas paskutiniuosius, amžinuosius įžadus, jėzuitas duotų ketvirtąjį, paklusnumo popiežiui, įžadą. Galbūt todėl pasitaiko, kad mus pravardžiuoja „Vatikano saugumu“ ar panašiai. Kita vertus, tas „juodasis popiežius“ yra veikiau mums prilipdytas įvaizdis, kartais pasiekiantis visokius kraštutinumus.

Minėjote ketvirtąjį, paklusnumo popiežiui, įžadą. Prasidėjus Generalinei kongregacijai, popiežius Benediktas XVI net du kartus kreipėsi į jėzuitus, ragindamas laikytis būtent šio įžado. Ar tam buvo kokių nors priežasčių?

Aš atsakysiu naujojo generolo Adolfo Nicolas žodžiais. Iš karto po savo išrinkimo jis susitiko su žurnalistais ir papasakojo, kad buvo susitikęs su popiežiumi, ir jiedu sutarę, jog žiniasklaida paklusnumo reikalą labai išpūtusi. Ir savo laiške Generalinei kongregacijai, ir 15 minučių kreipimęsi vasario 21 d. per susitikimą su Kongregacija popiežius tarp kitų dalykų užsiminė ir apie paklusnumą. Paaiškinsiu, kaip tai išsivysto. Popiežius kalbėjo apie daugelį dalykų: Bažnyčios padėtį dabartiniame pasaulyje, globalizacijos įtaką, vertybes ir pan., apie tai, ko jis mūsų prašo, kam drąsina. Greta kitko, savo laiške jis pasidžiaugė, kad mes svarstome paklusnumo įžadą ir klusnumą kaip tokį, linkėdamas, kad šioje šviesoje mes jį apgalvotume. Ir iš tiesų mes Generalinės kongregacijos metu daug apie tai kalbėjome. Kur tas nepaklusnumas? Tikėjimo mokslo kongregacija per pastaruosius 25 metus vis turėdavo svarstyti vieną ar kitą jėzuitą dėl jų išleistų knygų ar teigiamų tiesų, taikydavo tam tikrus draudimus arba kviesdavo buvusį generolą aiškintis, kaip tai dera su Bažnyčios mokymu. Pavyzdžiui, Anthony de Mello raštai. Jie buvo uždrausti, o po to per patį tyrimą ir procesą paaiškėjo, kad tikrieji de Mello raštai neprieštarauja Bažnyčios mokymui. Jo mokiniai išleido kai kurias knygas ir pavadino „De Mello raštais“, kur šiek tiek nukrypstama į indų religiją. Taigi paaiškėjo, kad konkrečios knygos, kurios buvo uždraustos, nėra autorinės de Mello knygos. Pats Vatikanas daug dalykų suprato, – kad iš esmės tai nebuvusi de Mello pozicija, nebuvęs nukrypimas nuo Bažnyčios mokymo. Ir toji krikščionybės inkultūracija, ypač indų kultūroje, įgavo naujų niuansų.

Tačiau grįžkime prie Generalinės kongregacijos. Kardinolas Francas Rode, atsakingas už visas pašvęstojo gyvenimo bendruomenes, per Mišias pasakė Generalinės kongregacijos nariams pamokslą, kuriame dar griežčiau kalbėjo apie klusnumą ir Bažnyčios mokymo laikymąsi. Generalinės kongregacijos metu svarstėme šį kvietimą ir GK pabaigoje pateikėme popiežiui 3 lapų laišką-atsakymą, kuriame palietėme ir paklusnumo temą, ir štai, per susitikimą su popiežiumi vasario 21 d. staiga girdime, kad jis mus ragina eiti į frontą, sakydamas: „Fronte gali būti klaidų, bet nebijokite būti fronte“. Ir jis mums pateikia pavyzdžių iš mūsų istorijos: Mateo Ricci, dirbęs Kinijoje, Roberto de Nobili, dirbęs Indijoje, arba redukcijos Lotynų Amerikoje, – visi tuo metu su Šventuoju Sostu turėjo įtampų, ir ne dėl blogos valios, bet dėl nesusipratimų, nulemtų inkultūracijos ypatybių. O dabar pats popiežius mus ragina nebijoti sekti jų pavyzdžiu! Tai mus pradrąsina, liepia budėti, kviečia būti ištikimiems Bažnyčios mokymui.

Kodėl atsistatydino senasis generolas, juk tai būdavo postas iki gyvos galvos? Žiniasklaida irgi sureikšmino šį faktą, pabrėždama, kad tai neįprastas dalykas, galbūt lemsiantis ordino linijos pokyčius...

Buvusio generolo tėvo Hanso Peterio Kolvenbacho noras atsistatydinti brendo ilgai. Jis juk valdė Draugiją beveik 25 metus. Jau ankstesnėse, vadinamosiose prokuratorių kongregacijose, vykstančiose kas 4 metus, jis vis spręsdavo, ar reikia šaukti Generalinę kongregaciją, ar ne. Jis užsimindavo: valdau Draugiją ilgą laiką, pasaulis

nuolat globaliai ir intensyviai keičiasi. Jis vis sakydavo, kad reikia kito žmogaus. Bet mes jį labai vertinome: fenomenali atmintis, be to, jo dėka susiklostė itin šilti ir pasitikėjimu grįsti santykiai su Šventuoju Sostu ir su pasauliu, ko prieš jo kadenciją buvo galima pasigesti. Bet jis nuolat primindavo: man jau artėja 80, paskutinė kongregacija išleido papildomąsias normas, kuriose užsimenama, kad nors Draugijos konstitucijoje išlieka nuostata, jog generolas renkamas visam amžiui, bet yra sąlyga, kad gali būti perrinktas, jeigu dėl sveikatos nebegali eiti pareigų. Šiuo metu taip pat priėjome nuomonės, kad Draugijai reikėtų apsvarstyti keletą dalykų, ypač jėzuitų skaičiaus mažėjimą, kuris yra mums iššūkis, verčiantis sutelkti pajėgas. Pats Kolvenbachas labai aiškiai davė suprasti, kad jis kviečia ir perrinkti generolą. Jis apie tai užsimindavo dar Jonui Pauliui II, klausdamas, ar galėtų atsistatydinti, bet šis atsakydavęs, kad dar ne, mat jie palaikė labai gerus ryšius, vienas kitu pasitikėjo. Po Jono Pauliaus II mirties tėvas Kolvenbachas to paties paklausė naujojo popiežiaus, ir šis sutiko, nors taip pat įkalbinėjo, sakydamas: „Man irgi 80“. Buvo ir dar viena priežastis. Tėvas Kolvenbachas priminė, kad vienai kongregacijai sukviesti reikia labai daug lėšų, 226 žmonėms išbūti 2–3 mėnesius Romoje tikrai nemažai kaštuoja, be to, provincijolai atitraukiami nuo tiesioginių darbų ir pareigų. Jis argumentavo taip: sušauksime dabar kongregaciją, jūs manęs neperrinksite, o man jau 80 suėjo, taigi neilgai trukus reikės šaukti naują kongregaciją. Ir kai jo paklausė apie sveikatą, jis atsakė: „Aš niekada nebuvau sveikas“. Jį jau seniai kamavo odos žvynelinė, o ir plaučiai jo nesveiki. Tai pagrindinės priežastys, dėl kurių jis paprašė leisti atsistatydinti. Tačiau naujajam generolui Adolfo Nicolas ir toliau galios sąlyga „iki gyvos galvos“.

Gal todėl ir tėvas Nicolas, kaip jis pats vėliau prisipažino, buvo nustebęs, jog prieš naujo generolo išrinkimą jo visi suskato klausinėti apie sveikatą?

Likus mėnesiui iki Generalinės kongregacijos, tėvas Nicolas parašė straipsnį, kuriame išdėstė gaires būsimai kongregacijai ir būsimam generolui. Jis siūlė nepaklysti tarp dokumentų, kaip kad nutiko ankstesnėje kongregacijoje, kai buvo priimta krūvos dokumentų, kiekviena komisija sukurpė po dekretą. Jis tai kritikavo, mat pats buvo anos kongregacijos sekretorius. Taigi nieko neįtardamas jis siūlė tokias gaires ir jau kitą dieną po išrinkimo prisipažino: „Važiavau čia visiškai ramus, tik su dantų šepetėliu, galvojau, štai išrinksime gerą žmogų“. Atsistatydinus tėvui Kolvenbachui, keturias dienas vyko *murmuratio*, šnabždesiai. Pasak tėvo Nicolas, per tas dienas jo jausmuose kilo tikras „aliarmas“, nes niekada gyvenime jo niekas tiek daug neklausinėjo, kokia jo sveikata. O jau kitą dieną po išrinkimo pareiškė: „Vadinkite mane Nicolas arba tiesiog Niku, arba tėvu generolu – už tai tikrai nieko neišsiųsiu į Antarktidą“. Tai kitoks žmogus negu Hansas Kolvenbachas. Humoro jausmą turi, daug kalbų moka, labai nuoširdus, ispanas, 40 metų dirbęs Japonijoje.

Kai kas pabrėžia, kad Jėzaus Draugija išsirinko generolu žmogų, visai nepanašų į Kolvenbachą, kuris garsėjo kaip taikytojas, kompromiso, geriausios išeities ieškotojas, nes tėvas Nicolas esą labiau panašus į dar iki Kolvenbacho Jėzaus draugijai vadovavusį tėvą Pedro Arrupe, kuris dar vadinamas „antruoju steigėju“ po Ignaco Lojolos, ir kad tuo jėzuitai lyg ir kai ką sako apie ordino kryptį. Ar teisingas toks sugretinimas?

Arrupe buvo charizmatikas, tuo metu daug jėzuitų išgąsdino, nes pradėjo daug naujų veiklos krypčių, pavyzdžiui, darbą su pabėgėliais. Išlaisvinimo teologija jo vadovavimo metu irgi sustiprėjo. Pirmą kartą ordino istorijoje buvo kilęs skilimo pavojus dėl ryšių su Vatikanu, dėl dalies jėzuitų nepritarimo tai linijai, kurią vykdė Arrupe. Bet tai buvo laikotarpis po Vatikano II Susirinkimo. Bažnyčioje daug kunigų metė kunigystę, daug jėzuitų irgi paliko Jėzaus Draugiją. Buvo kilusi tokia įtampa: ką mes darome ne taip? Tačiau šiuo metu ir Vatikane, ir tarp jėzuitų apie Arrupe jau kalbama kaip apie šventą žmogų, nes jis tikrai pasuko gera kryptimi, kaip šiandien matome. Kolvenbachas gerai pažiū-

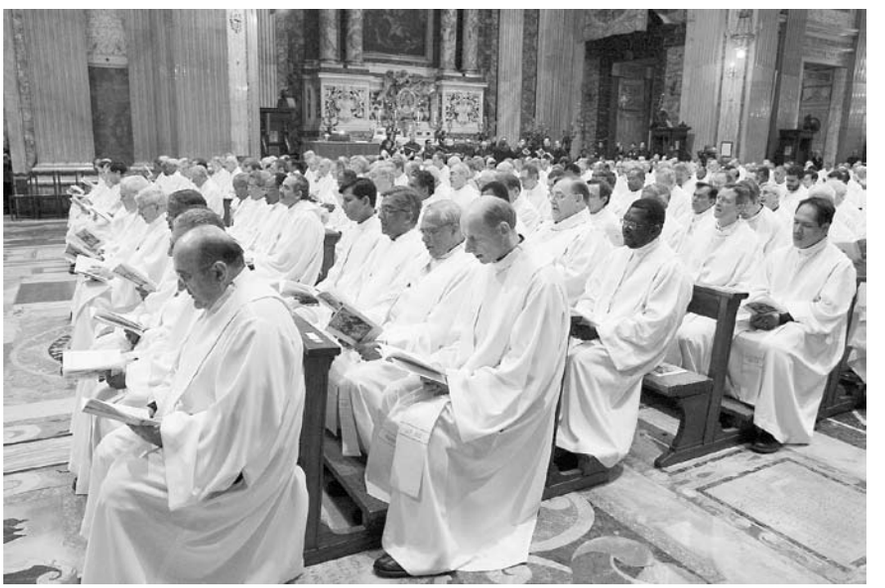

Padėkos ir Jėzaus Draugijos 35-osios Generalinės kongregacijos uždarymo šv. Mišios Jėzaus Vardo bažnyčioje. Aldonas Gudaitis – pirmas antroje eilėje. Roma. 2008 m. kovo 6 d.

no Jėzaus Draugijos dvasingumą, jis paliko labai daug raštų, apie bendradarbiavimą su pasauliečiais, apie bendruomenės gyvenimą kaip tokį. Adolfo Nicolas galbūt būtų panašesnis į Arrupe, tik jo vadovavime bus daugiau struktūros. Kadaise Arrupe pakvietė į jėzuitų kuriją Romoje vieną bendrovę, kad ši atliktų auditą, kaip Jėzaus Draugija valdoma pasaulyje, ir pateiktų pasiūlymų, kaip ją reikėtų reorganizuoti. Ta bendrovė pirmiausia tyrė padėtį, o po to atsisakė duoti patarimų. Atsakymas buvo toks: „Čia, kurijoje, vyksta tokie milžiniški darbai, ir pagal savybes, koks turėtų būti vadovas, Arrupe visiškai netinka. Keista, kaip jūs dar apskritai čia laikotės“. Ir išvažiavo. Kolvenbachas buvo sėslesnis žmogus, mažai keliaujantis. Kartais Draugija iš jo pasigesdavo ryžtingesnių sprendimų, kurių dabar tikimės iš naujojo generolo. Kolvenbachas buvo linkęs laukti, kad problemos sprendimai subręstų vietose, vietose rastųsi pasiūlymai, o jam beliktų tik nuspręsti. Pavyzdžiui, Europos universitetuose buvo 21 scholastikų formavimo centras. Jautėsi didžiulė išlaidų našta, buvo aišku, kad reikėjo kažką uždaryti, net sumažinti iki 7. Tačiau kiekvienos Europos valstybės jėzuitų provincijoje būta prisirišimo prie savų institucijų, o kilus klausimui, kurias uždaryti, visi siekė įrodyti, kad mes dar reikalingi. Tokiais atvejais laukdavome generolo sprendimo, o jis laukdavo, kol mes patys nutarsime, ir taip kartais net 10 metų. Tai tokios iniciatyvos tikimės iš naujo generolo.

Padėkos ir Jėzaus Draugijos 35-osios Generalinės kongregacijos uždarymo šv. Mišios Jėzaus Vardo bažnyčioje. Roma. 2008 m. kovo 6 d.

Po išrinkimo generolas Nicolas pabrėžė, kad jėzuitai privalo sau atsakyti, kur tiksliai šiuo momentu reikia sutelkti ir nukreipti savo pajėgas. Ar taip jis apibrėžė savo naują programą, tapatybės paieškas?

Generalinės kongregacijos metu naujasis generolas akcentavo bendradarbiavimą tarp provincijų, kuo daugiau bendrų projektų tarp provincijų, regioninių asistencijų vietinių projektų. Štai pavyzdys: Kosove yra gimnazija, ir dalies provincijų atsakomybė yra skirti žmonių ten, nes nors 80% mokinių ten yra ne katalikai – musulmonai, stačiatikiai – bet tai yra labai gerai taikai palaikyti. Naujasis generolas vis pabrėžia, kad jaunieji jėzuitai turi pažinti kuo daugiau kitų kultūrų – ne kaip turistai, pavažinėję po pasaulį, bet kad pažintų, skonėtųsi ir taip stiprėtų tarpkultūrinis ir tarpreliginis dialogas. O dėl pirmenybių ar prioritetų pasaulyje, tai Generalinė kongregacija pasiliko prie tų pačių, kurie Jėzaus Draugijoje išsikristalizavo per paskutinius 6–7 metus: Kinija, Afrika, intelektualinis apaštalavimas, migrantai arba pabėgėliai ir vadinamosios Romos institucijos, kurias Vatikanas yra patikėjęs jėzuitams, – regis, šešios institucijos arba universitetai. Tai sritys, kuriose jėzuitų turėtų netrūkti.

O kaip Jėzaus Draugija taikosi su mažėjančiu ordino narių skaičiumi? Kaip yra palyginus su Bažnyčia apskritai, su kunigų pašaukimais, procentiškai ir geografiškai? Ar tai didesnė problema Jėzaus Draugijai negu visai Bažnyčiai, ar maždaug tos pačios proporcijos?

Manyčiau, jog daugiau ar mažiau tos pačios proporcijos. Mes visada sakydavome, kad mūsų vyrų vienuolija yra gausiausia pasaulyje, bet pamažu matau, kad prieisime tokį tašką, kai šis pirmavimas pasibaigs. Štai neseniai vyko saleziečių ordino susirinkimas, – nėra taip, kad jų labai sparčiai gausėtų, bet jų skaičius jau kelerius metus išlieka stabilus, beveik 18 000. Mūsų pagal paskutinius duomenis yra šiek tiek daugiau nei 18 000. Per metus apie 200–300 jėzuitų sumažėja pasaulyje. Pašaukimų mažėjimas yra iššūkis visai Bažnyčiai, ypač mažėja vienuolinių pašaukimų. Vatikano II Susirinkimo dvasia, kaip mes pabrėžėme Generalinėje kongregacijoje, buvo Šv. Dvasia, ne kokia nors pasaulio dvasia, ir mes tarp 5 dekretų išleidome vieną dekretą, kurį pavadinome „Bendradarbiavimas su kitais“. Ateitį matome kartu su pasauliečiais Bažnyčioje, Šv. Dvasia veda kartu su pasauliečiais. Tyrinėdami savo tapatybę pamatėme, jog kai kur pasaulyje, kur anksčiau sakydavome, kad mūsų institucijos bendradarbiauja su kitais, šiandien jau yra taip, kad tos institucijos bendradarbiauja su mumis, jėzuitais. Pavyzdžiui, gimnazijoje jėzuitas nebėra direktorius, o tik mokytojas, bendradarbis. Ir aišku, kad tai yra iššūkis mūsų jėzuitiškai tapatybei. Birželio pabaigoje atvyks toks maltietis jėzuitas, šiuo metu Jėzaus Draugijoje atsakingas už ignaciškąjį dvasingumą, tėvas Bezzina Edwardas Mercieca. Jis sakė: „Vyrai, aš matau vienintelę mūsų ateitį kartu su pasauliečiais, – tik šita ir jokia kita kryptis Bažnyčioje. Žinau, kad čia yra be galo daug rizikos, kai kas sakys, kad tapatybę prarasime, jėzuitus prarasime, bet aš matau tik šitą kryptį. Dabar pasauliečiai domisi ignaciškuoju dvasingumu, kuriasi įvairūs pasaulietiniai institutai. Jei jėzuitai kada nors išnyktų, liktų tik kaip reliktai, visada rasis žmonių, gyvenančių pagal ignaciškąjį dvasingumą“. Todėl kryptis ir toliau lieka su pasauliečiais. Kol kas yra tokia padėtis, juk pašaukimų skaičiaus negali kontroliuoti, tai yra Dievo malonė.

Reportažuose apie popiežiaus Benedikto XVI vizitą į JAV apžvalgininkai pabrėždavo, kad ten jaunoji karta yra kur kas konservatyvesnė negu, sakykim, prieš 30 metų. Ar nėra taip, kad gali įvykti priešingai, jog jei pašaukimų nepadidės, tai bent jau tikrai nesumažės, nes ateinanti karta yra kitokios, kokybiškesnės dvasios ir visoje toje gyvenimo pasirinkimų paletėje dažnai renkasi radikalius dalykus? Gyventi tokį paprastą krikščionišką gyvenimą šiuolaikiniame pasaulyje darosi nelengva, daug kam norisi „išsigryninti“. Ar nėra tokių minčių, kad gali kažkas pasikeisti? Kaip su jūsų jėzuitų gimnazija: mokinių pašaukimų yra daugiau negu ji gali priimti...

Mes nežinome ateities, man atrodo, dabar svarbiausia išlaikyti viltį. Ignacas kadaise išsitarė, kad jeigu popiežius pasakytų, kad Jėzaus Draugija uždaroma arba kad jie nereikalingi, tai jis 15 minučių pasimelstų, – man tiek neužtektų, prireiktų turbūt kokių ketverių metų, – o tada sugrįžęs pas popiežių klaustų: „Kur dabar mane siunti? Ką dabar man daryti?“ Tai reiškia neprisirišti prie instituto kaip tokio. Aišku, ir Generalinė kongregacija, ir popiežiaus kreipimasis patvirtino, kad jėzuitų reikia, – mums tai esminis tapatybės dalykas. Bažnyčiai jėzuitų reikia, ir Dievas to nori, tai svarbiausia. O tada dar Šv. Rašto žodžiai: „Rūpinkitės Dievo karalyste, visa kita bus pridėta“. Tai reiškia, dirbkime savo darbą, ir galbūt tų pašaukimų ateis. Aišku, turime problemų ir su pašaukimų ugdymu. Matome dabar pasaulyje, kad pašaukimų daugėja pirmiausia šalyse, kur yra medžiaginių sunkumų. Kur gerovė viską persmelkia, žmonės mažiau ryžtasi. Mažėja šeimos, mažėja vaikų skaičius šeimose ir taip toliau. Aišku, nemeldžiame krizės Europai, kad atsirastų pašaukimų... Štai toks mažas fenomenas: kai išrinko popiežių vokietį ir Jaunimo dienos įvyko Vokietijoje, pora metų buvo pastebimas ir seminarijose, ir pas jėzuitus pašaukimų pagausėjimas. Dabar vėl atslūgo. Jauna karta dažniausiai susidaro įvaizdį apie Bažnyčią iš žiniasklaidos, jie mažai gilinasi į Bažnyčios mokymą, o žiniasklaida pateikia Bažnyčią kaip hierarchiją, ir dar praneša, kai kunigai ko nors prisidirba, prisigeria arba į seksualinius skandalus patenka. Jaunoji karta tik tiek ir žino apie Bažnyčią, o apie Jėzaus asmeninį pažinimą, apie dvasingumą, ir jėzuitiš-

Naujasis jėzuitų generolas Adolfas Nicolás pirmąsyk vadovauja iškilmingoms Jėzaus Draugijos 35-osios Generalinės kongregacijos Padėkos mišioms. Jėzaus Vardo bažnyčia Romoje. 2008 m. sausio 20 d.

kąjį, ir pranciškoniškąjį, apie kunigo gyvenimo prasmę jie beveik nieko nesužino. Todėl ir sakome, kad Bažnyčia pašaukimo ugdymo srityje turėtų skirti daugiau pastangų.

Jūs keletą kartų minėjote, ar jėzuitai dar reikalingi Bažnyčiai. Ar tai yra grynai „jėzuitiškas" klausimas, ar jis būdingas ir kitoms kongregacijoms? Pavyzdžiui, kalbant su pranciškonais, jie, atrodo, tokio klausimo nekeltų. Galbūt jie klaustų, ar jie reikalingi tikintiesiems ir pan. Ar čia dėl to klusnumo popiežiui jėzuitai taip formuluoja šį klausimą, ar jie reikalingi būtent Bažnyčiai?

Aš manau, kad šis klausimas kyla iš tokios tikrovės, kokia ji yra. Formacijos metu man teko šiek tiek pagyventi Vokietijoje ir Austrijoje, ir aš ten girdėdavau apie kunigų, diecezinių kunigų tokią mažą krizę, kai po Vatikano II Susirinkimo pasauliečiai perėmė daugelį funkcijų Bažnyčioje. Lygiai taip, kaip aš sakiau: jeigu prieš karą gimnazija turėjo 30 jėzuitų, kur visi – nuo direktoriaus iki kapeliono, apimant įvairių disciplinų dėstytojus – buvo jėzuitai, tai šiandien kyla klausimas, kodėl aš esu jėzuitas? Ir kai pamatai, kad šiais laikais dažnas pasaulietis gali būti daug geresnis mokyklos direktorius ar tikybos mokytojas, tada kyla klausimas, kuo tu tampi? Atsakymas: vienu iš mokytojų, besidarbuojančių mokykloje. Tada kam aš jėzuitas? Taip esminis klausimas kyla, ir einama prie Ignaco šaknų. Kodėl jie įsikūrė? Ir atrandama, kad ilgesnį laiką dirbdami apaštalavimo darbus, kuriuos apsiėmė jėzuitai arba kuriuos atlikdavo kunigai, jie save sutapatindavo su daugeliu atliekamų darbų. Pavyzdžiui, jėzuitai ir universitetai – kone tapatybė. Naujasis generolas pasakė: „Negalvokite, kad mūsų tikslas – visus jėzuitus padaryti mokslininkais. Jeigu reikės, tai darom, jeigu ši priemonė svarbi, jie tampa mokslininkais, evangelizacijos darbui ar tarpkultūriniam dialogui, bet tai nėra tikslas". Ir čia išryškėja dar vienas pozityvus Vatikano II Susirinkimo dalykas, kad būk savo vietoje, kam pašauktas, ar jėzuitas, ar kunigas. Jeigu pažiūrėsime į Jėzų, tai jis nebuvo toks, kuris sėdėjo bažnyčioje, aukojo Mišias ir teikė sakramentus. Jis keliavo, keliavo, keliavo. Bet jeigu tavo tarnystes perima kiti, kurie nesusiję su ta vadinamąja galia – Mišių aukojimo, išpažinčių klausymo, – tai tu žiūrėk. Jei matai kokią gerą iniciatyvą, kuri vykdo jėzuitišką misiją, palaikyk ją. Net jei ir nesi tos institucijos direktorius, palaikyk ją, padėk jai išlaikyti ignaciškąją kryptį. Tokie klausimai kyla todėl, kad šiandien daugelis pasauliečių daug geriau už mus daro dalykus, kuriuos mes, kaip jėzuitai, anksčiau manėme gerai darantys. Tačiau atsakymas dėl mūsų identiteto yra tas pats nuo Ignaco laikų: Dievas, aš sakyčiau, Jėzus to nori, jis nori, kad būčiau jėzuitas, ir Bažnyčia, regima Dievo valios reiškėja pasaulyje, pasako per popiežių: mums jūsų reikia, eikite į frontą. Tai mano tapatybė. O tai, ką mes darysime, ką bandysime, – čia jau yra akcidentai.

Dėl klusnumo. Kai mes kalbame apie klusnumą popiežiui, tai turime omenyje ne tik Romą, bet ir vietines Bažnyčias, ryšį su vietos vyskupais. Kai aš tapau provincijolu, generolas Kolvenbachas sakė: „Aplankyk vyskupus, paaiškinkite savo planus, palaikykite ryšius su vyskupais, ne todėl, kad, kaip čia pasakius, užkalbėtumėte jiems dantį, bet būkite atviri dėl visko, ką darote, nes galų gale mes dirbame vietinės Bažnyčios misijoje". Ir Ignacas yra palikęs tokias taisykles, kaip elgtis konflikto atveju: nuoširdžiai išaiškinti savo poziciją, bet vis dėlto galutinai galioja vyskupo paskutinis žodis. Jis gali klysti todėl, kad nežino visos situacijos, bet kiekvienas naujas generolas ir popiežius pabrėžia vietinių vyskupų svarbą. Per konkretų vietos vyskupą veikia Šv. Dvasia, – nesvarbu, kokių silpnų ar stiprių vietų jis kaip žmogus turėtų, visas problemas reikia spręsti dialogu, bet vis tiek paskutinis žodis lieka vyskupui.

Reikia gauti vyskupo aprobatą?

Paprastai jėzuitai atvažiuoja dirbti tada, kai juos pakviečia vietos vyskupas. Bet kokiu atveju, bet kokios misijos imantis reikia derinti su vyskupu, klausti jo nuomonės, informuoti, ką mes darome. Nebijoti iššūkių, kur atrodytų, kad gali kilti įtampų su vietos vyskupu, o tada aiškinti, kodėl mes taip darome, nes dažnai įvyksta nesusipratimai dėl neišsiaiškinimo, ne todėl, kad vyskupui įgriso kokie nors jėzuitai ar pranciškonai, o dėl nediskutavimo. Kaip šeimoje – jei yra tyla, prisigalvoja kiekvienas ko nori, o vėliau paaiškėja, kad mes esame toje pačioje fronto linijoje.

„Ar esame pakankamai atviri?“

VLADIMIRĄ ŠUCHĄ kalbina SAULIUS DRAZDAUSKAS

2008 m. kovo 13–14 d. Vilniuje įvyko Europos kultūrų dialogo metų (2008) atidarymo renginys „Tarptautinė tarpdisciplininė konferencija *Kultūrų dialogo slinktys Lietuvoje ir Europoje: patirtys, praktikos, perspektyvos*“. ES Komisijos atstovybėje kalbiname renginį atidariusį Europos Komisijos Kultūros, komunikacijos ir daugiakalbystės direktorių Vladimirą Šuchą.

Kaip jūs suprantate tarpkultūrinį dialogą ir kodėl ES turi jį pabrėžti?

Praėjusiais metais Europos Komisija pareiškė, o valstybės narės tam pritarė, kad kultūrai turėtų tekti svarbesnė vieta politinėje darbotvarkėje, nes kultūra gali prisidėti sprendžiant kai kurias rimtas Europos visuomenės problemas. Ką tai reiškia? Mes susiduriame su pora iššūkių. Turime 27 valstybes nares, 23 oficialias kalbas, 450 kalbų, kuriomis kalbama, šimtus etninių mažumų, gyvenančių ES, vyksta spartus judėjimas viduje, migracija. ES sensta, egzistuoja didžiulis atotrūkis tarp pačių jauniausių kartų ir likusiųjų. Pirmą kartą valstybėse yra taip, kad dirba trys kartos, – to iki šiol nėra buvę. Jei tokia demografinė evoliucija išliks, tai po 50 metų ES turės „importuoti“ 20–40 milijonų žmonių darbo jėgos iš už ES ribų. Ir tai tik didins įvairovę. Įvairovė yra svarbus aspektas, – jei jo nepaisysime, ji gali pasirodyti esanti pavojinga. To pasekmes jau dabar matome didmiesčiuose, kur kyla skirtingų etninių grupių konfliktai. Gyvendami daugiakultūrėje, daugiatautėje visuomenėje, turime ne tik pripažinti šią įvairovę, bet ir žengti žingsnį toliau – užmegzti ryšius tarp skirtingų grupių. Reikia ir pradėti tarpkultūrinį dialogą, ir patiems į jį įsitraukti. Tai vienas aspektas, padėsiantis užtikrinti taikų ir saugų gyvenimą Europoje. Bet yra dar vienas, ekonominis aspektas. Įvairovė yra vertinga ir iki šiol deramai neišnaudojama, mat ji gali padėti atsiverti, skatinti kūrybiškumą ir inovacijas. Naujausia statistika rodo, kad regionai ir miestai, kuriuose įvairovės ir tolerancijos lygis yra labai aukštas, pasižymi geriausiais technologiniais *performance*. Taigi įvairovė, kultūra ir kūrybiškumas yra atsakymas į inovacijų ir technologijų spragą, taip pat ir į konkurencingumo didinimo poreikį.

Vladimir Šucha. Europos kultūrų dialogo metų atidarymo konferencija. 2008 03 13

O kaip šiuo požiūriu atrodo Lietuva? Mes neturime bėdų dėl etninių mažumų integracijos į visuomenę. Kaip mes turėtume žiūrėti į tarpkultūrinį dialogą Lietuvos viduje?

Esu tikras, kad bet kuris lietuvis, atvykęs į senąsias ES valstybes, gali susidurti su tarpkultūrinėmis problemomis. Tai viena. Antra, yra vidinio tarpkultūrinio dialogo elementas. Nesu Lietuvos situacijos ekspertas, bet norėčiau pateikti pora pavyzdžių. Štai vienas jūsų valdininkų man parodė sociologinių apklausų duomenis, kad lietuviai nelabai linkę priimti kitas religijas ir kitas tautybes. Tarkime, po 10–20 metų jūs susidursite su darbo jėga iš Afrikos ar Kinijos, tai ar tada Lietuvos žmonės mokės susidoroti su tokia situacija? Kol kas 85% Lietuvos gyventojų yra lietuviai, bet per pora metų tokia padėtis gali pasikeisti. Pavyzdžiui, tokios šalys kaip Airija ar Portugalija, ilgą laiką buvusios emigracijos šalimis, dabar vis labiau tampa imigracijos šalimis, jose kuriasi augančios imigrantų bendruomenės, todėl jos susiduria su specifinėmis švietimo, socialinių konfliktų ir kitomis problemomis, kurioms turime būti pasirengę. Be to, ES viduje didėja gyventojų mobilumas, taigi ar lietuviai bus pasirengę dirbti su žmonėmis, atvykusiais iš kitų ES šalių? Įsivaizdavimas, kad esame tolerantiški kitiems, šiek tiek yra komunistinių laikų palikimas, kai neturėjome sąlyčio su tikrai skirtingomis kultūromis.

Jei paklausite, ar kas nors nori, kad jo kaimynas būtų čigonas, arba kad jo kaimynystėje būtų pastatyta musulmonų mečetė, tai labiausiai tikėtina, kad sulauksite neigiamo atsakymo.

Norėčiau paklausti apie posovietinį ES regioną. Turime dvi kultūras: posovietinę kultūrą ir liberaliąją arba demokratinę kultūrą, gimusią paskutinįjį praėjusio amžiaus dešimtmetį mūsų šalyse. Kalbu apie posovietinę kultūrą plačiąja prasme. Ar galima kalbėti apie tarpkultūrinį dialogą tarp šių dviejų kultūrų? Lietuvoje dialogas tarp šių dviejų kultūrinių grupių yra didžiulė problema.

Aš manau, kad kultūra yra viena, ji tik turi daug skirtingų aspektų. Man nepriimtinas toks posovietinės ir liberalios kultūrų skyrimas. Žinoma, kad yra paveldas, yra komunizmo įtaka, kurią atsinešame iš praeities. Galbūt čia ir esama tam tikro konflikto, bet nesakyčiau, kad šioje vietoje reikalingas tarpkultūrinis dialogas.

Vienas pamatinių Europos kultūros principų yra išraiškos laisvė. Viena vertus, ES šalys susiduria su sunkumais gindamos tą išraiškos laisvę, – prisiminkime atvejį su Mahometo karikatūromis. Kita vertus, keletas Europos šalių linksta ne užgniaužti, bet riboti tradicinį kultūrinį elgesį, pavyzdžiui, musulmonišką apsirengimą arba žmogaus religinio tikėjimo atributus, musulmoniškus ar krikščioniškus. Kaip tarpkultūrinis dialogas galėtų padėti spręsti šias problemas?

Aš negaliu pasiūlyti nei receptų, nei problemos sprendimo būdų. Manau, kad vienintelis būdas yra būti atviriems ir tolerantiškiems. Svarbiausia gairė turėtų būti kiekvienos šalies Konstitucija. Taip, galima kalbėti apie žodžio laisvę, bet nereikia pamiršti atsakomybės. Turime atskirti, kur yra žodžio laisvė, o kur kito asmens įžeidimas. Žodžio laisvė privalo eiti išvien su atsakomybe už pasakytą žodį. Tai gali pareikalauti daug laiko, bet kito kelio nėra. Turime patys sau pripažinti, jog daug ko nežinome, nepažįstame, turime priimti skirtingos tautos ir religijos tikrovę.

Bet žaidimo taisyklės privalo galioti visiems. Europos kultūra, žodžio laisvė. Musulmonams tai nėra jų kultūros dalis. Kaip gali būti, kad Mahometo karikatūros turėtų būti uždraustos, o, pavyzdžiui, Jėzaus Kristaus karikatūros – leidžiamos.

Štai kodėl aš kalbėjau apie konstitucijas. Jei peržiūrėsite visų valstybių narių konstitucijas, pamatysite, kad visose kalbama apie žodžio laisvę, išraiškos laisvę, žmogaus orumą, pagarbą lygybei ir taip toliau. Tai yra principai, kurių negali pakeisti jokie žmonės, atvykstantys gyventi į šį geografinį regioną. Tai yra pagrindas. O dėl karikatūrų: jei noriu turėti žodžio laisvę, turiu prisiimti atsakomybę.

Vienas žurnalistas iš Indijos pasakojo, kad krikščionys Keralos valstijoje, taip pat pabėgėliai iš Afganistano, kovoja už teisę valgyti mėsą ir žudyti žvėris. Musulmonai Europoje kovoja už savo kultūros principus. Todėl turėtume įtvirtinti tam tikrus bendrus europinius principus. Ar greitai nenutiks taip, kad aš, pavyzdžiui, valgau kiaulieną, o šalia sėdintis musulmonas reikalauja to nedaryti, nes tai įžeidžia jo orumą?

Jūs tikrai neįžeisite musulmono orumo, jei šalia valgysite kiaulieną, įžeisite, jei versite musulmoną tai daryti. Svarbiausia tai, kad mes turėtume stengtis puoselėti atvirumą. Jei esate atviros dvasios, tada priešais stovintį musulmoną matysite kaip neįkainojamą žmogišką būtybę, o ne svetimos religijos atstovą. Tada galima išspręsti problemas. Visada reikia pirmiausia pažvelgti į save, savo vidų – ar esame pakankamai atviri? Ar esame pakankamai stiprios dvasios, kad galėtume komunikuoti, atsiverti kitoms tautoms? Daugeliu atvejų būna atvirkščiai. Esame labai silpni, mums stinga žinių ir atvirumo, tada mus apninka baimė ir bandome slėptis už vertybių, tapatybių, visų tų barjerų, nes ką jau mokame, tai statyti barjerus. Įveikti šiuos barjerus yra pagrindinis kultūros uždavinys.

Poplatoniniai dialogai apie valstybę

Nevykusios valstybės – „konstrukcinės“ ir sisteminės klaidos?

EGIDIJUS VAREIKIS

Valstybių šiandieniame pasaulyje turime beveik du šimtus. Nepaisant, atrodytų, ilgametės patirties, bandymų ir klaidų, iš kurių vertėtų mokytis, konstatuotina, kad valstybės nefunkcionuoja taip, kaip tikimasi. Teiginys, kad valstybė kaip institucija yra itin reikalinga, nekelia abejonių, tačiau neretai tenka pripažinti, kad valstybė tampa priešu tiems, kieno interesams turėtų tarnauti. Valstybė, kurios piliečiams nereikia, valstybė, prieš kurią sukylama, kuria negalima pasikliauti...

Gal tai žmonių nepatyrimas, o gal tiesiog teorijos nevisuotinumas, o gal dar kas nors? Gal tiesiog valstybė nėra tokia reikalinga, kaip skelbia teoretikai? Jei atsiranda vis daugiau griaunančių, o ne kuriančių valstybes, tai gal valstybių ne taip ir reikia? Jei gerai funkcionuojanti valstybė yra didesnis gėris už jos „gedimą“, tai kodėl „sugedusias“ valstybes taip sunku pataisyti?

Platonas neatsakinėjo į tokius klausimus, kadangi pagal jo idealą moderniaisiais laikais valstybių niekas nė nebandė kurti. XXI a. naujas valstybes kurti gal jau per vėlu. Kosovo pavyzdys kalba už save.

Politinė teorija pateikia bent dešimtį veiksnių, nusakančių potencialią ar esamą valstybės negalią.

Visų pirma ir gal svarbiausia – politinė valdžia savo gyventojams nustoja teikti viešąsias garantijas. Žmonės yra priversti patys užsitikrinti savo ir savo nuosavybės saugumą bei būtiniausias ekonomines išgyvenimo sąlygas, taigi išgyventi be valstybės, kuriai kartais jau yra „atiduotos“ pensijos, iš anksto apmokėtos socialinės garantijos ir pan. Tokiais atvejais dažniausiai įstatymų leidžiamoji valdžia nebefunkcionuoja, teisminė valdžia tampa vienu iš valdančiojo klano įrankių, biurokratija – neprofesionali, korumpuota ir išskirtinai vien tik savo saugumu ir gerove, o kariuomenė, būdama tvarkingesnė, tampa politine jėga, neretai tiesiogiai dalyvaujančia valdyme ar net jį perimančia.

Būdingas nevykusių valstybių bruožas yra sugriauta arba tiesiog nepuoselėjama ekonominė ir socialinė infrastruktūra. Šalies biudžetas realiai ne tik nesurenkamas, bet tiesiog nerenkamas, ir tampa valstybės vadovo asmenine sąskaita. Pastangos kaip nors išlikti valdantįjį elitą verčia imtis greito biznio priemonių, užuot vykdžius ilgalaikes programas. Todėl nuolat didėja gyvenimo lygio bei ekonominių galimybių skirtumas tarp turtingiausių ir vargingiausių gyventojų grupių. Sunku ir kalbėti apie teisėsaugą ir teisėtvarką, visuomenės kriminogeninė situacija blogėja, įsivyrauja nebaudžiamumas bei savavaldžiavimas. Atkreiptinas dėmesys, kad valstybės valdžia gali tapti vienu iš kriminalinių elementų. Dėl infrastruktūros griūties atsiranda hiperinfliacija, suklesti kontrabanda ir kita nelegali veikla (prekyba ginklais, narkotinių medžiagų gamyba, jų realizavimas bei eksportas ir pan.). Tokia veikla ilgainiui tampa ir valdančiųjų klanų pajamų šaltiniu. Ekonominis chaosas, nedarbas, skurdas ir badas verčia varginguosius gyventojus migruoti į politiškai stabilesnius bei ekonomiškai labiau išsivysčiusius kraštus, susiduriama su įvairiausiomis humanitarinėmis problemomis.

Tai dar ne viskas. Kadangi nevykusių valstybių socialinio ir politinio integralumo laipsnis ir su juo tiesiogiai susijęs gyventojų lojalumo jausmas yra žemas, tai tikėtina, kad valstybės viduje ims kurtis didesni ar mažesni subvalstybiniai vienetai. Ilgainiui tokie dariniai gali siekti arba perimti valdžią žlugusios valstybės mastu, arba sukurti atskirą valstybę jos teritorijos dalyje. Taip valstybė praranda ne tik legitimumą, bet ir teritorinį integralumą.

Ar daug tokių nevykusių, griūvančių bei žlungančių valstybių turime šiandien?

Priklauso nuo požiūrio bei vertinimo. Amerikiečių CIA pateikia apie 20 nestabilių šalių sąrašą, Pasaulio Bankas kasmet nurodo apie 30 „pavojingų“ šalių, o Britų Tarptautinio vystymo departamentas apie penkis dešimtis valstybių išvardija kaip trapias ir keliančias susirūpinimą. Autoritetingas žurnalas *Foreign Policy* ir tarptautinis Taikos fondas (*Fund For Peace*) pastaraisiais metais skelbia šalių nestabilumo ar „griuvimo“ indeksą, kur visos pasaulio valstybės surikiuotos nuo nestabiliausios iki stabiliausios pagal griežtus vertinimo kriterijus. Tų kriterijų (ar „griuvimo“ indikatorių) yra dvylika. Šalys vertinamos pagal demografinių procesų kontrolės gebėjimus, krizių sukeltą gyventojų migraciją, bausmes, primetamas etninėms ar socialinėms grupėms už politinius nusikaltimus. Tai socialiniai indikatoriai. Eko-

nominiams priskiriamas netolygus atskirų šalies regionų vystymasis bei staigus ekonomikos nuosmukis, politiniams – valstybės kriminalizacija, jau minėta infrastruktūros griūtis, armijos ir saugumo sistemų virtimas „valstybe valstybėje“, žmogaus teisių nepaisymas.

32 šalys pagal šiuos kriterijus pripažintos itin nestabiliomis ir tiesiog griūvančiomis. Tikriausiai nieko nenustebins, kad dauguma jų Afrikos kontinente, pradedant Sudanu, Somaliu, Zimbabve, Čadu. Iš kitų kontinentų šiame trisdešimtuke yra Irakas, Afganistanas, Haitis, Pakistanas, Šiaurės Korėja ir dar kelios valstybės.

Kitos 97 šalys (*sic!*) priskiriamos gana nestabiliomis. Joms priklauso beveik visos buvusios sovietinės respublikos, likusi Afrika, Azijos šalys. Tad iš viso susidaro net 129 – du trečdaliai pasaulio valstybių. Tarp jų rasime ir tikras Europos šalis – Rumuniją, Kroatiją ir Bulgariją, užimančias 126–128 vietas.

Dar viena kategorija – palyginti stabilios, tačiau turinčios problemų valstybės, tarp kurių esame ir mes. Lietuva pagal nestabilumo rodiklių sumą pernai užėmė 143 poziciją. Esame kiek stabilesni už estus, vengrus, bet kiek mažiaus stabilūs už lenkus, čekus bei slovėnus. (Jei kam įdomu, didžiausios mūsų problemos *Foreign Policy* požiūriu yra didelė migracija, mažas gimstamumas ir netolygus atskirų visuomenės grupių vystymasis, keliantis socialinių bei politinių įtampų.)

Na, ir paskutinė grupė – stipriausiųjų bei stabiliausiųjų. Tai 15 valstybių, kurių stabilumui, regis, niekas negresia. Tai Skandinavijos šalys, Airija, Šveicarija, Islandija, Naujoji Zelandija, Kanada bei kelios Vakarų Europos valstybės. Galima sakyti, kad tai sektiniausi pavyzdžiai ir mums, ir visiems, siekiantiems valstybės stabilumo.

Smulkesnius duomenis galima rasti internete. Tačiau ką vis dėlto reiškia, kad stabiliomis šiandien tegalima pripažinti 15 iš beveik 200 šalių? Ką reiškia, kad du trečdaliai šiandienio pasaulio griūna arba yra netoli griūties ribos. Ar „normali valstybė“ tėra išimtis?

Praktiškai visos stabiliosios valstybės yra „tradiciniuose“ stabilumo regionuose – Europoje, Šiaurės Amerikoje, keliose kitose buvusiose britų kolonijose. Galima sakyti – ten, kur yra europietiška (netgi anglosaksiška) tvarka. Netgi Europoje pastebima, jog stabilumas mažėja iš Vakarų į Rytus ir iš Šiaurės į Pietus – nuo Britanijos bei Skandinavijos iki buvusios Jugoslavijos ir SSRS. Prisiminus, kad vestfališkąjį valstybės modelį kūrė vokiečiai su skandinavais, o britai ir taip pasižymėjo stabilumo puoselėjimu, galima manyti, kad tik jie moka sukurti valstybes, „netyčia“ vadinamas etaloninėmis.

Jei taip, tai Azijos, juo labiau Afrikos nestabilumo nereiktų laikyti nukrypimu nuo normos ir versti tas šalis būtinai orientuotis į vestfalinį valstybingumo modelį. Tokio modelio kūrimą suponuoja Jungtinių Tautų chartija, o jos laikytis prižada visos JTO narės. Tiesa yra ta, kad tikrame gyvenime Azijos ir Afrikos valstybės funkcionuoja visiškai kitaip. Dažnai atrodo, kad funkcionuoja visai sėkmingai, nors viešai yra gėdijamos dėl savo neatitikimo dogmoms. Neatsitiktinai JTO forume Dohoje, kur buvo aptariama pasaulio demokratijos būklė, kalbėta ne apie demokratijos universalumą, o apie jos formų įvairovę, ir niekas labai neprieštaravo tokiems šventvagiškiems klasikinės demokratijos požiūriu teiginiams.

Stabilumas, kaip jį supranta *Foreign Policy* ekspertai – galgi visai ne vertybė. „Atsiliekančios“ Afrikos, Azijos ir Lotynų Amerikos šalys gal visai jaudintis neprivalo dėl nestabilumo ir stengtis „pasitaisyti“. Gal tokie ekspertai kaip Brzezińskis, sakęs, kad vadinamoji „nestabilumo arka“ islamo pasaulyje yra tiesiog objektyvi tikrovė. Objektyvi tikrovė ir tai, kad tradicinės gentinės struktūros Afrikoje vis dar yra įtakingesnės už viešąją valstybės administraciją. Sakau „vis dar“, nors gal reiktų sakyti „suprantama, kad“.

Teoretikai nurodo tokias nepavykusių valstybių detales kaip demokratijos stoką, ilgametį autokratinį vieno lyderio dominavimą, demokratijos įgyvendinimo nenuoseklumą, korupciją, etninius bei religinius nesutarimus ir pan. Tai išties koreliuoja su korupcijos, socialinės neteisybės, laisvės stokos ir kitais vertinimais. Tačiau tai dažnai ne priežastys, o pasekmės, atsiradusios susidvejinus kokiai nors afrikietiškai tikrovei su tradicinės valstybės formos reikalavimais. Juk ne paslaptis, kad autoritarizmas gal daugiau kaip pusėje pasaulio šalių yra natūraliai priimama valstybės administravimo forma, o korupcija – natūralus valdžios egzistavimo būdas.

Kita vertus, dauguma nevykusių valstybių – tai pokolonijiniai dariniai, atsiradę ne faktinio žmonių apsisprendimo keliu, o iš buvusios kolonijinės sistemos administracinių darinių. Tai didele dalimi lemia jų dirbtinumą. Gal ir buvo galima tų šalių nė nekurti, tačiau jos jau sukurtos ir su tuo tenka skaitytis. Gal Afrika tikrai buvo laimingesnė, kai valstybių nebuvo?

Tad ir vėl pasiekiame esminį klausimą, ar demokratija su visomis savo pasekmėmis yra universalus gėris, ar tik atskiras atvejis, tinkantis europietiškoms anglosaksiškoms valstybėms. Nuo to, kaip atsakysime, priklausys ir globali politikos bei pasaulio tvarkos orientacija.

Trečiajame griūvančių bei žlungančių valstybių pasaulyje platoninio modelio nematyti, vestfalinis – nepasiteisinęs. Karas su terorizmu ar europinio modelio piršimas nepadės, reikia radikalių sprendimų. Gal tas sprendimas kaip tik ir būtų valstybės panaikinimas, bent jau vestfalinės ir bent jau Trečiajame pasaulyje?

Tačiau tai reikštų visiškai naują Pasaulio Tvarką, tokią, kokios šiandien nė neįsivaizduojame.

Petras Kisielius (1917–2008)

JONAS KAIREVIČIUS

Daktas Petras Kisielius

„Į Laisvę“ fondo studijų savaitės buvo įsibėgėjusios, bet mes, jų rengėjai, pažinojome dar ne visus, kurie budėjo prie Fondo ir jo iškilių darbų lopšio. Prisimenu, kažkuriais metais, bene Druskininkuose, stovėjome prie viešbučio durų ir laukėme atvykstančiųjų. Štai tėvas ir sūnus Kojeliai, ambasadorius Vytautas Antanas Dambrava, šeimomis – Ambrozaičiai, Raulinaičiai, Ardžiai... daktaras Petras Kisielius.

– Daktaras Kisielius, – sako Jadvyga Damušienė, – dar ir dabar vizituoja ligonius jų namuose. Kiti gydytojai Čikagoje to seniai nebedaro.

Gal tai ir nieko ypatinga: gydytojas lanko ligonius. Bet šis Damušienės sakinys man įstrigo į atmintį.

Ir štai iš JAV atskridusioje elektroninėje žinutėje apie Petro Kisieliaus mirtį vėlgi įrašyta: „Jis lankė sunkius nepagydomai sergančius ligonius jų namuose“.

Per studijų savaites ir visuomeninę veiklą Petras Kisielius sugrįžo į Lietuvą. Jo sugrįžimai buvo epizodiniai, bet širdimi jis visada buvo čia. Jam rūpėjo atgimstančios Lietuvos reikalai. Jis sielojosi, kad į valdžią patenka ne idealistai, o buvusioji valdininkija. Tačiau rūpesčių jis neviešino, o ramiai dirbo. Man atrodė, kad jis turėjo lietuvio ūkininko sielą: mažiau kalbėti, o daugiau dirbti. Jo veikimas buvo ramus, bet keliai tiesūs. Jis priklausė kartai, kurios žmonių žodžiu galėjai tikėti ir pasitikėti, kurie kalbėjo tik tai, kuo patys buvo įsitikinę. Jis neskubėjo į tribūną, nesiliejo raštais, bet buvo ramiai įtaigus, ir jo žodžio žmonės pagarbiai klausėsi ir klausė.

Po paskaitų ir diskusijų nusipirkdavome kokio nors užkandžio. Kas vyno, kas alaus taurę. Niekada nepastebėjau, kad Petras Kisielius išgertų, bet jis sukdavosi lyg apsvaigęs. Apsvaigęs nuo dainų. Jis turėjo gražų balsą ir dar puikesnę klausą. Jis vesdavo, o kiti pritardavo. Ir taip dainą po dainos iki išnaktų. Atrodydavo, kad per vieną vakarą visų dainų, kurias mokėjo, neišdainuos. Mes žinome, ką reiškia širdžiai daina. Tai tarytum lietuvybės pamaldos. Petras Kisielius buvo pamaldus katalikas, tačiau, manau, nesuklysiu tardamas, kad lietuviškumas, lietuvių kultūra jam buvo viena iš pačių aukščiausių vertybių.

Elektroniniu paštu atskrido tokia žinia:

Mieli Bičiuliai,

šiandien, gegužės 4 d. 1:00 v.p.p. ligoninėje Chicagoje Amžinybėje užmigo mūsų LFB tarybos narys dr. Petras Kisielius. Žmona Stefutė dar nežino laidotuvių datos, mano, kad apie pabaigą savaitės. Apie laidotuvių tvarką bus pranešta spaudoje. Jau virš metų laiko sunkiai sirgo (išsiplėtęs vėžys), gydėsi namuose ir ligoninėse.

Gimė 1917-08-17 Marijampolėje. 1937 m. baigė Marijonų gimnaziją Marijampolėje. Mediciną studijavo Kaune. 1943 m. buvo pakviestas asistentu Vilniaus u-teto Vidaus ligų katedroje, 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, dirbo Tubingeno u-teto Medicinos fakultete asistentu 1944–1949, ten pat gavo medicinos daktaro diplomą. 1950 m. atvyko i JAV ir nuo 1952 m. vertėsi bendros medicinos praktika iki 1999 m. Cicero, IL. Pacientai daugumoje buvo lietuvių kilmės, didelį jų skaičių gydė veltui, pagarsėjo lankydamas sunkius ligonius jų namuose vėlai naktį.

Plačiai žinomas visuomeninėje veikloje. Buvo aktyvus „Gajos“ korp. narys, At-kų Federacijos vadas 1973–1979 m., At-kų Šalpos Fondo pirm., Liet. Katalikų Spaudos dr-jos pirm., PLB valdybos vicepirmininkas 5 metus, ilgametis LFB tarybos narys, Liet. Fondo tarybos narys, Loretto ligoninės gydytojų prezidentas ir kt. Dažnas paskaitininkas lietuviškų organizacijų susirinkimuose.

Mielasis Kolega ir Bičiuli, tegu būna ramus Amžinasis poilsis.

Kazys G. Ambrozaitis

Gavęs šį pranešimą, Juozas Kojelis, siųsdamas man kopiją, dr. Kaziui Ambrozaičiui atsiliepė:

Ačiū, Kazy, už pranešimą. Petras, kaip ir mes, vienas iš laimingųjų. Sulaukė laisvos Lietuvos. O juk daugelis didžiųjų švyturių užgeso prieš aušrą – ir Brazaitis, ir Ivinskis, ir Maceina, ir Būtėnas, ir Šapalas, ir Valiukas, ir Žymantas (amžiaus pabaigoje tikras nesąrašinis frontininkas), ir... ir... ir... Manau, kad Petrui nė maldų nebereikia. Toks

buvo geravalis. Tik kartais savanaudžių garbėtroškų išnaudojamas. Juozas K.

Juozo Kojelio nuomone, Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, visi ideologiniai ir politiniai susigrupavimai išeivijoje skubėjo į Tėvynę ieškoti senų ir laimėti naujų bendraminčių. To nedarė tik Lietuvių fronto bičiuliai (LFB), Lietuvos laisvės labui Tėvynėje ir išeivijoje 1940–1990 m. sukrovę turtingiausią kraičio skrynią.

Pasak Kojelio, iki šiol neatsakytas klausimas: kieno valia tai (ne) padaryta ir dėl kokių priežasčių. Juk Lietuvių Fronto kūrėjai ir ideologai išeivijoje sąjūdį grįžimui ruošė, ir todėl Lietuvos laisvės rūpesčiai visada buvo LFB veiklos širdis.

Petras Kisielius buvo vienas tų, kurie norėjo, kad Lietuvių fronto bičiuliai sugrįžtų į Lietuvą. Prieš mirtį daktaras Kisielius sužinojo, kad LFB organizacija Lietuvoje įsisteigė, tačiau aktyvesnės jų veiklos sulaukti nespėjo.

Vienas iš „Į Laisvę“ fondo lietuviškai kultūrai ugdyti Lietuvos filialo steigėjų žurnalistas Vidmantas Valiušaitis elektroniniu paštu parašė, kad velionis, „kilnus ir šviesus žmogus buvo, gal pats šilčiausias ir man suprantamiausias iš frontininkų, kuriuos asmeniškai pažinojau“.

Sunkiai sergantys ligoniai jau turbūt žino, kad jų daktaras, lankęs juos net naktį, nebeateis.

Ką būčiau pasakęs per laidotuves, jei jose būtų tekę dalyvauti? Turbūt štai ką:

Veizėk, žmogau, pakirdęs, kaip visi
atgimstame vaikų vaikuos,
Veizėk, sesuo, kaip žydi ašara ant
Viešpaties altoriaus akmenų,
Tik skaudžią mirtį gies paukštelis
ant sausos šakos,
Ant medžio mirusio kamieno...
Todrin to nekirskime šaknų!

(Bernardas Brazdžionis, „Iš kunigo Tatarės nepasakytų pamokslų gražiems žmonėms“)

Gražiam žmogui daktarui Petrui Kisieliui rūpėjo padėti kūnišką negalią turintiems žmonėms, bet nemažiau jam rūpėjo, kad lietuvybės medis netaptų sausa šaka.

Chiara Lubich (1920–2008)

RŪTA TUMĖNAITĖ

Kovo 18 d. tūkstantinės minios Romoje atsisveikino su viena didžiausių posusirinkiminės Bažnyčios figūrų – Fokoliarų sąjūdžio įkūrėja ir vadove Chiara Lubich. Ją vardu vadino katalikų kardinolai, anglikonų arkivyskupai ir ortodoksų patriarchai. Antrojo pasaulinio karo metais jos gimtojoje Italijoje įkurtas sąjūdis šiandien turi 140 000 narių ir du milijonus sekėjų 182 šalyse. Nors daugumą fokoliarų sudaro katalikai, tarp sąjūdžio narių yra ir kitų Bažnyčių, kitų tikėjimų atstovų ir visai netikinčių. „Viena šeima, suvienyta tiesoje“, – kaip sakydavo pati Chiara.

Pasak šiandien jau legenda virtusios fokoliarų įkūrimo istorijos, mintis apie tokią „šeimą“ Chiarai kilusi Antrojo pasaulinio karo metais, per aršius jos gimtojo Trento bombardavimus, kai tekdavę daugybę laiko praleisti požeminėje slėptuvėje. Idant neprailgtų laikas, slėptuvės gyventojai atsinešdavę knygų, tarp jų ir Bibliją. Skaitydama Šv. Raštą Chiara pajutusi, jog pasaulyje turį būti kai kas patvaresnio už visus žmogaus triūso vaisius nušluojantį karą. „Ar yra idealas, kuris nemiršta, kurio nesunaikins jokios bombos, idealas, kuriam galime atiduoti visą save? Taip, yra. Tai Dievas“, – vėliau rašė Lubich. Liepsnojančių griuvėsių apsuptyje jai gimsta mintis apie kitokią, evangelinės meilės ugnį, kuri surinktų apie save visus žmones kaip vienos šeimos narius – *focolare* itališkai kaip tik ir reiškia „ugniakurą“. Gal pati ugnies stichija lėmė, kad Lubich sąjūdis prasidėjo ne nuo taisyklių ir reglų, bet tarsi plito

Chiara Lubich studijų metais. Apie 1940 m.

organiškai, įtraukdamas vis naujus narius, kaip ir Chiara tikėjusius, kad „meilė nugali viską“ ir troškusius daryti artimo meilės darbus, kurių pokario griuvėsiai ir baisus medžiaginis nepriteklius tiesiog šaukte šaukėsi. „Niekas nežinojo, kaip klostysis įvykiai. Tai mums buvo apreikšta laipsniškai. Net ir sąjūdžio struktūra gimė ne iš žmogiškų idėjų, bet buvo įkvėpta charizmos, kuri yra Dievo dovana“, – rašė ji.

Silvia Lubich gimė 1920 m. sausio 22 d., antroji iš keturių vaikų. Sakoma, kad iš motinos, pamaldžios katalikės, paveldėjusi ypatingą religinį jautrumą, iš socialisto tėvo – socialinio teisingumo suvokimą, o abi šios įtakos išsiskleidusios ir susijungusios fokoliarų sąjūdyje. Dar ankstyvoje jaunystėje ji pajuto Dievo kvietimą, tad būdama devyniolikos, įstojo į pranciškonų tretininkų ordiną ir pasirinko Chiaros vardą. 1943 m. su būreliu merginų bendraminčių įkuria pirmąjį fokoliarių būrelį, gyvena kartu ir dalijasi viskuo tarpusavyje bei su vargšais, lyg aplink ugniakurą susirinkusi šeima. Karo griuvėsių apsuptyje jų idealizmas iškart patraukia daugybę sekėjų. 1947 m. Trento vyskupas suteikė bendruomenei diecezinį pripažinimą, o 1962 m. Vatikanas ją pripažino tarptautiniu mastu. Nuo tada fokoliarų sąjūdis įsteigė ekumeninį skyrių, o aštuntame dešimtmetyje pradėjo megzti ryšius su budistais, žydais, musulmonais bei induistais. Fokoliarų „ugnelės“ įveikė ir Geležinę uždangą: per 1956 m. Vengrijos sukilimą bendruomenės išplito ir nuo tada slapta veikė visame sovietiniame bloke.

Tačiau ne visą laiką reikalai klostėsi sklandžiai. Šeštame dešimtmetyje, dar iki Vatikano II Susirinkimo, pasauliečių sąjūdžiai buvo naujas reiškinys, todėl fokoliarų veikla, ypač įsipareigojimas socialiniam teisingumui, atrodė radikalus. Fokoliarams ne kartą grėsė uždarymas, Chiarai buvo siūloma pertvarkyti sąjūdį į įprastesnį vienuolinį ordiną. Tačiau jos ištikimybė Katalikų Bažnyčiai buvo nepalaužiama, kaip ir įsipareigojimas socialinio teisingumo reikalui. Ji neabejojo, kad Dievas ją šaukia, o Vatikano II Susirinkimo pradėtas Bažnyčios *aggiornamento* įtikino jos vadovus Lubich pastangų nuoširdumu. „Ji turėjo pranašiškų sugebėjimų organizuoti iniciatyvas, kurios užbėgdavo už akių popiežiaus mintims bei protui“, – po Lubich mirties pripažino Benediktas XVI.

Lubich rašytinis palikimas yra tikrai įspūdingas, kai kurios jos knygos sulaukė daugybės leidimų ir vertimų į užsienio kalbas, jos dvasinės įžvalgos atkreipė akademinio pasaulio atstovų, teologų, sociologų ir politikų dėmesį. Fokoliarų siekis kurti vieningesnę, teisingesnę ir lygybės principu pagrįstą visuomenę atsispindi jų socialiniuose projektuose Lotynų Amerikoje, Afrikoje ir Azijoje, kur šimtai tūkstančių žmonių gauna švietimą, būstą ir me-

dicininę pagalbą. 1964 m. netoli Florencijos buvo įkurtas pirmasis fokoliarų „mini miestas“, kuriame šiandien gyvena daugiau kaip 700 žmonių iš 50 skirtingų šalių. Tai daugiausia jauni žmonės, dalyvaujantis dvejų metų „gyvenimo mokyklos“ programoje, kurią baigę grįžta į savo kraštus įgyvendinti evangelinių principų. Šiandien visame pasaulyje veikia daugiau kaip 20 tokių „mini miestų“, liudijančių fokoliarų steigėjos įsitikinimą, jog visų tikėjimų ir tautybių žmonės gali sugyventi taikiai.

1991 m. lankydamasi Brazilijoje Lubich pirmą kartą prabilo apie „dalijimosi ekonomiką“ kaip tiesioginę vartojimo ekonomikos priešingybę. Lubich ragino steigti naujus verslus, kurių pelnas būtų dalijamas į tris dalis: viena dalis atitektų akcininkams, kita – to paties verslo plėtrai, o trečia – atiduodama stokojantiems. Šiandien Lubich pasiūlyto modelio laikosi apie 750 įmonių visame pasaulyje.

Lubich socialinę veiklą oficialiai pripažino ES (ji tapo pirmąja moterimi, apdovanota Europos Žmogaus teisių premija), Unesco, daugelio Europos šalių, taip pat Brazilijos ir Argentinos, vyriausybės. Už ekumenines ir tarpreligines iniciatyvas jai premijas skyrė krikščionys, budistai, musulmonai ir induistai. Daugybė miestų jai suteikė garbės piliečio vardą, universitetai – garbės laipsnius. Tačiau Lubich, priimdama šiuos pagarbos ženklus, visada pabrėždavo, jog nereikėtų painioti jos asmens ir Dievo, kuriam ji tarnauja, veikimo.

Chiara Lubich liko fokoliarų vadove iki pat mirties. Ją vadino įtakingiausia moterimi Vatikane po Motinos Teresės. Nors niekada savęs nelaikė feministe, tačiau 1990 m Vatikanui tvirtinant fokoliarų konstituciją, reikalavo, kad sąjūdžiui visada vadovautų moteris.

LAIŠKAI

Gerb. Redaktoriau,

Dėkojame už susirūpinimą Bernardinais, išsakytą p. Jovaišos laiške Redaktoriui. Provincijolas br. Astijus Kungys OFM yra dėkingas kiekvienam diskusijos įkvėpėjui ir dalyviui, nes jie ypač padeda nugludinti daugelį mūsų projekto briaunų.

Panašios mintys, beje, neramina ir mus pačius nuo pat projekto rengimo pradžios, ir visos jos turėjo argumetų ir logikos.

Norime pabrėžti, kad atlikdami tvarkybos darbus pirmiausiai vadovaujamės ir vadovausimės Valstybinės kultūros paveldo komisijos rekomendacijomis bei KPD reikalavimais.

Provincijolas įpareigojo mus kreiptis į LVPA su prašymu dėl sutarties patikslinimo, kadangi VŠĮ „Pranciškonų namai“ nutarė atsisakyti ankstesnio plano įrengti liftą, skirtą pakelti senesnį ar kitų galių žmogų, bei sumontuoti vidinio kiemelio stogą, kuriuo buvo norima atskirti gotiką nuo caro kareivinių periodo. Bažnyčios stoge, kaip ir patarė Komisija, bus įrengtos ventiliacinės angos.

Pagarbiai, A. Bočiarovas

Post scriptum. Deja, Vilniaus bernardinų vienuolyno architektūrinį ansamblį naikinantys darbai nesustabdyti. Gegužės 22 d. pastebėta, kad uždarosios akcinės bendrovės „Elvora“ darbininkai perforatoriais baigia nugriauti vidinio kiemelio kontraforsus. (Primename, kad 2008 kovo mėnesį Valstybinei kultūros paveldo komisijai Vilniaus bernardinų istorinio-architektūrinio ansamblio pritaikymo viešojo turizmo reikmėms projektą pateikė UAB „Elvora“, – projekto vadovas Saulius Šimelionis, KPD atestatas Nr. 0472.) Kultūros paveldo departamento Vilniaus teritorinio padalinio vadovas Rimantas Bitinas tvirtino, kad departamentas leidimo šiems darbams vykdyti nėra išdavęs. Valstybinės kultūros paveldo komisijos pirmininkas Jonas Glemža taip pat teigė nieko nežinąs apie tai. Tris gotikinio kiemelio sienas rėmusius, kiek vėliau – baroko laikais statytus kontraforsus ėmęsi naikinti projekto vykdytojai, anot statybininkų, liepė nugriauti šiuos, „negražius“, ir „pastatyti“ tokius pat „gražius, gotikinius“, kokie remia vieną kiemelio kraštinę ribojančią bažnyčios sieną. Toks autentikos naikinimas ir muliažų statymas jų požiūriu, matyt, laikomas restauravimu, nes būtent šios kiemelio sienos kovo mėnesį pateiktame projekte (vieningai sukritikuotame paveldo apsaugos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų) pažymėtos kaip restauruotini fasadai. Griovimo darbai laikinai nutraukti, surašytas protokolas, bus svarstymai departamente, bet kas toliau?

Dalia Vasiliūnienė

Bernardinų architektūrinio ansamblio vidinis kiemelis. 2008 05 22.
Dalios Klajumienės nuotr.

KNYGŲ MUGĖ

Baltakis, Algimantas, *Gimiau pačiu laiku: Iš dienoraščių, 1960–1997*, Vilnius: Tyto alba, 2008, 416 p., iliustr.

Pagal Baltakį, sovietmečiu buvo 1+3 lietuvių poetai – Mieželaitis ir Baltakis, Maldonis, Marcinkevičius, tokie sovietinės lietuvių poezijos šulai. Tad ir dienoraščiuose daugiausia rasime apie juos. Taip pat apie autoriaus santykius su Mieželaičiu, kaip mokytoju, vedliu, vyresniuoju broliu ir t. t. O sovietinis privilegijuotųjų literatūrinis gyvenimas virte virė – čia ir knygos, kritikos straipsniai, recenzijos, aptarimai, ir suvažiavimai, forumai, kelionės, literatūros vakarai, ir, žinoma, honorarai. Apie sovietmetį byloja kad ir toks 1992 m. rugpjūčio 21 d. įrašas: „Nidoje, aišku, buvo puiku. Parašiau apie 15 eilėraščių. *Jei būtų normalūs laikai* [čia ir toliau išskirta mano, – *K. V.*], už juos gaučiau tokį honorarą, kad abu su Sigita galėtume čia išbūti ir porą mėnesių, *o dabar* už juos negausiu nė tiek, kad užtektų benzinui“ (p. 117). Apie tremtinius prisiminta 1991 m. rugpjūčio 11 d.: „*Kai pamąstai*, kiek žmonių [...] kentėjo [...], *imi suvokti*, kad [jie] turi teisę rūsčiau kalbėti ir apie mus. *Nors ir mums* nuo totalitarinio režimo gerokai kliuvo [...]“ (p. 111). *P. S.* Palyginkime su Vytauto Kubiliaus vidine savigrauža...

Karolis Veževičius

Eduardas Mieželaitis: post scriptum: Prisiminimai apie Eduardą Mieželaitį, straipsniai, laiškai, sudarė Vladas Braziūnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, 336 p., iliustr.

Nieko nebuvo. Nebuvo nei partizaninio karo, nei trėmimų, nei saugumo siautėjimo, nei komunistų savivalės, nei Rusijos valdymo, nei dvasinio genocido. Buvo vien kūrybinės kančios, žmogaus apmąstymas, žodžiu, pasaulio skausmas. Literatūrinis gyvenimas, gyvenimo literatūrinimas ir abiejų valdymas bei kontrolė. Dar svarbu buvo kuo daugiau rašyti, paskui kuo greičiau paskelbti, ir honorarų nepamiršti. Nes viską reikia daryti dabar, o ateitis atsirinks kas verta. Ir staigi tyla nuo 1989-ųjų. Tada prasidėjo ne Mieželaičio, o Lietuvos gyvenimas.

Mikas Vaicekauskas

Heine, Ernst Wilhelm, *Balandžio kaklajuostė*, iš vokiečių k. vertė Dalia Kižlienė, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2007, 368 p.

Istorinis nuotykių romanas, kurio intrigą kaitina labiausiai išpopuliarintų Viduramžių istorijos ordinų – krikščionių tamplierių ir musulmonų asasinų – susidūrimas. Krikščioniškosios ir islamo kultūrų sandūra, Rytų egzotika, filosofiniai svarstymai apie terorizmo atsiradimą netrukdo pasakojimo tėkmei, o pabaigai autorius pasilieka tikro detektyvo vertą netikėtumą. Tad žanro mėgėjams, kurių neerzina laisvas elgesys su istorija, – tai neblogas pasiskaitymas.

Paulius Volverstas

Jokūbas Voraginietis, *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai*, I knyga, iš lotynų k. vertė Veronika Gerliakienė, Sigitas Narbutas, Vaidilė Staliorаitytė, Tomas Veteikis, (ser. *Viduramžių biblioteka*, VIII), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, 828 p.

Tokios svarbos kultūros paminklų lietuviškai pasirodo retai. Viena populiariausių Viduramžių knygų būtina suprasti meno kūriniams, liaudies tikėjimams, literatūrinėms aliuzijoms. Na, o skaityti? Pašėlusi fantazija, visiškas abejingumas istoriniam kritiniam mąstymui (šalia pateikiamos viena kitai prieštaraujančios versijos, net nepasistengiant paspėlioti, kuri iš jų tikroji), sąmoningai primityvus pasakojimas, visa tai perpinta kiek egzotiškais, bet visai solidžiais teologiniais svarstymais – Baroko epochoje tokie tekstai atrodė jau nei šis, nei tas, postmoderno skaitytojui nuo sprendimo gal verčiau susilaikyti. Tiesiog jei toks *compositum* prie širdies, kodėl nepasiskaičius?

Pilypas Mikoša

Krištopaitienė, Daiva, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: Tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, 296 p.

Rengtis naujam moksliniam, atitinkančiam šiuolaikinius tekstologinius reikalavimus Kristijono Donelaičio „Metų“ leidimui reikalas jau buvo pribrendęs. Tam yra būtina parengti naujus publikavimo principus, o norint tokio darbo imtis, reikalingas visų ankstesniųjų poemos leidimų tyrimas. Šis darbas ir buvo atliktas Krištopaitienės studijoje, kur išryškintos bendriausios „Metų“ redagavimo tendencijos, kruopščiai sužymėtos skirtinguose leidimuose padarytos redakcinės pataisos, nukrypimai nuo originalo, aptarti Donelaičio raštų leidimų palydimieji tekstai, įvertinti skirtinguose leidimuose pateiktų tekstų privalumai bei trūkumai, jų nutolimas nuo autentiškojo teksto ir reikšmingumas tekstologiniu požiūriu. Pradžia jau padaryta. Ypač atkreiptinas dėmesys į knygos meninę ir poligrafinę kokybę, kur kuklumas virsta subtilumu.

Karolis Veževičius

Naudé, Gabrielis, *Patarimai kuriančiam biblioteką*, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 250 p.

Senoviško (1627 m.) traktato puikiai parengtas vertimas – išsamūs komentarai, vardų rodyklė, iliustracijos, sudarytojo pratarmė ir užsklanda. Studentams biblioteką jau dažnai atstoja *Vikipedija*, bet seniems žmonėms, ypač dirbantiems bibliotekoje, dar galioja šios knygos patarimai. Vienas, man regis, itin svarbus vadinamojo informacijos pertekliaus laikais: „nėra tokios blogos ir tokios nieko nevertos knygos, kad laikui bėgant kas nors jos neieškotų".

Vytautas Ališauskas

Skarga, Barbara, *Istoriškumo ribos*, iš lenkų k. vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Mintis, 2008, 216 p.

Nepaisant pabaisiško (ir kodėl kai kurie dailininkai taip linkę manyti, kad filosofija = bepročių kliedesiai, kuriuos pavaizduoti – vienas juokas?..) Romo Dubonio viršelio, lenkų filosofijos klasikės dar prieš 20 metų parašyta knyga – ir paranki vartyti, ir maloni skaityti. Gaila, kad leidykla neparūpino įvado ar palydimojo žodžio. To nusipelno ne tik autorė – jau devyniasdešimtmetė, studijavusi filosofiją Vilniuje lenkmečio pabaigoje, kaip *Armia Krajowa* ryšininkė pergyvenusi sovietų tremtį, iki šiol kaip kovinga hermeneutikos ir pasaulėžiūrinio agnosticizmo šalininkė dalyvaujanti filosofijos gyvenime – bet ir jos narstoma idėjų (= intelektualinė, dvasios, minties) istorija. Prie jos Skarga (pri)eina apmąstydama sąlygas, kuriomis galima išskirti ir suprasti *epochas* kaip „intelektualines formacijas", keturis jų – problemų, sąvokų, prasmėdaros taisyklių ir epistemių – sluoksnius lukštenant teksto (supratimo) lygmenyje. Ne nuobodžiau nei Foucault „Žinojimo archeologija", ne silpniau nei Kuhno „Mokslo revoliucijos".

Nerijus Šepetys

Sutkus, Brunas, *Snaiperis [Snaiperio karo dienoraštis]*, iš vokiečių k. vertė Darius Stankevičius, Vilnius: Alio.lt, 2008, 188 p., iliustr.

Jau antrą mėnesį iš perkamiausių negrožinių knygų dešimtukų nesitraukianti autobiografinė apybraiža patraukia karišku tiesumu ir nesuvaidintu sentimentalizmu. Paprasto Rytprūsių vaiko, tapusio legendiniu Vėrmachto snaiperiu, po karo dėl solidarumo su mylima lietuve ištremto Sibiran, engto, verbuoto ir galabyto, po 22 metų paleisto Lietuvon ir tik 1997-aisiais grįžusio gyventi Vokietijon gyvenimo istorija savaime stulbina. Todėl ją „praryti" nekliudo nei skurdi kario dienoraščio stilistika, nei „raportuojamų" pokario memuarų lakoniškumas. Apgailestauti verčia tik leidyklos trūkumai – knyga pateikta kaip bulvarinis skaitalas. Nors autorių (beje, spėjusį prisidėti lavinant būsimus Lietuvos kariūnus) nūnai ir linkstama eksponuoti kaip „lietuvį", jo išpažįstama meilė Rytprūsiams, tėvynei Vokietijai, prūsiška precizika (pabrėžiami tik *patvirtinti* 209 taiklūs šūviai) neleidžia jo pasisavinti, – tai ne mūsų, o (nepripažintas) Vokietijos karo didvyris.

Antanas Meilūnas

Suvorovas, Viktoras, *Paskutinė Respublika. Antra knyga*, iš rusų k. vertė Daina Kasnikovskienė, Vaclovas Mikailionis, Vilnius: Mintis, 2008, 384 p.

Pasaulinį pripažinimą autoriui atnešusios trilogijos apie Stalino sumanytą, pradėtą ir pralaimėtą Antrąjį pasaulinį karą tęsinys nei minties, nei dėstymo prasme nebepasiekia „Ledlaužio" ar „Akvariumo" aukštumų. Pernelyg monotoniškai įrodinėjami dalykai (sovietinių tankų pranašumas), dėl kurių daug kas nebesiginčija. Nesaikingai kandžiai „sukalinėjami" oponentai, – bet ne rimtieji kritikai (jais Suvorovas netgi remiasi), o oficioziniai eksbrežneviniai ruporai (tiesa, dabar vėl atkuntantys). „Užsiciklinama" ties generolo Žukovo ir jo „memuarų" tobulintojų demaskavimais. Vis dėlto pagrindinio suvoroviško ginklo – romantinės ironijos – ašmenys tebeblizga, todėl knyga skaitoma lengvai. Gana suveltai struktūrai dramatiškumo suteikia nuolatinė įtampa tarp autoriaus „švento pykčio" komunizmui, *tremendum* Stalino blogio genijui ir meilės Tėvynei Rusijai. Vis dėlto Suvorovo gerbėjus labiau už šį veikalą galėtų nudžiuginti adaptuota ir paties autoriaus įgarsinta audioknyga „Ledlaužis" (žr. www.suvorov.com).

Nerijus Šepetys

Vila-Matas, Enrique, *Bartlebis ir kompanija*, iš ispanų k. vertė Pranas Bieliauskas, Vilnius: Alma littera, 2008, 200 p.

Beveik visai negrožinė studija, kurios tyrimo objektas – daugybė rašytojų, dėl įvairiausių priežasčių nustojusių rašyti. Rašytojui nustoti rašyti yra beveik tolygu mirti, todėl šioje gausioje kompanijoje būtinai atsiranda ir jų provaizdis, Melville'io apsakymo herojus Bartlebis – padaras, kuriame „giliai įsišaknijęs pasaulio neigimas". Tam, kad nerašytum, pasirodo esą nė kiek ne mažiau priežasčių, negu kad rašytum: keisčiausia, kad priežastys dažnai abiem atvejais tos pačios.

Rasa Drazdauskienė

Wilno: Przewodnik turystyczny, w opracowaniu Lucyny Dowdo, Wilno: Wydawnictwo Polskie w Wilnie, 2008, 216 p., 5000 egz.

Tvarkingai išleistas turistinis vadovas (nors kai kurios nuotruakos – mėgėjiško lygio). Viskas būtų neblogai, tačiau rengėją pjauna publicistinis patosas. Lietuviui (o ir korektiškam lenkui) turėtų būti nejauku, skaitant nepaliaujamus verkavimus kaip Vilniuje nyksta lenkybės pėdsakai ir pati lenkybė, o lietuviai viską rašinėja savo raidėmis. Regis, jis nėra tikras, kad Vilnius Lenkijos buvo valdomas tik keliolika metų iš 700, o jo kultūrinis paveldas yra bendras visoms LDK tautoms. Vis dėlto junti žmogus pasitenkinimą, kad pasirodo vis naujų ir lenkiškų vadovų po mūsų sostinę.

Jonas Naujokas

Rykantų lizdas

PALEMONAS DRAČIULA

Trisdešimt metų ją matydavau pro traukinio langą. Ji mane pasitikdavo toje pačioje stotelėje, pasilypėjusi ant kalno, iš tolo mosuodama debesų skiautėmis aplipusiu kryžiumi. Tupinti kaip tuktelėjęs barokinis paukštis, nusprūdęs nuo Radausko šakos. Perinti Rykantų bažnytėlė.

Šįkart ją pasiekiau senuoju Kauno–Vilniaus keliu, kuris kvepėjo sudiržusiais arklio obuoliais ir saulėje čirškančia pienių kiaušiniene. Senasis grįstas Kauno–Vilniaus–Kauno traktas, sugėręs kadaise į sostinę pražygiavusios Lietuvos kariuomenės maršo aidą. Pakalbinta vietinė apvali rykantietė paaiškino, kad ant kalno tupinčią bažnyčią galima pasiekti iš autostrados, tačiau į kalną veda „nieciekawa droga“. Pasukus į plentą, bažnyčią ir dangų užstoja milžiniškas reklaminis stendas, kur pavaizduotas švytintis *VW Tiguan* automobilis. Atrodo, tuoj sulaužys rėmus ir nuriedės viską traiškydamas į Žemuosius Panerius. O gal ir gerai, kad jis savo spindinčiu monstrišku kūnu dengia negalinčią paskristi bažnyčią. Saugo nuo automobilių žibintų ir tuščiavidurių akių. Tegul peri Rykantų bažnytėlė savo maldos kiaušinį!

Kelias į kalną duobėtas ir status. Atrodo, kad praūžus lietums jį galėtų įveikti tik gerai įkaušę alpinistai. Pagaliau, štai ji, mano ilgametė palydovė, mūrinė stotelės viršininkė, nuplikusi barokinė antis, Švč. Trejybės titulo Rykantų bažnytėlė! Kadaise buvusi viena pirmųjų Lietuvoje kalvinistų bažnyčių, pastatyta Žemaičių pilininko Adomo Tolvaišos, atitekusi Oginskiams ir perleista Trakų dominikonams, joje andai kabėjo stebuklingas Švč. Mergelės paveikslas. Dabar ji tupėjo liūdna, vieniša, kukliai pasipuošusi išblukusiu Šv. Jurgio atvaizdu. Jo ietis rodė į skelbimą, pranešantį, kad šv. Mišios aukojamos sekmadieniais, 8 val. 30 min. Regis, supratau jos liūdesio šaltinį: bažnyčią nuo kaimo atskyrė geležinkelis, negailestingai suliniavęs miškuotą peizažą. Apačioje riedėjo cisternos, o šv. Jurgis krūpčiojo nuo kiekvieno jų duslaus bilsmo. O gal traukinių grafikas sudarytas taip, kad pakylėjimo metu lokomotyvų maurojimas nedrumstų švento perėjimo?

Už apsidės ant XIX a. Gawrońskio antkapio pasviręs Kristus – juodas, blizgantis, riebus kaip žaltys. Iš toli atrodo, tarsi gulėtų nukryžiuotas ant apačioje nutįsusių bėgių. Cisterna, drezina, plackartas, iešmininkas, gyvulinis vagonas. Tik plast – ant Kristaus galvos nusileido raudona plunksnelė ir treptelėjo koja: drugelis, vardu Spungė (*vanessa io*).

Šalia bažnyčios kaip į žemės paviršių išlipęs šulinys stovi varpinė. Viduje – nežinomo paukščio (pavarpinio, lot. *campanulla*, lenk. *dzwonek*?) kruopščiai susuktas lizdas po dviem bežadžiais varpeliais ir tarsi puolusios sielos išsidraikę dveji apatiniai, gal iškritę iš lizdo, o gal pamesti nežinomo Rykantų Kvazimodo. Regis, varpinėje žmonės kartais triūsia. Per mėšlavežį, šienapjūtę, bulviakasį ir atlaidus.

Šventoriuje visus atidžiai stebi kukli filosofo akis. Antkapyje užrašyta: *Ks. Jan Kozak / Dr. Filozofii / Mag. Humanistyki / 1889–1914–1967.*

Už išminties kauburėlio smiltingas takelis veda į Rykantų kapinaites. Idant suvoktum pasaulį, kuriame esi atsidūręs, visuomet verta aplankyti vietos kapines. Jos – mirusiųjų kolektyvinė fotografija su gyvųjų padirbintais rėmeliais. Iškart matyti, kad čia plyti Juodkų kraštas. Greta dar glaudžiasi Biedulskiai, Makutinovičiai ir Henrykas Sieńkiewiczius. Tik visur raidė „N“ išskaptuota atvirkščiai, tarsi numirėliai, žvelgdami į dangaus veidrodį, būtų patys užsirašę savo vardus. Kažkodėl mane nupurtė tragiškai žuvusiųjų galerija. Šiose mažose kapinaitėse ji neįtikėtinai ilga. Pažvelgęs į geležinkelio išnarą vienoje pusėje, o kitoje pusėje išgirdęs greitkelio gaudesį, staiga suvokiau šiurpios tragedijos esmę. Dorieji ir naivieji Rykantų žmonės, išgyvenę lažinį-palivarkinį ūkį, atlaikę carų priespaudą ir maršalo Piłsudskio sanaciją, krito didvyrių mirtimi XX a. antroje pusėje, nutiesus Vilniaus–Kauno plentą ir gelžkeliu paleidus elektrinius traukinius. Eidami, bėgdami, ropodami ir šliaužd ami į gimtuosius namus per bažnytkaimį apsupusias magistrales, jie padėjo galvas už Rykantų senovę, ir dabar ilsisi barokinio paukščio papilvėje, kartkartėmis peršviečiami klastingai mirkčiojančių semaforų. Aukštėliau nuo tragiškos galerijos supiltas kalnelis su reta ir skambia lietuviška pavarde – Našlainiai. Skamba, kad net kvepia.

Iš tiesų... juokinga...

Išvykstant papūtė šiluminis vėjas nuo Elektrėnų, įžiebdamas atogrąžų spalvom švytinčius žiedus – taip atrodė kapinaites apglėbusios dirbtinių gėlių girliandos. Kaip klajojančios kalvinistų ugnelės.

Geros dėties, Perykantai!